

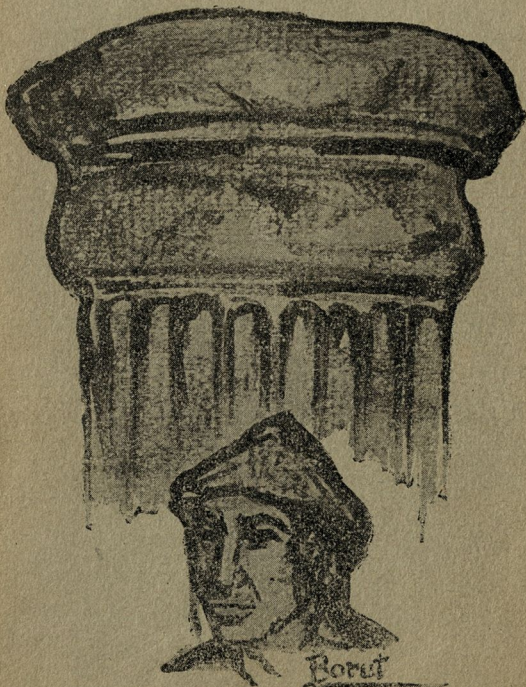
Ne ma doma

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

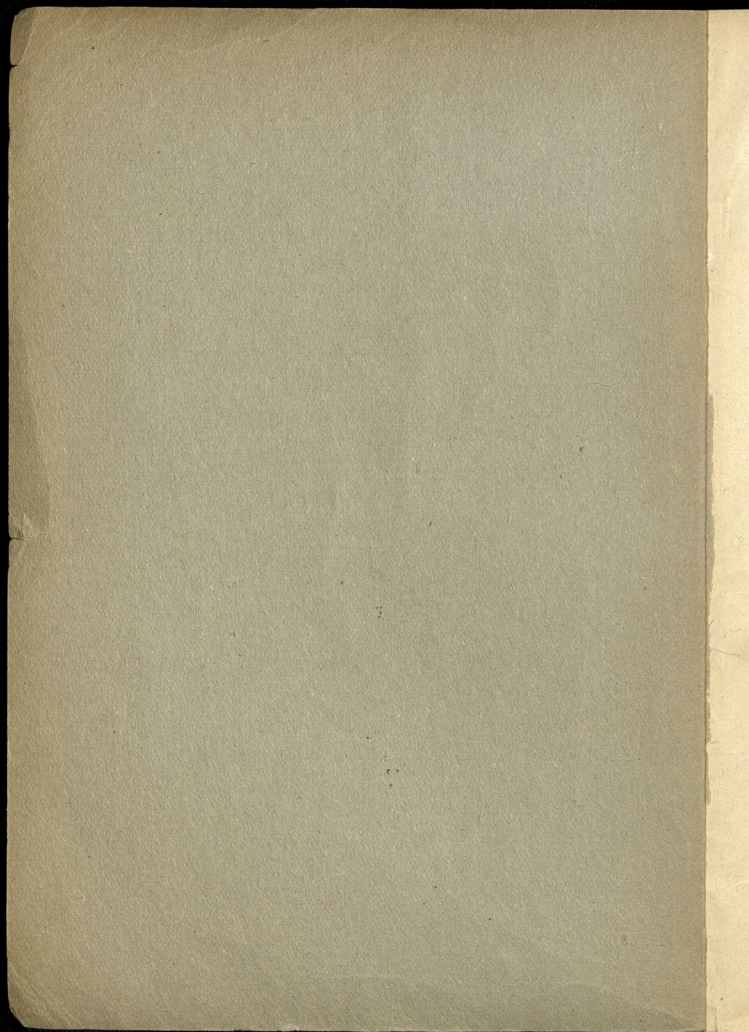
139459

Slovenci

VEZEK

Borut

Fran Erjavec:
KOROŠKI SLOVENCİ

I. zvezek

004081

FRAN ERJAVEC

Karaški Slavenci

Prvi zvezek:
Srednji vek

1955
CELOVEC

ZALOŽILA DRUŽBA SV. MOHORJA V CELOVCU

139459

139459

Popravljeni ponatis iz „Našega tednika — Kronike”, kjer
je delo začelo izhajati dne 12. avgusta 1954.

Vse pravice pridržane.

N 1477/1956

Tisk: Tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celovcu.

Printed in Austria.

I.

KOROŠKA V STAREM VEKU

Koroška je bila po vsej priliki obljudena že par tisoč let pred Kr. rojstvom, toda o tedanjem prebivalstvu seveda nimamo nobenih zanesljivejših podatkov. Precej nam je pa znanega že o prebivalstvu, ki je posedalo nekaj stoletij pred Kristusovim rojstvom vse obširno ozemlje od južne Koroške do Balkana in katerega ostanke so našli n. pr. tudi blizu Rožeka in v okolici Beljaka. To so bila ilirska plemena, od katerih so živeli v Vzhodnih Alpah in na Koroškem Noričani. Toda Noričane so si že v III. stoletju pred Kr. r. podvrgli Kelti, ki so prišli od zapada.

Tudi Kelti so se delili v razne rodove. Tisti rod, ki je zasedel današnjo Koroško, se je zval Tauriski. Kelti so bili že kolikor toliko kulturen narod. Pečali so se s poljedelstvom in z živinorejo, a kopali so že tudi rude in se bavili z izdelovanjem železnih predmetov ter s trgovino. V Vzhodnih Alpah so se pa Tauriski kmalu močno pomešali s prejšnjimi ilirskimi Noričani in se polagoma sploh utopili v njih.

Že proti koncu II. stoletja pred Kr. r. so pa začeli pritiskati na Noričane od severa germanski Cimbri, od juga pa Rimljani. Noričani so Cimbri s pomočjo Rimljanov potolkli, toda v teku I. stoletja pred Kr. r. so Rimljani sami prodirali vedno globlje v Podonavje in v Alpe, tako da so bili že l. 15. pred Kr. r. gospodarji vseh dežel do zgornje Donave. Ogromno ozemlje, ki so ga Rimljani s tem pridobili, so razdelili v razne province. Vsa današ-

nja Koroška je spadala k provinci „Noricum“, ki je obsegala razen Koroške proti severu še vse ozemlje do Donave, proti vzhodu skoro vso današnjo Štajersko in proti zapadu še kos današnje Tirolske.

Rimljani so prinesli v tedaj že precej gosto naseljeno današnjo Koroško višjo kulturo. Prepregli so deželo z odličnimi cestami, ki so vodile iz Italije proti Donavi in od zapada na vzhod. Glavni dve cesti sta vodili čez današnji prelaz Plöckenpass skozi sedlo Gailberg na špital in dalje proti današnjemu Salzburgu, a druga cesta je vodila skozi Kanalsko dolino na Santicum (današnji Beljak), Virunum (na današnjem Gosposvetskem polju) v dolino Krke in od tod dalje proti severu v dolino Mure. Od te poslednje ceste je vodil en odcepek z Gosposvetskega polja mimo današnje Globasnice tudi proti Celei (današnjemu Celju), drugi pa z Gosposvetskega polja čez Ljubelj na Emono (današnjo Ljubljano). Tako torej vidimo, da Karavanke niti pred dvema tisočletji, ko še ni bilo nobenih današnjih modernih prometnih sredstev, niso tvorile nobene nepremostljive ograje med Koroško in Kranjsko ter slovensko Štajersko.

Staro ilirsko-keltsko prebivalstvo je polagoma prevzelo tudi latinski jezik svojih rimljanskih gospodarjev. Mesta so bila bolj ali manj latinska že od početka, a med III. in V. stoletjem se je polatinila gotovo tudi velika večina podeželskega prebivalstva, ki je živelo mirno in v urejenih razmerah. Le po odročnejših naselbinah je ohranilo prebivalstvo gotovo še dolgo svoj prvotni jezik. Keltskega izvora so še današnja imena za glavne koroške reke (Dravo, Krko, Glino i. dr.), dočim so nosila mesta latinska imena, ker so jih pač Rimljani šele prvi zgradili.

Že med II. in IV. stoletjem po Kr. r. se je v Noriku razširilo tudi krščanstvo. V cerkvenem pogledu je spadal ta pod metropolijo (patriarhat) v Ogleju (Aquilea), a

na današnji Koroški sami sta bili že v IV. stoletju organizirani dve škofiji: ena v mestu Virunum na Gosposvetskem polju in druga v mestu Teurnia na današnjem Lurnskem polju. Razni zgodovinarji trdijo, da je zajelo krščanstvo ob koncu IV. stoletja že skoro vse prebivalstvo, toda vsekakor bo verjetno, da je vsaj po odročnih seliščih ohranilo prvotno prebivalstvo s svojim jezikom vred tudi svojo staro poganško vero.

Čeprav so zgradili Rimljani proti vpadam divjih germanskih plemen s severa ob Donavi močne obrambne naprave, je pa sčasoma tudi njih moč tako oslabela, da so se začeli že od IV. stoletja počasi umikati nazaj proti Italiji. Z gorovji in obrambnimi napravami precej zavarovani Norik je sicer dolgo uspešno odbijal napade teh divjih germanskih rodov (Markomanov, Vandalov, Kvadov) in za njimi Hunov, ki so prihajali vsi iz Podonavske nižine, toda sredi V. stoletja je začela nastajati tudi v sami Italiji že tolika anarhija, da so se celo v Rimu polastili vse oblasti razni tuji vojaški poveljniki. Nekoč tako mogočna rimska država je dokončno propadla, prestrašeni rimski uradniki so zapuščali tudi Norik in v začetku VI. stoletja so zavladali v Italiji in tudi v vsem gornjem Podravju germanski Vzhodni Gotje. V teku tega „preseljevanja narodov“ so tudi po Noriku propadla dotedanja rimska mesta in prebivalstvo se je umikalo v gričevja, kjer je bilo varnejše pred prihajajočimi barbari. Z odhodom Rimljanov je za te pokrajine počasi ugasnilo tudi ime „Noricum“ in v rabo je začelo prihajati ime „Carantanum“, ki je izprva označevalo le okoliš današnjega Gosposvetskega polja, a se je kmalu razširilo na označbo večine prejšnjega Norika.

Gotsko oblast v Italiji je pa skušal sredi VI. stoletja zrušiti bizantinski cesar Justinijan. V ta namen je začel z njimi dolgotrajno vojno in to priliklo je uporabil drug

germanski rod, Franki, da je zasedel vzhodnoalpske pokrajine z današnjo Koroško vred, a današnjo Kranjsko in Spodnjo Štajersko so zasedli prav tako germanski Langobardi. Franki so postavili v Karantaniji tudi svoje škofove in duhovnike. Frankovska oblast v Karantaniji je pa trajala le malo let, kajti kmalu nato so jih Bizantinci zopet pregnali in razširili svojo oblast tudi na Karantanijo. Toda tudi bizantinska oblast je bila le kratkotrajna in še tedaj le bolj na papirju, tako da je živela Karantanija precej ob strani tedanjih velikih dogodkov bolj ali manj samostojno življenje.

V istem času so se pa od vzhoda, iz današnje ruske Ukrajine, začele valiti preko spodnje Donave in Karpatov proti Balkanu in v Podonavje goste trume novega naroda, Slovenov, med katerimi so bili tudi naši slovenski predniki. Mednje se je pa okoli l. 560. prikradel silno bojevit turško-tatarski narod Obrov in si jih en del tudi podvrgel. Obri so vzdrževali nekaj časa z Langobardi celo prijateljsko zvezo, vendar je bilo Langobardom sosedstvo z ropoželnimi Obri skrajno neprijetno. Glede na to so se o Veliki noči l. 568. kratko in malo dvignili, se preselili v gornjo Italijo in tako so ostale vzhodnoalpske in današnje slovenske dežele brez pravega gospodarja.

Kakor iz gornjega pregleda lahko vidimo, so od srede V. do srede VI. stoletja v današnjih slovenskih deželah resda po nekaj let vladali nad ostanke prvotnega ilirsko-keltskega in po večini latiniziranega prebivalstva razni germanski rodovi, toda oblast vsakega je bila le kratkotrajna in prehodna. Razni nemški zgodovinarji (Kranzmayer, Braumüller, Klebel, Jantsch i. dr.) se sicer v potu svojega obraza trudijo, da bi dokazali trajnost germanske naselitve in oblasti v severnih slovenskih deželah od starega veka dalje, toda vsa njih domnevanja in

trditve so brez resne znanstvene veljave. Nekateri poskušajo „dokazati“ to s čisto napačno razlago krajevnih imen, drugi pa z nekaterimi redkimi predmeti, ki so slučajno zašli v nekatere grobove iz konca starega veka, toda prav vse pisane listine iz tistih časov, edine nesporne priče davnih dejstev in dogodkov, nam nepobitno dokazujejo ravno nasprotno. To bolj ali manj odkrito priznavajo celo mnogi vestni nemški zgodovinarji sami (n. pr. Zeiss, Wahle i. dr.). Noben germanski rod se ni mogel vzdržati na Koroškem niti toliko časa, da bi ustvaril kake lastne naselbine, temveč je predstavljalo njih oblast navadno le nekaj malih raztresenih vojaških posadk, tako da seveda ne more biti niti govora o kakih germanskih naselitvah v teh deželah. Te posadke so namreč ob vsaki premembi gospodarja zopet odšle iz dežele in ob prihodu Slovencev na Koroško brez sledu izginile za cela stoletja. Pač se je pa vkljub vsem burnim dogodkom teh dveh stoletij žilavo ohranila v teh deželah večina starokrščanskih cerkvenih občin.

II.

PRIHOD SLOVENCEV NA KOROŠKO

Ko so torej spomladi l. 568. Langobardi zapustili današnje slovenske dežele, so začeli iz Podonavja za njimi pritiskati Sloveni, deloma sami, deloma pa v družbi s svojimi gospodarji Obri. Dotlej so namreč tvorili Slovenci z vsemi ostalimi današnjimi Jugoslovani vred še skupen narod Slovenov in so se današnje razlike med posameznimi jugoslovanskimi narodi razvile potem šele počasi v teku naslednjih stoletij.

Predniki današnjih Slovencev so prodirali od vzhoda proti zapadu deloma po starih rimskih cestah, deloma pa ob rekah Donavi, Dravi, Savi in Muri ter njih pritokih globoko v vzhodnoalpske doline in čez Kras proti morju. Večkrat so seveda pri tem morali lomiti tudi hud odpor prvotnega prebivalstva, ki je ostalo tam še tudi po odhodu Langobardov. Glavno naseljevanje je trajalo komaj dobrih 30 let, kajti ob koncu VI. stoletja so bili že blizu Lienza na vzhodnem Tirolskem in v Istri.

Šele z zasedbo alpskih pokrajin po Slovincih je v njih tudi dokončno ugasnila stara rimska kultura s prvotnim krščanstvom in rimskimi mesti vred, v rabi so pa seveda še nadalje ostale stare rimske ceste in se je ravno ob njih razvijalo novo življenje. Enako se je s prihodom Slovencev seveda čisto spremenilo tudi dotedanje gospodarsko življenje, vendar so se stari Slovenci marsikaj naučili tudi od prejšnjega prebivalstva, zlasti glede poljedelstva, rudarstva in obrti.

Naš najboljši poznavalec zgodovine srednjega veka, prof. M. Kos, razločuje v glavnem šest velikih tokov, ki

so tedaj zasedali novo slovensko ozemlje. Od teh se je prvi pomikal na današnjo Dolenjsko in prodiral preko Krasa na morje in do Furlanije, drugi je zasedel porečje Savinje na Štajerskem, današnjo Gorenjsko in porečje Soče na Goriškem, tretji se je razlil po zapadnem delu današnje gornje Štajerske, četrti po vzhodnem delu današnje srednje Štajerske in po Gradiščanski, peti je zasedel večino današnje Spodnje Avstrije in še kos Zgornje Avstrije, a šesti je zavzel skoro vse gornje Podravje z današnjo Koroško.

Nas zanimajo tu seveda predvsem tisti naši pradedje, ki so zasedli vsa današnjo Koroško in še precej ozemlja preko njenih meja. Oni so prišli iz treh smeri. Glavni tok je prodiral po že spredaj omenjeni stari rimski cesti, ki je vodila iz Celja po Mislinjski dolini mimo današnjega Slovenjega Gradca, Globasnice in skozi Podjuno na Gosposvetsko polje. Manjši tok je prišel po dolini Drave med Kozjakom in Pohorjem, a najmanjši iz današnje Srednje Štajerske v Labotsko dolino. Na ta način so stari Slovenci gosto naselili najprej Podjuno, od koder so se razširili potem na današnji velikovski okraj in počasi prodirali še naprej proti Djekšam in Pustrici.

Glavna slovenska postojanka na Koroškem je nastala že zgodaj na Gosposvetskem polju, ki je bilo z mestom Virunumom že za časa Rimljanov nekako središče vse Koroške. Tu so se naselili Slovenci vsekakor že okoli leta 580., a zatem sta nastali potem podobni središči še okoli Beljaka in na Lurnskem polju. Iz Virunuma so namreč prodirali stari Slovenci tudi po ostali današnji Koroški, eni zasedali Rož, drugi so prodirali po cesti, ki je vodila severno od Vrbskega jezera v današnji Beljak in od tod dalje še na Špital in Lienz, tretji so pa krenili proti Trgu (Feldkirchen), posedli tamošnji okoliš in še dolino gornje Krke okoli Nešave (Gnesau).

Ozemlje med Št. Vidom in Osojskim jezerom je tvorilo sploh enega glavnih slovenskih naselitvenih predelov. Zanimivo je pa, da je med koroške Slovence, najbrž v VII. stol., po bogve kakšnem naključju zašel tudi nek močan hrvatski rod in se naselil v prostoru med Trgom in Št. Vidom, tako da so tisti okoliš še več stoletij pozneje imenovali „hrvatski okraj“, še dandanes se pa nazivlje tam neko selišče „Krobathen“ in neki vrh „Krobater Berg“. Manjši hrvatski drobci so bili pa raztreseni še tudi drugod po Koroškem.

Kakor smo dejali, je bilo poglavitno jedro starih Slovencev že takoj od početka na Gosposvetskem polju, od koder so prodirali potem po dolinah rek in po starih rimskih cestah v skoro vse ostale predele današnje Koroške. Iz Virunuma je vodila tedaj rimska cesta tudi v dolino gornje Mure. Po njej so prodirali Slovenci in ustanovili spotoma tri večje naselbine: okoli Grobniškega polja (Krappfeld), okoli Brež (Friesach) in okoli današnjega Neumarkta na Gornjem Štajerskem, a iz vsake teh naselbin so se seveda razširjali tudi po vsem okolišu in v porečje gornje Krke. Jako močni slovenski naselitveni področji sta bila tudi spodnji in gornji Rož in enako tudi naselbini okoli Beljaka ter v spodnji Zilji, niso pa silili v hribovje med Ziljo in Dravo. Iz spodnje Zilje so prodirali potem v začetku VII. stol. še po vsej Ziljski dolini navzgor. Ta se je tedaj celo imenovala „pokrajina Slovencev“ in je imela močno naselitveno jedro n. pr. pri Kočanah (Kötschach), niso pa zasedali predelov v stran iz doline. Iz beljaške okolice so se pomaknili nekoliko pozneje (v IX.—XI. stol.) po stari rimski cesti po Kanalski dolini tudi v dolino reke Bele v severnovzhodnem kotu današnje Italije. Potomci teh so današnji beneški Slovenci (Rezijani).

Posebno važno je bilo slovensko naseljevanje gornje

Dravske doline. Izhodišče za to je tvorilo izredno močno slovensko jedro na Lurnskem polju (Lurnfeld) pri današnjem Špitalu, ki je bilo jako gosto naseljeno že tudi v starem veku (mesto Teurnia). Z Lurnskega polja so prodirali potem v vse doline rek Lieser, Malte in Möll prav do podnožja Grossglocknerja, a v dolini same gornje Drave so že okoli l. 590 ustanovili močno središče okoli današnjega Lienza na Vzhodnem Tirolskem. Od tod se je širil en del še naprej po gornji Dravski dolini v Pusti dol (Pustertal) in dosegel vsaj potok Kristeinbach zapadno od Lienza, drugi so pa krenili iz okoliša Lienza proti severu in zasedli doline Iseltal, Defereggental, Virgental, Tauernthal in Kalsertal na Vzhodnem Tirolskem. Doline rek so našim davnim dedom sploh služile za nekake kažipote. Imena za večje reke so prevzeli od prvotnega prebivalstva, ki so ga še našli tam, manjšim pritokom in seveda tudi neštetim krajem so pa dali imena šele Slovenci (današnje „nemške“ označbe teh krajev iz tistih časov so po večini slovenskega izvora).

Tako je pred dobrimi tisoč leti naša zapadna narodnostna meja potekala na vzhodnem Tirolskem od že omenjenega potoka Kristeinbacha proti severu na ta način, da je zajela dolini Defereggental in Virgental ter se povzpela na mogočne tri slovenske severnozapadne mejnike: Dreiherrnspitze, Grossvenediger in Grossglockner v Visokih Turah. Na slovensko posest teh predelov nas še danes spominjajo imena, kakor Windischscharte, ki tvori visokogorski prehod iz Salzburške v dolino Möll-a, ali pa Windisch Matrei na vzhodnem Tirolskem in še mnoga druga.

Podobno je bilo tudi s slovensko severno mejo. Ta je tekla od Grossglocknerja nekako po grebenu Visokih Tur na Ankogel, od tod je pa zavila proti severovzhodu na Nizke Ture (Radstädter Tauern) tako, da je ostala slo-

venska torej še tudi današnja južnovzhodna Salzburška. Od Radstädter Tauern se je spustila potem meja zapadno od današnjega Schladminga v dolino Aniže (Enns) in se nato vnovič povzpela na Dachstein, presekala dolino gornje Traune, šla na pogorje Totes Gebirge na štajersko-gornjeavstrijski meji in tekla nato proti severu na današnji Wels in od tam na izliv Aniže v Donavo. Ta je tvorila potem tudi severno mejo strnjenega slovenskega ozemlja, a ponekod je segalo to še celo preko Donave. Toda posamezne manjše slovenske naselbine so bile raztresene še tudi zapadno od črte Ankogel-Donava, kakor n. pr. v porečju reke Salzach, okoli Mondsee, Mauernkirchena, Obernberga i. dr. Na robovih vse te očrtane meje so našli tudi staroslovenska grobišča in na slovenski značaj vsega ozemlja nas še dandanes spominjajo nešteta krajevna imena slovenskega izvora. Ob tej meji (n. pr. vzdolž Karnijskih Alp, Visokih Tur i. dr.) so potekali navadno večji ali manjši, tedaj še neobljudeni pasovi (tudi v doline in na pobočja Karavank so se naselili Slovenci šele nekoliko kasneje). Enako neobljuden je ostal navadno tudi visokogorski svet. Z ostalim slovenskim narodnim telesom so pa ostali karantanski Slovenci tesno povezani zlasti ob Dravi, Meži in Mislinji.

Iz gornjega očrta torej vidimo, da so bile pred dobrih tisoč leti slovenske vsa današnja Koroška, Vzhodna Tirolska, kos južnovzhodne Salzburške, velik del Gornje Avstrije in skoro vsa Dolnja Avstrija južno od Donave skoro do vrat samega Dunaja in Dunajskega Novega mesta (Wiener Neustadt), skratka skoro obe zapadni dve tretjini današnje Avstrije. Razlika je bila le ta, da so poselili stari Slovenci vso Koroško, Vzhodno Tirolsko, kos Salzburške in Gornje Avstrije ter del severne Štajerske (dolino gornje Mure) ravno iz Koroške z glavnim izhodiščem na Go-

sposvetskem polju, ostale obširne današnje avstrijske pokrajine pa iz drugih smeri.

Na slovensko posest teh ozemelj nas še danes spominjajo premnogi kraji, ki nosijo v svojem imenu besedico „Wind” („Windisch”), ker so stari Bavarci označevali Slovence in sploh Slovane z imenom „Vindi”, a stari Slovenci so nazivali pripadnike tujih narodov „Vlahe” ali „Lahe”. Tudi na te nas še danes spominjajo imena vasi Vašinje (Wallersberg), gradu Walchenstein, gore Waleck v dolini reke Möll i. dr., vendar je teh imen razmeroma jako malo, kar nam znači, da so stari Slovenci s temi „Vlahi” vsaj na glavnih naselitvenih področjih precej temeljito počistili. Staro romansko prebivalstvo se v tedanjih listinah sploh več ne omenja, a germanskega itak nobenega bilo ni. Že to nam priča, da je imelo vse očrtano ozemlje že v VIII. stoletju izključno slovenski značaj.

*

Jasno je pa, da ta slovenska naselitev označenih pokrajin, ki se je izvršila v dobi od druge polovice VI. do VIII. stoletja, ni bila povsod enaka. Glavna naselitvena središča in jedra so nastala ravno na robovih ravnin ali pa na prisojnih pobočjih nižjega hribovja, ki jim je bilo prikladno za obrambo, dočim v visoka gorovja, v nižinske gozdove in v večkrat zamočvirjena tla dolin niso silili. Najgostejše je bil tedaj naseljen spodnji del Koroške, to je zlasti Podjuna, Rož, okolica Vrbskega jezera, Gosposvetsko polje, ob Glini, srednje porečje Krke in nekoliko manj še Labotska dolina, razen teh pa še Lurnsko polje in spodnja Zilja. Vse ozemlje, ki so ga tedaj zasedli Slovenci, je merilo kakih 75.000 km², torej približno osemkrat več kot današnja Koroška ali skoro toliko kot vsa današnja Avstrija. Ker je bilo pa za tako veliko ozemlje tedanjih Slovencev vsekakor premalo, se je ob njih seveda še nekaj časa lahko ohranila mešanica prvotnih prebi-

valcev teh dežel, ki so se pa umaknili Slovencem v bolj
odročne predele, a sčasoma so vendarle izumrli ali se pa
utopili med Slovenci. Od njih ni ostalo nobenih dru-
gih sledov kot le še imena za večje reke in za razne kraje
(n. pr. tudi imena Podjuna, Beljak, Rož i. dr.).

III.

STARI SLOVENCİ, OBRI IN NEMCI

Stari Slovenci so bili demokratično ljudstvo, organizirano po zadrugah, rodovih in plemenih, a kake državne organizacije še niso poznali. Razen tega izprva verjetno tudi niso bili preveč bojeviti, temveč so se posvečali mirnemu poljedelskemu in živinorejskemu življenju. Zaradi tega so nad njimi že okoli l. 560., ko so živeli še v Podonavju, menda brez večje težave zavladali bojeviti turško-tatarski Obri. Toda to obrsko gospostvo nad starimi Slovenci po njih preselitvi na današnje ozemlje nikakor ni bilo povsod enako. V Panonski kotlini so bili Slovenci resda navadni podložniki Obrov, na današnjem Kranjskem in v delu Štajerske je bilo to podložništvo že dokaj milejše, a v goratih alpskih pokrajinah, n. pr. ravno v Karantaniji, je bilo njih medsebojno razmerje bolj podobno zavezništvu kakor podložništvu.

Taki slovensko-obrski odnošaji starim Slovencem niti niso bili le v škodo, temveč so imeli od njega večkrat celo očiten dobiček. Prvič so se Slovenci verjetno ravno od Obrov tudi sami dobro naučili sukati orožje in drugič so mogli po l. 568., t. j. po odhodu Langobardov v Italijo, tudi samo v družbi Obrov zasesti vse veliko, spredaj označeno ozemlje v Vzhodnih Alpah. Poznejšo Štajersko, Kranjsko in Primorsko so zasedli stari Slovenci vsekakor v prvi vrsti v družbi z Obri, toda razne doline v Alpah so si osvajali tudi sami. Le kadar so naleteli na premočan odpor prvotnega prebivalstva, so jim prihiteli na pomoč tudi Obri.

Vojaška moč Obrov je ležala v njih konjenici, ki se je pa lahko uspešno kretala le v ravninskih predelih, ne pa tudi v visokogorskih. Glede na to so tudi vzdrževali Obri v Karantaniji le nekaj malega posadk v ravnejših predelih in Slovenci so bili kolikor toliko odvisni od njih tudi le v območjih teh, dočim so bili v visokogorskih predelih sami svoji gospodarji. Tako obrsko posadko na Koroškem še dandanes označujejo n. pr. imeni vasi Vovbre nad Velikovcem (Haimburg) in pa Vaniče (Fanning), a najdbe, ki nas tudi spominjajo na Obre, so našli pri Grabštanju, pri Goričji vesi (Herzendorf) i. dr.

Najresnejša ovira, na katero so trčili stari Slovenci pri svojem prodiranju v Alpe, so bili Bavarci. Ti so se v začetku VI. stoletja naselili med gornjo Donavo in Alpami, tako da so zasedali Bavarci to ozemlje od zapada, Slovenci pa od vzhoda, dokler niso približno na že spredaj označeni črti Ankogel-Lienz trčili drugi ob druge, kar je potem seveda tudi povzročalo stalne njihove spopade.

Proti koncu VI. stoletja so začeli siliti Bavarci tudi proti gornji Dravi in l. 593. je bavarski vojvoda Tasilo vdrl z vojsko v deželo Slovencev, jih na Lurnskem polju premagal in se potem z velikim plenom vrnil zopet domov. Toda Slovenci tega poraza niso mirno vtaknili v žep. Prišli so jim na pomoč Obri in so potem že dve leti nato skupno s temi Bavarce temeljito potolkli. Še uspešnejše boje so pa vodili stari Slovenci v začetku VII. stol. z obrsko pomočjo tudi s Furlani. Zagospodovali so Nemci (Bavarci) le onim redkim, manjšim in osamljenim slovenskim skupinam, ki so se odtrgale od strnjenega slovenskega ozemlja in zašle predaleč proti zapadu na bavarsko ozemlje.

IV.

SLOVENSKA KARANTANSKA DRŽAVA

Obrska nadoblast nad Slovenci in nad delom severnih Slovanov (nad današnjimi Čehi in Slovaki) je trajala komaj dobrih 60 let. Njihova moč se je namreč hitro iztrošila in to je že leta 623. izrabil med severnimi Slovani trgovec Samo, ki je stopil na čelo tamošnjih Slovanov in ustanovil ter uredil močno slovansko državo, ki je segala najmanj od reke Labe na Češkem do Alp. Tri leta zatem so pa doživeli Obri še strašen poraz pred Carigradom, ki je poleg njihovih notranjih razprtij povzročil za 40 let popolno ravsulo njih moči. Tedaj je nastopil tudi za Slovence trenutek, da so se otresli obrske nadoblasti.

Zgodovinskih virov iz tistih časov je tako malo, da nam potek tega slovenskega osvobojenja do danes v svojih podrobnostih še sploh ni znan. Po vsej priliki se je zgodilo to tako, da so se ob navedenem velikem obrskem porazu povezali tudi slovenski rodovi v Vzhodnih Alpah, stopili v stike s Samom in z njegovo pomočjo pregnali Obre s slovenskega ozemlja, nato pa stopili v Samovo slovansko državno zvezo, segajočo potem najmanj od Labe na severu do gornje Save na jugu, morda pa celo do Jadrana. Nista nam znana tudi ne nastanek in ne točna organizacija slovenskega dela te zveze, toda vse kaže, da so si organizirali alpski Slovenci v karantanski gorski trdnjavi vsaj že hitro po omenjenem obrskem porazu pri Carigradu nekako svojo državo oziroma kneževino kot sestavni del velike Samove slovanske državne zveze.

Oslabitev obrske moči je opogumila tudi Langobarde, da so začeli zopet napadati Slovence. Ker prvi čas

slovenska država pač ni mogla biti še dovolj organizirana, se je Langobardom med leti 623—626 res posrečilo, da so osvojili Kanalsko dolino in dolino Ziljice do Megvarjev, ki sta ostali potem okoli sto let v langobardskih rokah.

Toda vse kaže, da je napredovalo utrjevanje karan-tanske države jako hitro, kar je seveda tudi jako okre-pilo slovensko udarno silo. Ta se je izražala v tem, da sedaj niso več le odbijali bavarskih napadov na svoji za-padni meji, temveč so stopili celo v ofenzivo proti njim in jih že v letih okoli 626 do 629 sami temeljito po-tolkli blizu današnjega Lienza. S to zmago so pomaknili Slovenci zapadne meje svoje države prav do izvirov reke Drave in Bavarci so dobili pred njimi tolik strah, da so morali celo prositi tedanjega frankovskega kralja Da-goberta pomoči proti Slovencem.

Dagobertu je prišla ta bavarska prošnja jako prav, toda njemu ni šlo za to, da bi ukrotil le bojevite Sloven-ce, temveč je hotel sploh streti mogočno Samovo državo. V svoji nadutosti je šel celo tako daleč, da je sanjal o podjarmljenju vseh Slovanov do bizantinskih meja. V to svrho je združil Dagobert celo vrsto germanskih narodov in udaril leta 631. na združene Slované. Do odločitve je prišlo v znameniti tridnevni bitki pri Wogatisburgu na zapadnem Češkem. V njej so bili združeni Germani stra-hovito potolčeni, nakar je imel potem Samo pred Nemci mir, tako da je mogel svojo državo na znotraj še bolj utr-diti. Ta poraz je tudi preprečil, da bi mogla uspeti te-danja prizadevanja frankovskih misijonarjev med Slo-vani.

Od te skupne velike zmage nad Nemci so imeli velik dobiček seveda tudi Slovenci. Osvobojeni obrske in nem-ške nevarnosti in oprti na zvezo s Samom so mogli sedaj tudi oni razviti in utrditi svojo mlado samostojno karan-

tansko državo, ki je imela svoje središče v Celovški kotlini. Prvi, po imenu znani knez te slovenske države se je zval Valuk, za katerega je ugotovljeno, da je vladal že v četrtem desetletju VII. stol. Da je bil že on mogočen knez, nam dovolj dokazuje dejstvo, da sta iskala pri njem pribežališče tudi bolgarski knez Alciok in (okoli leta 664.) furlanski vojvoda Arnefrid.

O nadaljnjem življenju te slovenske karantanske države nam ni mnogo znanega. Gotovo je le to, da so spadali vanjo, razen pasu ob Donavi, vsi zapadni Slovenci severno od Karavank in Pohorja ter zapadno od Panonske ravnine, ne ve se pa, če so ji pripadali tudi Slovenci iz poznejše Kranjske in celjskega okrožja. Na vzhodu je segala slovenska Karantanija približno do poznejše štajersko-ogrske meje, na zapadu pa zlasti pri Lienzu še globoko na Tirolsko.

Da je bila Karantanija močna na znotraj in na zunaj, nam pač dovolj dokazuje dejstvo, da je niso uničile niti velike politične spremembe, ki so nastopile v drugi polovici VII. stol. Kralj Samo je namreč leta 659. umrl in po njegovi smrti je zopet razpadla tudi njegova velika slovanska zvezna država, a obenem so se pa zopet močno okrepili tudi Obri. Obnovili so zopet tudi svoje roparske pohode proti Italiji in v srednjo Evropo ter si v zvezi s temi podvrgli vnovič tudi Slovence južno od Pohorja in Karavank ter v širokem pasu ob Donavi do Aniže. Samo slovenska Karantanija se je krepko vzdržala in si ohranila še nadalje svojo popolno samostojnost. Karantanski Slovenci so se čutili celo tako močne, da so v letih 695 do 698 celo sami zopet napadli Bavarce in okoli leta 725. so vdrli daleč na Bavarsko ter ob tej priliki požgali cerkev in samostan v Bischofshofnu. Enako so bili Slovenci v ofenzivi tudi napram Langobardom. Okoli leta 730. jim je uspelo osvoboditi izpod langobardske oblasti tudi njih

rojake v Kanalski dolini ter v dolini Ziljice. Udarjali so v Furlanijo tudi čez Karnske Alpe in v zvezi s temi napadi je moral škof iz današnjega mesta Zuglio (severno od Tolmezza) zbežati pred njimi v Čedad.

*

Tako so torej ravno slovenski Karantanci ustvarili za dobrih sto let krepko samostojno državno življenje in že v to dobo spada tudi nastanek znamenitega obreda ustoličevanja slovenskih karantanskih knezov na Gospo-
svetskem polju. Njegovi početki in prvotne oblike so nam sicer doslej še neznane, kajti prvi doslej znani opisi izvirajo šele iz kasnejših časov, vsekakor so pa izražali tisto staroslovensko kmečko demokracijo, ki je ni poznal tedaj še noben drug narod vse Evrope.

V.

KONEC KARANTANSKE NEODVISNOSTI

Proti sredini VIII. stol. so se Obri, živeči v Podonavju, že zopet toliko okrepili, da niso prirejali ponovnih roparskih pohodov samo v Italijo, temveč so začeli resno ogrožati že tudi slovensko Karantanijo. V podobne stiske so prišli v istem času tudi Bavarci od strani Frankov. To je zbližalo oba naroda, da nista ustavila le medsebojnih napadov, temveč stopila v prijateljske odnose in slednjič celo v vojaško-politično zvezo. Ta je prišla do izraza že l. 743. Tedaj so namreč Franki napadli Bavarce, da bi si jih podvrgli, in takoj so jim prihiteli — zvesti dani besedi — na pomoč tudi Slovenci. Toda ves napor je bil zaman: Bavarci so bili premagani in morali so priznati frankovsko nadoblast, vendar so si ohranili še nadalje znatno samoupravo.

Ta bavarsko-slovenski poraz je takoj opogumil tudi Obre, da so začeli še oni pripravljati napad na Karantanijo. V tem položaju so izvršili Karantanci usoden korak in se obrnili za pomoč na Bavarce. Združeni so potem l. 744. ali l. 745. res odbili obrski napad. Toda Bavarci so položaj zahrbtno izrabili in na pritisk Frankov, katere je bodla v oči samostojnost slovenske Karantanije, zahtevali, da prizna sedaj tudi Karantanija frankovsko-bavarsko nadoblast. — S tem je bila za več kot tisoč let odločena naša slovenska usoda. Težko je danes soditi, če so s tem storili karantanski Slovenci napako, kajti enako težko je ugibati, kako bi se bila razvijala naša usoda, ako bi bili ravnali drugače. Morda bi si bili vsaj za nekaj časa in do neke mere še rešili večjo ali manjšo samostoj-

nost in s tem tudi bolj zakoreninili svojo državno zavest, ki smo jo pri nas do zadnjih časov tako zelo pogrešali, lahko je pa tudi, da bi bili doživeli usodo polabskih Slovanov. V srednji Evropi je začela namreč prav tedaj že nastajati velika državna tvorba in slovensko ozemlje leži na takem prostoru, da bi se je mi sami vsekakor ne bili mogli izogniti, a ostali sorodni nam jugoslovanski narodi tedaj politično še niso bili toliko organizirani, da bi se bili mogli uspešno nasloniti nanje.

Ko so torej združeni Slovenci pod vodstvom kneza Boruta in Bavarci pod vodstvom vojvode Odila potolkli Obre, so si izgovorili Bavarci za svojo pomoč hudo plačilo: zahtevali so namreč, da priznajo Karantanci sedaj bavarsko nadoblast. Slovenski knez Borut se očitvidno ni čutil dovolj močnega, da bi se bil uprl taki bavarski zahtevi, zato se je uklonil. Vse pa kaže, da Bavarci niso zaupali zgolj knezovi besedi, temveč jim je moral dati ta s seboj še talce, med katerimi sta bila tudi Borutov sin Gorazd in nečak Hotimir.

Bavarska odvisnost od Frankov je bila izprva le bolj rahla, a l. 749. so se skušali otresti še te. Ni jim uspelo, kajti Franki so jih hitro ukrotili, zahtevali sedaj tudi oni talce od Bavarcev, njih deželo pa še tesneje vključili v nastajajočo veliko frankovsko državo ter jim odslej celo sami postavljali njihove vojvode. To je bilo daljnosežnega pomena tudi za Slovence, živeče že pod bavarsko nadoblastjo, kajti z Bavarci vred so bili tako vključeni v frankovsko državo tudi Slovenci. Toda nova slovenska odvisnost od Frankov nikakor ni bila kako slepo podložništvo ali celo sužnost, temveč le priznanje vrhovne frankovske politične nadoblasti. To nam potrjuje zlasti dejstvo, da so ohranili karantanski Slovenci še nadalje celo svoje lastne kneze, le da so morali imeti tudi frankovsko potrdilo. Že knez Borut je ostal namreč še nadalje karantanski

knez, vendar ni dolgo preživel izgube svoje popolne neodvisnosti. Umrl je okoli l. 750. in takratni viri nam poročajo, da so po njegovi smrti Slovenci „napravili za kneza” njegovega sina Gorazda, a ko je tudi ta že tri leta nato umrl, pravijo listine, da „je narod dal kneževstvo” njegovemu bratrancu Hotimiru.

Kakor smo slišali že spredaj, so odvedli Bavarci nekaj let poprej oba ta slovenska kneževiča s seboj kot talca; a ko sta bila po smrti svojih prednikov izvoljena za nova kneza, so ju izpustili in napotili v njuno domovino. To bi se seveda nikakor ne zgodilo, ako ne bi Franki spoštovali še nadaljnje avtonomije karantanskih Slovencev. Zgoraj navedeni označbi iz tedanjih virov, da so Slovenci Gorazda „napravili za kneza”, a glede Hotimira, da „mu je narod dal kneževstvo”, nam pa obenem tudi z dovoljno gotovostjo pričata o demokratičnem ustroju tedanje slovenske vladavine. Vladarskih poslov pri starih Slovencih nikakor ni kratko malo prevzemal sin od očeta, kakor pri večini drugih narodov, temveč si je svojega kneza narod svobodno volil sam in le iz take svobodne volitve se je mogel razviti tudi znameniti obred ustoličevanja na Gosposvetskem polju, ki je pravi pravcati edinstveni primer resnične ljudske demokracije v vsej evropski pravni zgodovini.

VI.

POKRISTJANJENJE KARANTANSKIH SLOVENCEV

Že spredaj smo slišali, da je prodrlo krščanstvo na Koroško že za časa Rimljanov in da sta bili že v IV. stol. ustanovljeni tu celo dve škofiji: ena v mestu Virunumu na Gosposvetskem polju in druga v mestu Teurnia blizu današnjega Špitala, a v neposrednem obližju je delovala še tretja, namreč v mestu Aguntum pri današnjem Lienzu, ki je spadal tudi k poznejši Karantaniji. V Teurniji je bila menda zgrajena tudi najstarejša krščanska cerkev na Koroškem. Ker so bili stari Slovenci pogani, so ob času njihove naselitve na Koroško propadle seveda tudi vse te tri škofije, najprej (okoli l. 580.) virunska, kakih deset let nato pa še teurnijska in aguntska.

Čim se je pa položaj v začetku VII. stol. nekoliko ustalil, sta poskusila sv. Kolumban (okoli l. 630) in sv. Amand z misijonsko akcijo tudi med karantanskimi Slovenci, toda zaradi tedanjega sovražnega razmerja med slovenskimi Karantanci in njihovimi zapadnimi germanskimi sosedi nista mogla doseči še nobenega uspeha in je njun poskus hitro propadel. O kakem novem takem poskusu nam potem tudi več kot sto let ni ničesar več znanega.

Popolnoma se je pa spremenil položaj v sredini VIII. stol., ko so prišli karantanski Slovenci v že opisano odvisnost od Bavarcev in Frankov. Ko je moral dati knez Borut Bavarcem za talce tudi svojega sina Gorazda in nečaka Hotimira, je baje sam izrazil željo, da bi ju Bavarci poučili tudi o krščanski veri, a salzburška nadškofija je takoj v Rimu izposlovala, da je bila tudi vsa Karantanija

priključena salzburškemu cerkvenemu področju. Glede na dejstvo, da je ostal knez Borut sam še nadalje pogan, njegova „želja“ morda ni bila čisto prostovoljna, toda dejstvo je, da sta bila po nalogu tedanjega salzburškega nadškofa Virgilija oba karantanska kneževiča poslana v benediktinski samostan Herrenchiemsee na južnobavarskem Chiemskem jezeru, vzgojena tam v krščanski veri in morda že l. 744, ali pa vsaj hitro zatem, krščena. Ako bi — po navadi zgodovinarjev — vzeli to letnico tudi za leto pokristjanjenja Slovencev, potem bi bili mi drugi slovanski narod, ki je sprejel krščanstvo.

Ko je po Borutovi smrti okoli l. 750. zasedel karantanski kneževski prestol njegov sin Gorazd, je pripeljal s seboj tudi salzburškega meniha Majorana, ki je postal potem njegov najzvestejši svetovalc in začel takoj oznanjati krščansko vero tudi med Gorazdovimi rojaki (Majoran je bil morda tudi sam po rodu Slovan). Posebno vneto se je pa zavzel za širjenje krščanstva Gorazdov naslednik Hotimir. Žarišče vsega verskega delovanja v tedanji južni Nemčiji je bil Salzburg in Hotimir se je obrnil na tamošnjega nadškofa Virgilija, naj mu pošlje novih misijonarjev, ki so se vzdigali v salzburškem samostanu sv. Petra. Virgilij mu jih je okoli l. 759. res poslal na čelu s pomožnim škofom (korepiskopom) Modestom, po rodu Ircem. Ti so začeli takoj snovati misijonske postaje ob starih rimskih cestah in posvečevati prve cerkve. Za svojo stolico si je Modest izbral Gospo Sveto, tik knežje prestolice na Krnskem gradu in kjer je že l. 760. postavil tudi prvo cerkev. Vsa ta Modestova misijonska akcija je bila pa očitvidno še nekoliko preuranjena in je bolj ustrezala nemškim političnim ter salzburškim cerkvenim ciljem kot pa željam Karantancev. Čim je namreč okoli l. 763. Modest umrl (njegov grob je še danes ohranjen v gosposvetski cerkvi) in so se ob istem

času tudi Bavarci vnovič uprli Frankom, je izrabila to priliko tudi karantanska poganska stranka ter se dvakrat po vrsti tudi ona uprla proti Frankom in proti domači krščanski stranki. Hotimiru se je sicer posrečilo oba upora zatreti, a ko je okoli l. 769. umrl, so priredili poganski Karantanci še tretji, največji upor in to pot tudi zmagali. Pregnali so iz dežele vse krščanske duhovnike in zdelo se je, da so bili uničeni tudi vsi Modestovi misijonski napor. Toda z vso verjetnostjo lahko domnevamo, da ti upori niso bili naperjeni toliko proti krščanstvu kot takemu, temveč v prvi vrsti proti naraščajočemu nemškemu vplivu v deželi, ki je prihajal obenem s krščanskimi misijonarji.

Ko so se pa kmalu za temi dogodki Franki in Bavarci zopet izmirili, je postalo seveda očitno, da se tudi protinemška oblast poganskih Karantancev ne bo dala vzdržati. In res je bavarski vojvoda Tasilo (najkasneje l. 772.) navalil na poganske Karantance, morda celo na prošnjo krščanskih Slovencev samih, in jih politično zopet uklonil frankovski nadoblasti, cerkveno pa Salzburgu, a na knežji prestol je bil postavljen Valtunk. (Na ta zaključni poraz poganskih Karantancev nas spominja tudi znamenita Prešernova pesnitev „Krst pri Savici”). O Valtunku nekateri sicer menijo, da je bil že Nemec, a ni skoro prav nobenega dvoma o slovenskem pokolenju njega in njegovih naslednikov, pač pa Valtunk po vsej priliki ni bil več iz Borutove dinastije. Nemci si navzlic svoji zmagi očitvidno še niso upali izzvati še večjega slovenskega odpora s tem, da bi jim vsiljevali še tujerodne kneze.

Da bi po vzpostavitvi krščanske oblasti v Karantaniji pospešil misijonsko akcijo med tamošnjimi Slovenci in jih tesneje priklenil na zapad, je ustanovil sedaj bavarski vojvoda Tasilo prav na robu tedanjega slovenskega narodnega ozemlja kar dva samostana, ki naj bi vzgajala

misijonarje za Karantanijo. Prvi je bil v Innichenu blizu izvira Drave, drugi je bil pa današnji Kremsmünster v Zgornji Avstriji, vendar so glavni misijonarji prihajali še tudi poslej iz šentpeterskega samostana v Salzburgu. To je bilo pa za razširjanje in utrjevanje krščanstva med Slovenci tudi izredno velikega pomena. Dočim so namreč širili Nemci krščanstvo bolj z mečem nego s križem, je pa sedel tedaj na salzburškem škofijskem sedežu Irec Virgilij, ki je bil odločen pristaš blagih metod in je skušal pridobivati vernike predvsem z božjo besedo in z milostjo. Taka navodila je dajal tudi novim salzburškim misijonarjem, ki jih je začel zopet pošiljati Valtunku v Karantanijo. Enakih smernic se je držal tudi Virgilijev naslednik Arno, kateremu je n. pr. neki njegov učeni anglosaški prijatelj l. 796. pisal: „Bodi propovednik resnice, ne pa izterjevalec desetine!” Glede na to je potem tudi lahko razumljivo, da nam zgodovina ne ve povedati o nobenem slovenskem protikrščanskem uporu več in vse kaže, da so sprejemali Slovenci odslej krščanstvo razmeroma naglo in voljno in krščanstvo je postalo kmalu celo temelj tedanjega slovenskega političnega življenja, o čemer nam priča tudi obred gosposvetskih ustoličenj.

Med Slovenci južno od Karantanije so pa širili približno v istem času krščanstvo misijonarji iz Ogleja, a za pokristjanjenje Slovencev v Kanalski in Ziljski dolini je bil posebno važen samostan v Možnici (Moggio¹ v dolini reke Bele). Toda o delovanju oglejskih misijonarjev nam je še za vse IX. stol. le malo znanega, a glavno izhodišče oglejskih misijonarjev za južno Koroško je bil vsekakor Čedad.

¹ Tej benediktinski opatiji so darovali potem oglejski patriarhi v XI. stol. tudi več posestev okoli Baškega jezera, a v njen okoliš so se naseljevali tudi koroški Slovenci in Nemci.

VII.

SLOVENSKA KARANTANIJA POD FRANKI

V prvih desetletjih frankovske nadoblasti, to je skoro v vsej drugi polovici VIII. stol., se meje slovenske Karantanije niso mnogo spreminjale. Obsegala je približno severni dve tretjini celotnega tedanjega slovenskega narodnega ozemlja, t. j. ozemlje skoro vseh Vzhodnih Alp. Na zapadu so mejili na Karantanijo Bavarci, pokrajinam na vzhodu in na jugu od nje so pa gospodovali vnovič Obri, a na jugozapadu so mejili na Slovence Langobardi. Z drugimi besedami bi lahko to stanje izrazili takole: slovenska Karantanija je v začetku druge polovice VIII. stol. obsegala vso današnjo Koroško, južnovzhodni kot Tirolske (okoliš Lienza), južne predele Zgornje in Spodnje Avstrije in skoro vso severno in srednjo Štajersko, razen Slovenskih goric ter Ptujskega in Murskega polja.

L. 768. je zavladal Frankom njih najznamenitejši vladar Karel Veliki (768 — 814), ki je prinesel v to stanje prav bistvene spremembe. Osvojil je najprej (l. 774.) vse langobardsko kraljestvo, nekaj let zatem je iztrgal Bizantincem Istro in skoro istočasno (l. 788.) je zatrl tudi dotedanjo obsežno samostojnost Bavarske ter jo tesno vključil v svoj lastni državni sklop. Vzporedno s to vključitvijo Bavarske je šla tudi tesnejša povezava slovenske Karantanije s frankovsko vladavino, vendar je ta še nadalje uživala svojo notranjo upravno avtonomijo z domačimi knezi na čelu.

Ko je Karel Veliki na ta način razširil, zaokrožil in utrdil južnovzhodne pokrajine svoje obsežne države, je napočil tudi trenutek, da stre še zadnjega neprijetnega

nasprotnika na svojih južnovzhodnih mejah, to je Obre. Vojna se je začela l. 791. in je trajala dolgih dvanajst let. Frankovske južne armade je vodil Karlov sin Pipin in med njimi so se borile tudi slovenske karantanske čete, a razen teh še čete nekega Vojnimira, ki je bil najbrž poglavar kakega slovenskega rodu iz poznejše Kranjske ali Spodnje Štajerske. Do odločitve v tej vojni je prišlo šele l. 796., ko je prodrla Pipinova armada prav v osrčje obrske države med Donavo in Tiso. Tam je razdrla njih utrjena gradišča, jim ugrabila neizmeren plen in padlo je vse obrsko plemstvo. S tem je bil zadan Obrom poslednji, smrtni udarec in v naslednjih letih se je vršilo potem samo še preganjanje in zatiranje manjših obrskih oddelkov na obširnem zavzetem prostoru. Vzhodne meje frankovske države so se po tej zmagoviti vojni pomaknile globoko na ogrske ravnine, dosegle pri Mohaču celo Donavo in segle prav do Srema.

Ta obrsko-frankovska vojna je bila največjega pomena tudi za Slovence, kajti ona jih je za vedno rešila nad dvestoletnega obrskega jarma in končno vse združila v veliki frankovski državi Karla Velikega, ki je bil l. 800. kronan za cesarja. Neposredna posledica je bila tudi ta, da so bili odslej hitro pokristjanjeni še tisti slovenski predeli, ki so bili dotlej pod neposredno obrsko oblastjo in zato mednje še niso mogli prodreti krščanski misijonarji. Razen tega so postale z uničenjem obrske sile prazne tudi velike pokrajine v Panoniji (sedanji zapadni Ogrski), zato se je v tej dobi mnogo karatanskih Slovencev preselilo iz tesnih, ostrih in malo rodovitnih alpskih dolin na plodne panonske ravnine.

Toda zedinjenje vseh Slovencev in vsega tedanjega slovenskega ozemlja je ostalo vendarle nepopolno. Karol Veliki je namreč razdelil južnovzhodni del svoje države upravno v dve veliki pokrajini: Vzhodno krajino

in Furlansko krajino. Prva je obsegala vse frankovsko ozemlje med Dravo in Donavo, druga pa vse ozemlje južno od Drave s Furlanijo in vse pokrajine vzhodno od te. Tako je bilo torej slovensko ozemlje razdeljeno v dva velika dela in skoro vsa Karantanija je spadala k Vzhodni krajini. Na čelu vsake pokrajine je stal poseben prefekt in njemu so bili potem neposredno podrejeni tudi glavarji manjših predelov, torej tudi slovenski karantanski knezi. Vsak teh predelov je pa vendarle še nadalje ohranil svojo lastno notranjo upravo. V Karantaniji so nam znani za zgoraj omenjenim knezom Valtunkom (Prešernov „Krst pri Savici“ ga nazivlje Valjhuna) še slovenski knezi po imenu Pribislav, Semika, Stojmir in Etgar.

Vzporedno s to političnoupravno razdelitvijo je šla tudi cerkvenoupravna. Kakor smo že slišali, so bile južne slovenske pokrajine pokristjanjene od oglejskih misijonarjev, severne pa od salzburških. Sicer med obema cerkvenima središčema dotlej še ni prišlo do kakih sporov glede njih področja, a da se vendarle ustvari v tem pogledu popolna jasnost, je bilo za časa obrsko-frankovske vojne l. 796. v Pipinovem glavnem stanu med oglejskim patriarhom in salzburškim nadškofom dogovorjeno, da naj tvori Drava tudi mejo med obema cerkvenima področjema. S tem je bila celo sama Karantanija razdeljena med dve cerkveni provinci. To rešitev je zaradi spora, ki je šele sedaj nastal med Salzburgom² in Oglejem, sedem let nato potrdil tudi sam Karel Veliki in je bila za ves nadaljnji razvoj verskega in cerkvenega življenja naj-

² V Salzburgu je bila škofija ustanovljena v VII. stol., a l. 789 je bila povzdignjena v nadškofijo. — V Ogleju je bila škofija ustanovljena že v I. stol. in v IV. stol. povzdignjena v nadškofijo, od VI. stol. pa v patriarhat; v visokem srednjem veku so bili patriarhi skoro sami Nemci.

večje važnosti, kajti pri njej je ostalo potem skoro tisoč let, to je prav do XVIII. stoletja. Ravno ta cerkvena in že poprej omenjena politična razdelitev Karantanije nam pa tudi kaže, da že v tisti dobi, ko so igrali zemljepisni razlogi še vse večjo vlogo nego dandanes, Koroška nikakor ni bila „nedeljiva.“

Oglejski patriarhi so iz raznih razlogov svoje slovenske pokrajine potem trajno močno zanemarjali, dočim so se jim posvečali salzburški nadškofje jako vneto. Virgilijev naslednik nadškof Arno je hodil izprva celo sam večkrat misijonarit med karantanske Slovence, pozneje jim je pa postavil (l. 799.) tudi on posebnega pomožnega škofa Teodorika in njemu sta sledila potem Oton in Osvald. Vsi so imeli svoje sedeže pri Gospe Sveti. Ti so ustanovili v Karantaniji prve župnije (Gospa Sveta, Tinje, Podkrnos, Breže i. dr.) in raztegnili svoje misijonsko delovanje še daleč vzhodno od Karantanije, kjer se je prav tedaj (sredi IX. stol.) snovala druga samostojna slovenska država, Panonija, s knezom Pribinom in za njim z njegovim sinom Kocljem na čelu. Tako je postala Karantanija pravo izhodišče za širjenje krščanstva tudi med Slovenci med Rabo in Dravo.

Pomožni škof Osvald je cerkveno organizacijo v Karantaniji tako uredil in utrdil, da se je hotel celo osamosvojiti od Salzburga. Glede na to ga je nadškof odstavil, ne da bi mu imenoval naslednika (pojavili so se potem salzburški pomožni škofje za karantanske Slovence vnovič šele po l. 873. in je znanih do l. 930. še pet). Da se Osvaldova namera za ustanovitev samostojne karantanske škofije ni posrečila, je bila za Slovence z narodnega vidika nedvomno velika škoda, kajti, ako bi se bila v Karantaniji že tedaj razvila samostojna škofija, bi imela ta seveda v večji ali manjši meri slovenski značaj in bi tvorila tudi močno oviro poznejšemu ponemčevanju. No-

benega dvoma pa ni, da so se morali salzburški misijonarji pri širjenju krščanstva med Slovenci že od vsega početka posluževati tudi slovenskega jezika, ker bi drugače pač ničesar ne opravili. Iz tega so se ravno v Karantaniji rodili tudi prvi začetki slovenskega pismenstva: to so znameniti „Brižinski spomeniki“, o katerih bomo pa govorili še pozneje.

Glede cerkvenih razmer na oglejskem področju Karantanije nam ni znanega iz te dobe skoro ničesar, vendar je prav verjetno, da so tudi tu že v tem stoletju nastale župnije Dobrla ves, Kapla v Rožu, Rožek, Marija na Zilji in še kake druge.

VIII.

KONEC SLOVENSKE SAMOUPRAVE

Karel Veliki je vladal Frankom skoro pol stoletja in ustvaril svojemu narodu ogromen in dobro urejen imperij, segajoč od Pirenejev na španski meji do slavonskih ravnin. L. 814. je pa ta največji vladar srednjega veka umrl in nasledil ga je njegov sin Ludovik Pobožni. Ta je bil slabič majhnih sposobnosti in le orodje v rokah samovoljnih in sebičnih velikašev in upravnikov pokrajin.

Furlanski krajini, ki je segala — kakor smo že slišali — od Furlanije do Slavonije, je v tej dobi načeloval prefekt Kadolaj. Ker je bil to krut človek, se je proti njemu pri cesarju pritožil knez hrvatskega Posavja, Ljudevit, toda zaman. Zaradi tega se je Ljudevit že l. 819 očitno uprl in potolkel tudi prvo vojsko, ki so jo poslali Franki proti njemu. Ta uspeh mu je vlil seveda še večjega poguma. Pridobil je za upor tudi Slovence ter velik del Srbov in zasnoval že tedaj ustvaritev nekake svobodne jugoslovanske države, ki bi segala od Alp do osrčja Balkana.

Ceprav so uživali Slovenci tudi pod Franki še veliko samoupravo, je bila njihova želja po polni neodvisnosti od Nemcev vendarle tako močna, da so se tudi oni pridružili Ljudevitovemu upor, ki je povzročil mogočnim Frankom hude preglavice. L. 820 so morali poslati nad Ljudevita kar tri armade, od katerih je prodirala ena iz Italije čez Kras proti Hrvatski, druga pa preko slovenske Karantanije. Prvi so se ustavili Slovenci na Krasu in zelo zavrli njeno prodiranje, a drugo so karantanski Slovenci celo trikrat odbili. Ogromni frankovski premoči se je končno seveda posrečilo pretolči se na Hrvatsko, vendar jim ni

uspelo streti Ljudevitove sile, zlasti ker so se jim za hrbtom vnovič uprli tudi Slovenci. Morali so se vrniti in na povratku še enkrat pokoriti obsavske in karantanske Slovence. Enako brezuspešen je ostal frankovski vojni pohod proti Ljudevitu in njegovim zaveznikom tudi l. 821. O dogodkih l. 822 nimamo dovolj zanesljivih poročil, toda vse kaže tako, da je Ljudevitov upor zlomila bolj ljubosumnost nekaterih drugih hrvatskih knezov kot pa frankovsko orožje. Ljudevit je moral zbežati najprej k dalmatinskim Srbom, a naslednje leto ga je hrvatski knez Ljudemisl — najbrž dogovorno s Franki — po zvijači umoril in Franki so lahko zopet zasedli vse hrvatske in še nekaj srbskih pokrajin. Tako je predvsem zaradi notranjih razprtij propadla prva misel ustvaritve velike in popolnoma samostojne jugoslovanske države, ki se je bila snovala že pred enajstimi stoletji.

Ta veliki, a ponesrečeni Ljudevitov jugoslovanski upor proti frankovski nadoblasti pa je imel usodne posledice tudi za karantanske Slovence. Ker so se bili tudi ti pridružili Ljudevitovemu uporu, jim Franki seveda niso več zaupali in so zato tudi ukinili njih samoupravo, ki so jo bili uživali v teku dotedanjih 80 let frankovske nadoblasti (bolj ali manj samostojno državno življenje slovenskih Karantancev je trajalo skupno torej približno 200 let). Podrobnosti o tem nam sicer tudi niso znane, toda dejstvo je, da je bil spredaj omenjeni Etgar poslednji karantanski knez slovenskega rodu in odslej so postavljali Franki na čelo dežele svoje lastne prefekte in grofe. Eden takih je bil v Karantaniji že sredi IX. stol. neki Pabo. Mnogim upornikom so bila zaplenjena tudi njih posestva³

³ Zaplenjena posestva upornikov so postala vladarjeva last. Med temi so bila po vsej priliki tudi posestva dotedanjih slovenskih knezov; verjetno je, da je bilo eno takih knežjih posestev tudi v Ribnici ob Vrbskem jezeru.

in nanje so začeli Franki naseljevati prve Nemce, pove-
čini z Bavarskega. Razen tega so karantanski Slovenci od-
slej tudi prenehali tvoriti poseben političen narod, kajti
ta je stopal sedaj čisto v ozadje, a kot političen činitelj je
ostalo le še ozemlje. Tedanje listine pišejo namreč še na-
dalje o „Sloveniji“ in o „Karantaniji“, torej le še o pokra-
jini, ne pa več o narodu, ki je tam prebival. Karantanija
je pa postala le še ena izmed mnogih frankovskih pokra-
jin.

IX.

RAZDELJEVANJE IN PRVO PONEMČEVANJE SLOVENSKEGA OZEMLJA

Ljudevitov upor in pa bolgarska nevarnost, ki je začela že par let zatem groziti južnovzhodnim frankovskim mejam, sta povzročila tudi upravno preuredbo vsega frankovskega ozemlja med Furlanijo in Panonijo. Namesto dotlej enotne Furlanske krajine so bile ustanovljene sedaj štiri, in sicer: Furlanija v ožjem pomenu besede, Istra, grofija ob Savi ali „Posavska krajina“ (prednica poznejše Kranjske) in Spodnja Panonija. Podobno so razdelili tudi dotedanjo Vzhodno krajino. Iz te je bila oblikovana ob Donavi Vzhodna krajina v ožjem pomenu, vzhodno od te do Rabe je nastala Zgornja Panonija, ostalo ozemlje, to je poznejša Koroška, skoro vsa poznejša zgornja Štajerska in večina srednje Štajerske so pa tvorile Karantanijo. Tako je bilo torej l. 828 razdeljeno slovensko ozemlje kar na 7 frankovskih krajin, izmed katerih je pa ostala za Slovence, poleg Posavske krajine, še vendarle tudi nadalje najvažnejša Karantanija kot največja in zaradi svoje že dvestoletne politične tradicije. Iz vojaških obrambnih razlogov so bile pa navadno vse frankovske vzhodne krajine povezane še v višjo edinico, ki ji je stal na čelu poseben frankovski prefekt.

Izrednega pomena bi mogla za Slovence postati tudi Panonija, ker se je par desetletij pozneje razvila tam druga samostojna slovenska država kneza Pribine in Koclja, a so jo žal le prekmalu zadušile nemške politične spletke. Ob tej priliki je bilo po krivdi sebičnih nemških škofov zadušeno tudi blagodejno versko delovanje, ki ga je začel

na osnovi domačega slovenskega jezika tako uspešno razširjati tudi med vzhodnimi Slovenci moravsko-panonski nadškof sv. Metod. Toda navzlic vsemu temu bi se bili Slovenci lahko močno utrdili v današnji zapadni Ogrski, da niso kmalu nato pridrli iz Azije še divji Madžari, razdeljali vso mlado civilizacijo, ki so jo tam začeli razvijati Slovenci, in preprečili tudi vsako njihovo politično uveljavljanje.

Zgoraj naznačena frankovska razdelitev slovenskega ozemlja na sedem različnih upravnih edinic je imela pa še nadaljnje posledice. Nesposobni sin Karla Velikega, Ludovik, ni bil zmožen ohraniti ogromne očetove dediščine, zato se je začela že za njegovega življenja razkrajati. Na severu se je začela oblikovati vzhodnofrankovska (poznejša nemška) država, na jugozapadu pa Italija. To je bilo jako važno tudi za nas Slovence, kajti od navedenih sedmih slovenskih krajin so pridelili že od vsega početka dve (Furlanijo in Istro) k Italiji, ostalih pet pa k Nemčiji. Po smrti Ludovika Pobožnega je pa začel frankovski imperij zaradi notranjih razprtij sploh razpadati in je bil l. 843. razdeljen v tri dele: zapadno frankovsko državo (današnja Francija), Italijo z današnjo zapadno Nemčijo in vzhodno frankovsko državo (današnja Avstrija, Češko in srednjo Nemčijo). Furlanija in Istra sta bili priključeni Italiji, ostalih pet s Karantanijo vred pa k vzhodnofrankovski državi, ki se je začela počasi nazivati Nemčija. Tako je prišla končno tudi večina slovenske zemlje pod oblast Nemcev, kjer je ostala potem nad tisoč let.

Druga prevažna posledica frankovske upravne razdelitve slovenskega ozemlja v zgoraj navedene krajine je bila ta, da je pomenjala ona že tudi prve zarodke, iz katerih so se v poznejših stoletjih razvile dežele, kakršne so ostale potem v veljavi do l. 1918., v Avstriji pa še celo do današnjega dne. To je bila nedvomno za nas še mno-

go večja nesreča nego gola pripadnost pod nemško vrhovno politično nadoblast, kajti s tem je bil že itak razmeroma majhen slovenski narod razdrobljen na celo vrsto majhnih delov, kar je potem tudi onemogočalo, da bi se bil mogel politično primerno uveljavljati.

Že tedaj pa se je bil prvič pojavil še tretji usodni činitelj. Ob spredaj očrtani naselitvi Slovencev med Vzhodnimi Alpami in morjem je bilo naših prednikov po številu nedvomno mnogo premalo za tako veliko ozemlje. Zaradi tega so dovolj gosto poselili samo že rodovitne in od prejšnjega prebivalstva kultivirane predele, dočim so mogli poseliti ostale le jako na redko, a mnogi gozdnati, močvirnati in visokogorski predeli so ostali sploh skoro prazni.

Kot smo že slišali, se je razen tega že v začetku IX. stol. mnogo karantanskih Slovencev preselilo iz malo rodovitnih in tesnih alpskih dolin na plodne panonske ravnine. S tem je ostala vsa Karantanija sicer še nadalje čisto slovenska, toda nezadostno naseljena, kar je potem seveda tudi jako slabilo njeno politično in vojaško odporno silo napram Nemcem, ki so pritiskali nanjo od zapada in od severa. Maščevalo se je vse to zlasti po zgoraj omenjeni razdelitvi vsega obširnega slovenskega ozemlja na označene manjše krajine. Po frankovskem pravu je postala namreč vsa neposeljena, neobdelana in upornikom ter sovražnikom odvzeta zemlja vladarjeva last in ta jo je potem podarjal za nagrado raznim svojim velikašem ali pa škofom, cerkvam in samostanom. Tako so dobili že v IX. stol. tudi v Karantaniji, poleg raznih frankovskih svetnih velikašev, velika posestva razne nemške škofije (salzburška, passavska, freisinška in regensburška) in samostani (Kremsmünster, Alteich in Mattsee). Vsi ti so pa mogli imeti od podarjene zemlje kak dobiček samo tedaj, ako je bila tudi primerno poseljena. Ker pa domačega slovenskega prebivalstva ni bilo dovolj, so začeli naseljevati na

njih priseljence iz Nemčije. Tako se je torej začel že v IX. stol. prvi val nemškega naseljevanja (kolonizacije) in s tem tudi ponemčevanje slovenskega ozemlja v območju Vzhodnih Alp proti Panoniji, vendar so tvorili tedaj in še dolgo potem Slovenci na njem še vedno ogromno večino vsega prebivalstva.

X.

KONEC FRANKOVSKÉ MOGOČNOSTI

Razkroj ogromnega frankovskega imperija Karla Velikega se tudi po njegovi razdelitvi l. 843 ni ustavil. Kruti in dolgotrajni boji so se vršili med sinovi in vnuki Ludovika Pobožnega zlasti za posamezne dele vzhodne frankovske države. Ta je bila v delilni pogodbi iz l. 843 sicer prisojena Ludoviku Nemškemu, a po njegovi smrti (l. 876) so si njegovi sinovi razdelili tudi vzhodnofrankovsko državo. Po imenu je imela ta sicer še vedno skupnega kralja, toda kraljeva oblast je vse hitreje propadala in kraljevi namestniki v posameznih pokrajinah, ki so bili navadno kraljevi bratje ali sinovi, so gospodovali v njih skoro kot neodvisni vladarji.

Ni naša naloga, da bi se spuščali v podrobnejše opise teh brezkončnih nemških zmed in notranjih bojov, toda treba jih je bilo omeniti zato, da lažje razumemo usodo naše Karantanije, ki jo je doživljala v IX. in X. stoletju. V vsej tej dobi je bilo namreč malo važno, kateremu vzhodnofrankovskemu vrhovnemu vladarju je pripadala, ker je bil ta itak skoro brez vsake moči, temveč so bili zanjo važni le njeni neposredni upravitelji. Ob razdelitvi vzhodnofrankovske države l. 876 je dobil Bavarsko, Karantanijo in Panonijo sin Ludovika Nemškega, Karlman⁴, to-

⁴ Karlman si je sezidal tudi grad v Blatogradu (Moosburg), ki je tvoril potem, poleg Krnskega gradu (Karnburg), tako zvani „palatinski“ grad (Pfalz), t. j. grad, na katerem je včasih bival vladar. Po nekih virih je bil l. 893 rojen tu tudi zadnji Karoling, cesar Ludovik IV. Otrok.

da sam je gospodoval le na Bavarskem, dočim je prepustil upravo Karantanije in Panonije svojemu nezakonskemu sinu Arnulfu. Ker je kraljeva oblast vedno bolj propadala, si je znal Arnulf prisvojiti toliko neodvisnosti, da je bil njegov položaj že močno podoben položaju samostojnega kneza, razen tega je pa znal tako dvigniti tudi ugled svoje Karantanije, da so jo nazivali večkrat celo „kraljevino”. Ob njeni strani je Panonija vedno bolj bledela in počasi je prišlo do tega, da so začeli uporabljati ime Karantanija sploh za vse slovensko ozemlje od Vzhodne Tirolske do Blatnega jezera na Ogrskem. Spričo dejstva, da so postali po ponesrečenem uporju Ljudevita Posavskega in po zlo- mu kneza Koclja v Panoniji politični gospodarji vsega tega ozemlja frankovski velikaši, so postali — kakor smo bili že omenili — Slovenci kot političen činitelj nekako zabrisani, toda dejstva, da je bila vsa ta razširjena Karan- tanija po ogromni večini slovenska, vendarle ni mogel nihče prezreti. Glede na to je tudi ime „Karantanec” za- čenjalo celo v uradnih označbah pomenjati isto kot Slo- venec. To nam potrjuje zlasti dejstvo, da na drugi strani nazivljejo tedanje listine Karantanijo večkrat celó „Slo- venijo” ali pa „slovenske kraje”.

S slovensko Karantanijo je mogla tedaj po svoji ime- nitnosti tekmovati v Podonavju samo še Velika Morav- ska ob severnovzhodni karantanski meji, kateri je v tej dobi vladal knez Svetopolk. Tudi Velika Moravska je bila slovanska država in Svetopolk sam Slovan (Slovak), vendar enako podrejen frankovski vrhovni oblasti kakor karantanski Arnulf. Ker je bila pa ta podrejenost, kakor smo že slišali, vendarle le bolj po imenu kot pa resnič- na, ni čudno, ako je prišlo med Arnulfom in Svetopolkom kmalu do prepиров, kdo bo imel v Podonavju prvo be- sedu. Iz tega nasprotstva se je razvila celo karatansko- velikomoravska vojna (883—884). V njej so Svetopolkove

čete hudo pustošile po Panoniji, toda v ožjo Karantanijo se jim menda ni posrečilo prodreti.

Čeprav Arnulf v vojni proti Svetopolku ni mogel doseči kakih uspehov, ga je pa že kmalu zatem vendarle čakalo drugo, važnejše odlikovanje. Jeseni l. 887. je prišlo namreč na državnem zboru do volitve novega vzhodnofrankovskega kralja. Na državni zbor je prišel seveda tudi Arnulf, spremljan od močne čete Slovencev in Bavarcev ter bil izvoljen za novega kralja. Odlej je seveda redno stanoval v raznih kraljevih prestolicah, toda na njegovem dvoru so se stalno mudili tudi razni slovenski velikaši iz Karantanije, ki so uživali enako dostojanstvo kakor bavorski, saksonski ali drugi. Tudi kralj Arnulf sam se je zopet in zopet še rad vračal med svoje slovenske Karantance in je ob takih prilikah stanoval na Krnskem gradu, v Blatogradu (sev.-zap. od Celovca) ali pa v nekdanji Kocljevi prestolici Blatogradu ob Blatnem jezeru.

Toda Slovence je čakala ravno za časa Arnulfove vladde ena najhujših preizkušenj naše zgodovine. V predzadnjem desetletju IX. stol. so se namreč tudi v neposrednem obližju slovenskih meja pojavili Madžari. To so bili divje azijsko pleme, ki se je ugnezdilo končno v Podonavju in začelo od tam z roparskimi napadi proti zapadu. Izprva so bili Madžari celo Arnulfovi zavezniki proti Svetopolku, toda že l. 894 so prvič vdrli v slovensko Panonijo in tam ropali, požigali in morili, da je bila groza. V naslednjih letih so potem razširili svoje napade še skozi južno slovensko ozemlje proti Italiji in — kakor poltretje stoletje pred njimi Obri — spotoma uničevali vso državno in cerkveno organizacijo, ustvarjeno v teku IX. stol., tako da baje že okoli l. 900. v vsej Panoniji ni bilo niti ene krščanske cerkve več. Spomladi l. 901. so poskušali Madžari vdreti tudi v Karantanijo, a so bili odbiti, toda l. 907. so pri Bratislavi strašno potolkli Bavarce in

odslej jim je bila odprta pot tudi v samo Nemčijo. V tej bitki je med drugimi padel tudi salzburški nadškof Luitpold, zadnji upravnik Karantanije.

Nastop Madžarov v zgodovini srednje Evrope pa ni povzročil le nad polstoletnega strašnega pustošenja slovenske zemlje, temveč je imel tudi nedogledne politične posledice. Do te dobe je obstajala zlasti v Panoniji še vedno živa zveza med severnimi in južnimi Slovani, toda naseljevanje Nemcev proti vzhodu je postalo že za časa frankovskega gospodstva že tako močno, da bi se bile nedvomno ponemčile vse obdonavske pokrajine z zapadno Ogrsko vred. Madžari pa so vrgli ta nemški pritok daleč nazaj⁵ proti Bavarski in za dolgo dobo ustavili vse nadaljnje priseljevanje Nemcev na slovensko ozemlje. Tako so Madžari preprečili ponemčenje obdonavskih pokrajin, a namesto Nemcev so se sami zarili kot klin med severne in južne Slované ter jih s tem ločili za vedno. Druga posledica je bila pa ta, da Madžari niso uničili le nekoč mogočne slovanske velikomoravske države, temveč sploh vso frankovsko oblast v vzhodnih predelih njih države. Tako je z madžarskim nastopom prenehalo nad poldrugo stoletje trajajoče frankovsko gospodstvo nad vzhodnimi Slovenci in se je to za silo obdržalo samo še v težje dostopnih alpskih dolinah Karantanije, kamor Madžari na svojih roparskih pohodih sploh niso silili. Uničenja, ki so jih prinesli Madžari v tedanje naše slovenske pokrajine, so bila tako popolna, da so iz nekaterih predelov Panonije Slovenci izginili sploh za vedno, a za skoro vse ostalo slovensko ozemlje so nam ostale še do današnjega dne neznane podrobnosti o tedanjih dogodkih in o tedanji usodi našega naroda.

⁵ Zaradi stalnih madžarskih napadov se je pa pozneje (okoli l. 1125) preselilo tudi mnogo Slovencev z Murskega polja v okoliš Žih-polj in Humberka (Hollenburg), katerega so začeli ravno tedaj graditi fevdniki salzburških nadškofov.

XI.

IZ ŽIVLJENJA SLOVENCEV V STARI KARANTANIJI

Že iz dosedanjih naših izvajanj smo videli, da so bili Slovenci do sredine VIII. stoletja izključni gospodarji v stari Karantaniji, ki je bila približno trikrat večja nego današnja Koroška. Od sredine VIII. pa skoro do sredine IX. stoletja so potem resda morali priznavati vrhovno politično nadoblast Frankov, toda v svoji domači hiši so si vendarle urejali svoje življenje še vedno sami po svojih lastnih običajih.

Šele proti sredini IX. stoletja je postala ta njihova samostojnost toliko omejena, da so postali Franki sicer politični gospodarji v deželi, a ker so tvorili Slovenci še vedno ogromno večino vsega prebivalstva, so ostali navzlic svoji politični odvisnosti od Frankov še vedno tako močan činitelj, da so morali tudi ti še nadalje priznavati slovensko Karantanijo za politično in narodnostno posebnost, čeprav je tvorila sestavni del vzhodnofrankovske države, se sami prilagajati tej posebnosti, spoštovati pravice in običaje slovenskega prebivalstva in upoštevati slovenske predstavnike vsaj kot enakovredne. To je bil tudi vzrok, da so se med Slovenci ohranili še cela stoletja razni njihovi pravni običaji, kakor n. pr.: „pojezda“, „pojeda“, razni pokloni, pravni pregovori ter izrazi itd.

Slovenci so se izprva z vsemi drugimi južnimi Slovani vred sami nazivali za „Slovjene“, a v latinskih listinah tiste dobe so jih nazivali včasih „Sclaveni“, včasih pa „Vinedi“. Od tod izhaja potem tudi nemška označba „Win-dische“, ki jo Nemci včasih še dandanes uporabljajo, a

iz oblike „Slovjenin” je nastalo ime „Slovenec”. Toda ime „Windische”, izvedeno iz besede Vindi (Vendi, Vinedi) je napačno. Nemci so namreč čisto napačno smatrali staroveške Venete (ali Vende) za Slovane. Ravno zaradi tega nepoznanja so najprej pomešali imeni obeh narodov, slednjič pa potem napačno prenesli ime Vindov sploh na vse Slovane.

Za deželo samo so še stari rimski pisatelji uporabljali ime „Carantanum”, ki je menda še keltskega izvora. Iz te besede je nastala potem označba „Karantanija”, ki je dala — kakor smo že slišali — že v VIII. stoletju tudi ime prebivalstvu dežele in je postala slednjič beseda „Karantanec” drugim narodom celo istovetna za označbo sploh vseh Slovencev, ker je bila Karantanija pač osrednja in politično tudi najvažnejša slovenska dežela. Seveda so iz prvotne besede „Carantanum” nastale tudi današnje besede „Koroška”, „Korotan” in nemška „Kärnten”, razen tega nas pa spominjata na to prvotno keltsko besedo tudi imeni Krnski grad in Podkrnos.

Poleg označbe Karantanija so pa v tedanjih listinah za deželo samo še vedno večkrat uporabljali tudi ime „Slovenija” (to še celo v XII. stol.), a jezik prebivalcev se že l. 970. prvič označuje kot „slovenski”. Ta jezik se v prvih stoletjih še tudi ni skoro prav nič razlikoval od jezika ostalih južnih Slovanov in enako seveda tudi ne njih vera in običaji.

Organizirani so bili izprva vsi južni Slovani zgolj v velike družinske zadruge (rodove) z imovinsko in delovno skupnostjo, več rodov je tvorilo bratstvo, več bratstev župo ali pleme, niso pa še poznali kake državne organizacije.

Manjšim skupnostim so načelovali starešine, večjim pa župani. Toda ti niso odločali samovoljno sami, temveč demokratično na zborih vseh članov, imenovanih „ve-

če", ki so tudi določale načelnike posameznih skupnosti. Prav verjetno je, da so si izmed vseh južnih Slovanov ustvarili prvo državno organizacijo ravno Karantanci, a menda ne iz lastne pobude, temveč najbrž šele po Samovi. Nastala je tako, da se je več žup združilo pod vodstvom skupnega kneza, vojvode ali vladike. Kako se je imenoval, niti točno ne vemo, ker so vse tedanje listine pisane v latinščini.

Sedež kneza je bil vsekakor na Gosposvetskem polju, ki je bilo že izza Rimljanov politično središče dežele. Nobenega dvoma tudi ni, da je bila prva slovenska državnost izrazito demokratična in da so si volili stari slovenski rodovni in župni poglavarji svojega kneza sami. Po vsej priliki je pa prešla kneževska čast že v sredini VIII. stol. na isto rodbino. Tedaj si je začel knez ustvarjati tudi svojo lastno vojsko, ločeno od plemenske vojske svobodnjakov.

Kdaj so nastala prva ustoličenja na Gosposvetskem polju in kakšne so bile prve njihove oblike, o tem slovenski (Krek, Babnik, Gruden, Kos, Mal, Grafenauer, Kovačič i. dr.) in nemški (Puntschart, Goldmann, Graber, Jaksch, Rauch, Hugelmann i. dr.) zgodovinarji že dolgo obširno razpravljajo.

Neresna so prizadevanja tistih nemških zgodovinarjev (Goldmanna, Jakscha i. dr.), ki bi radi omalovaževali ali celo potvarjali njegov pomen, a naravnost drzna in smešna so prizadevanja tistih (Graberjeva, Wuttejeva i. dr.), ki bi radi prikazali celo njegov — germanski izvor. Nepobitno je namreč dejstvo, da so karantanski Slovenci slovesno ustoličevali svoje kneze že v dobi, ko v deželi še sploh ni bilo nobenih Nemcev in da ni poznala obreda, ki bi tudi samo spominjal na gosposvetskega, niti ena frankovska pokrajina, najmanj pa še, da bi bil nosilec obreda kmet, pač je pa vseboval

obred več elementov, ki jih poznata tudi narodopisje in pravna zgodovina ostalih Jugoslovanov in Slovanov. V celoti ima pa ta znameniti obred nedvomno izključno staroslovanski izvor in pomenja tudi „najstarejšo ustavno pričo, ki jo premore Evropa“.

Prvič se omenja ta obred že v najvažnejšem viru za staroslovensko zgodovino, to je v rokopisni knjigi „*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*“ iz l. 871., a njegove najstarejše opise vsebujejo trije najglavnejši srednjeveški viri zanj, in sicer:

1. „Švabsko zrcalo“ (*Schwabenspiegel*), ki vsebuje tedanje nemške pravne določbe in ki je nastalo okoli l. 1275. To „Zrcalo“ so v naslednjih desetletjih mnogo prepisovali ter ga tudi dopolnjevali. In dva taka prepisa vsebujeta tudi popis ustoličenja: enega hrani sedaj vseučiliška knjižnica v mestu Giessen, drugega pa samostan St. Gallen v Švici. Opis ustoličenja, kakor ga vsebujeta ta dva vira, bo najbrž iz sredine XI. stol. in je torej najstarejši.

2. „Rimana kronika“ (*Reimchronik*), ki jo je v l. 1306 do 1308. napisal gornještajerski vitez Otokar Hornek in ki opisuje ustoličenje Majnharda Tirolskega dne 1. IX. 1286.

3. Najpodrobnejši opis, ki ga je podal vetrinjski opat Janez v svoji kroniki „*Liber certarum historiarum*“ iz l. 1343.; pisatelj je bil menda celo sam navzoč pri ustoličevanju vojvode Albrehta l. 1335.

Popis ustoličenja je uvrstil tudi Enej Silvij Piccolomini († 1464) v svoje zgodovinsko delo „*De Europa*“ in ga je omenjal francoski pravnik in zgodovinar XVI. stol. Jean Bodin in končno koroški letopisec Unrest, a to so že opisi iz poznejše dobe in prevzeti iz druge roke.

Vsi zgoraj navedeni trije glavni viri so torej resda tudi iz razmeroma pozne dobe, toda vesten zgodovinar in nepristranski narodopisec bodeta iz njih kaj lahko ugotovila najmanj to, kaj je bilo v obredu ustoličevanja prastarega

izvora in kaj je nastalo šele v teku poznejšega razvoja. Neizpodbitno dejstvo je to, da so ravno vsi bistveni elementi ustoličenja še poganskega izvora, torej iz dobe, preden so prišli Slovenci pod bavarsko nadoblast.

Knez je dobil pri „knežjem kamnu“ svojo oblast („... nastopi... vse svoje pravice...“, pravi „Švabsko zrcalo“) iz rok kmeta kot zastopnika ljudstva. Slovesna izročitev oblasti je imela bogoslužne oblike (preoblačenje kneza v slovensko kmečko obleko, zažiganje grmad, pitje vode, trikratno obkroževanje kamna, predpisi glede konja in bika, petje starih hvalnih pesmi). Ti obredi so se trajno ohranili tudi še po pokristjanjenju, a so dobili sčasoma drugačen pomen, poganske bogoslužne obrede pa so nasledili krščanski v cerkvi Gospe Svete (ali v cerkvi sv. Petra na Krnskem gradu).

Šele v poznejši dobi so uvedli tudi navado, da se je podal pri knežjem kamnu ustoličeni knez še k „vojvodskemu prestolu“ (ta je bil prirejen dvosedežno šele sredi XIV. stol.) na polju med Krnskim gradom in Gospo Sveto, kjer je izvršil prva dejanja svoje nove knežje oblasti (delil fevde i. dr.).

Ta znameniti obred je ohranil vse značilne elemente staroslovenske kmečke demokracije in se je vršil v slovenskem jeziku prav do konca, ko so bili deželni knezi že davno Nemci. Po njem so ustoličevali najprej svoje lastne domače kneze, zatem frankovske upravnike dežele

⁶ Knežji kamen je kos rimskega stebra, pokritega s ploščo in je morda služil poganskim Slovincem tudi za žrtvenik. Stal je po vsej priliki blizu Krnskega gradu, a okoli l. 1830 ga je njegov tedanji lastnik, kmet Vrabl, prenesel kakih 150 korakov blizu sedanje cerkve sv. Petra, ki stoji na mestu nekdanjega Krnskega gradu. Že močno poškodovan kamen je l. 1862. po posredovanju župnika Verdника ter z denarno pomočjo deželnega odbora odkupilo celovško Zgodovinsko društvo, ga s tem rešilo razpada in ga namestilo izprva pod arkade, nato v dvorano grbov v celovškem deželnem dvorcu, a pozneje je bil prenesen v vežo deželnega muzeja, kjer stoji še sedaj.

(grofe), končno pa deželne vojvode. Vse to nam tudi dokazuje, da prihod Karantancev pod frankovsko nadoblast nikakor ni imel značaja kakega nasilnega podjarmljenja, temveč prej nekakega pogodbenega razmerja.

Dokler je bil knez Slovenec, je bil glayni smisel vsega ustoličenja ta, da je dobil svojo oblast iz rok svobodnega slovenskega kmečkega ljudstva samega, a ko so postali knezi že Nemci, je pomenjal ves obred predvsem knezovo uvedbo v slovensko narodno skupnost. V prvih časih so se celo nemški Korošci branili priznati njegovo oblast, dokler ni bil ustoličen.

Danes bi nekateri koroški „zgodovinarji“ ta njegov jasni narodnopolitični in državnopravni značaj radi zatajili ali ga potvorili in zmaličili, toda vsi najstarejši dokumenti o njem nam govore tako jasno, da so pač vsaka taka prizadevanja narodno nestrpnih ali pa zgodovinsko nezadostno podkovanih Nemcev zaman.

*

Kakor vsi drugi narodi, so se delili prvotno tudi stari Slovenci na nesvobodne in svobodnjake. Med nesvobodne so po vsej priliki spadali predvsem zaslužnjeni prvotni neslovenski prebivalci dežele, vojni ujetniki in kupljeni sužnji, dočim je živela ogromna večina Slovencev samih vsekakor v večji ali manjši svobodi. Svobodnjaki so uživali tudi vse politične pravice. To razmerje se je začelo bistveno spreminjati šele po njihovem prihodu v sedanjo domovino, zlasti pa še s politično organizacijo lastne države in za časa Frankov. Iz veljavnih in bogatejših svobodnjakov se je začelo postopoma razvijati nekako plemstvo, a tudi ostali sloj svobodnjakov se je začel bolj ali manj deliti v razne socialne plasti.

Posebno mesto v stari karantanski družbi so zavzemali „kosezi“ ali „kasazi“. Ti so bili izprva poseben slovenski rod, ki se je bil naselil med karantanskimi Sloven-

ci v tretjem desetletju VII. stol. (najbrž obenem s spredaj omenjenim hrvačkim rodom) in se je razvil hitro v poseben socialni sloj, kateremu niso pripadali le člani tega rodu, temveč najodličnejši svobodnjaki sploh. Ti so tvorili nekako najnižjo plast plemstva in jih imenujemo „plemičarje“, a Nemci so jih nazivali „Edlinge“. Imeli so svoje sodstvo in vršili vojaške dolžnosti, ker so bili tesno povezani z deželnim knezom, niso pa imeli svojih zemljiških gospoſtev.

Vse kaže, da jih je bilo precej po vsej Karantaniji. Živel so deloma strnjeno po svojih lastnih naseljih, na kar nas še danes spominja kakih 20 koroških krajevnih imen, ki so v zvezi z besedo „kosez“, kakor n. pr. Kazaze v Podjuni in v Ziljski dolini, Kajzaze pri Bilčovsu i. dr. Največ se jih je bilo naselilo ob spodnji Krki in spodnji Glini, med Vrbskim in Osojskim jezerom ter Dravo in v Podjuni, a posamezni so bili raztreseni po vsej Karantaniji. V začetku XVI. stol. cenijo vseh kosezov na Koroškem na okoli 425 (od teh v sami Celovski kotlini kakih 350), a nato so začeli hitro sploh izginjati.

Število prvotnih kosezov po vsej priliki ni bilo posebno veliko, zato so se seveda tudi hitro popolnoma zllili z ostalimi Slovenci, toda to število se je očitno močno povečalo, ko so prenehali predstavljati poseben rod in so se spojili z ostalimi najodličnejšimi svobodnjaki v poseben socialen sloj. Iz teh plemičarjev so se začeli potem proti koncu karantanske samostojnosti izločati najimenoitnejši že kot pravi slovenski plemiči, ki so jih kot take priznavali tudi Bavarci in Franki, a drugi so pozneje zlezli polagoma nazaj med navadne svobodnjake in končno celó med navadne podložnike.

Med staroslovensko plemstvo so se vsekakor prištevali tudi vsi člani knežje rodbine in župni poglavarji. Toda čim bolj so se utrjevali Franki kot gospodarji v deželi,

tem bolj se je stapljalo z njimi tudi to staroslovensko plemstvo, obenem se pa začelo polagoma tudi odtujevati svojemu lastnemu narodu.

Politično važni so bili kosezi dolgo zlasti zato, ker so že zgodaj dobili vodilno besedo pri določanju novega deželnega kneza in jo obdržali potem do začetka IX. stol. Po smrti prejšnjega kneza so namreč na svojih zborih (v e č a h) kosezi izvolili svoje zaupnike („dobre ljudi”), ki so tvorili potem nekak kosežki deželni zbor (za Koroško bi ta zbor lahko smatrali že tudi za nekak začetek poznejših „s t a n o v”). Ohranile so se te veče do sredine XII. stoletja. Ta zbor je izvolil najprej „sodnika dežele” in pod njegovim predsedstvom so potem razpravljali o novem vojvodi, katerega jim je bil predlagal nemški cesar (če bi ga bili odklonili, bi moral menda predlagati cesar drugega).

Ko so bila ta vprašanja rešena, so odšli vsi na Gospo-svetsko polje in na „knežjem kamnu” izročili novemu vojvodi oblast po znanem obredu, okrog stoječe ljudstvo je pa medtem pelo slovensko: „Čest i hvala Bogu vsemogočnemu, iže stvori nebo i zemljo, da dal jest nam i držale knez i gospod po našej volji”. S tem je dobil knez vse pravice in oblast v deželi. V poznejšem razvoju ustoličenja je potem koseze nadomestil en sam kosez kot predstavnik vseh. Ta čast je postala vsaj že pred l. 1386 dedna v rodbini tako zvanega „vojvodskega kmeta” iz Blažje vesi pri Celovcu. (Zadnji vojvodski kmet, Jožef Edlinger, je umrl šele l. 1823).

Število nesvobodnih se je povečalo zlasti iz vrst onih, ki so se udeleževali raznih uporov. Franki so prinesli v deželo fevdalni pravni red in kakor vemo, so se skoro v vsem srednjem veku iz raznih razlogov premnogi svobodnjaki tudi sami odrekli svoji svobodi ter se podajali pod varstvo velikih cerkvenih in svetnih zemljiških gospo-

dov, katerim so podarjali Franki velika zemljišča. — Tako je število nesvobodnih stalno naraščalo.

*

Ob svojem prihodu v Karantanijo so bili stari Slovenci še na pol pastirski narod in so šele v novi domovini prešli k stalnim bivališčem in k poljedelstvu. Marsikaj so se naučili tudi od prejšnjih prebivalcev, katere so dvignili že Rimljani na višjo stopnjo kulture. Trgovina s sosednjimi narodi se je razvila pri starih Slovencih menda šele v IX. stol., rudarstvo pa v večji meri šele v XI. stol. Včasih so radi pisali o skoro strahopetni miroljubnosti starih Slovencev, kar pa nikakor ni točno. To nam najbolje dokazujejo njihovi skoro tristoletni krvavi boji z raznimi sosedi, a dejstvo, da so pogosto temeljito potolkli tudi mnogoštevilnejše Bavarce in Furlane, nam zadostno priča, da so znali pogumno in dobro sukati tudi orožje. Pojem narodnosti v današnjem smislu tedaj in dolgo potem še sploh ni obstajal, toda zavest plemenske skupnosti starih Karantancev z ostalimi Slovani je bila nedvomna. O tem nam najglasneje pričata n. pr. njih politična naslonitev na veliko Samovo državo ter skupni boji z njo proti Obrom in Nemcem in enako tudi dve stoletji pozneje njih povezava s hrvatskim knezom Ljudevitom Posavskim in s Srbi v uporu proti Frankom.

Kakor sem že omenil, koroški Slovenci niso tvorili tedaj enega naroda samo z ostalimi Slovenci, temveč sploh z vsemi južnimi Slovani in so govorili z njimi še tudi isti jezik. Razni nemški „znanstveniki“ hočejo v svoji zaslepljeni strasti sicer proglašati koroške Slovence za nekako posebno plemensko in jezikovno zmes in nekateri, sicer resni nemški proučevalci (n. pr. J. Meier), se ne pomišljajo poniževati se celo do potvarjanja ali zamolčevanja očitnih dejstev, toda vsi ti napori so seveda zaman. Jeziki vsega sveta vplivajo vedno drug na drugega in je n. pr.

angleščina po večini sestavljena iz nemških in francoskih besedi. Res je, da si je tudi slovenščina, zlasti še ljudska govorica v severnih predelih, navadno čisto po nepotrebnem, izposodila tudi iz nemščine kake besede, a prav tako je res, da so si izposodili tudi koroški in štajerski Nemci mnogo besedi iz slovenščine (in češčine).

Takih besed nedvomnega slovenskega izvora v koroški in štajerski nemščini kar mrgoli za kmetijstvo (n. pr. Gru-den, Lass, reppeln itd.), za razne rastline in živali (n. pr. Borl, Kischkelitsen, Zeischke, Pastuch, Jartsel i. dr.), za posodo in orodje (n. pr. Pitsker, Tschutra, Kosch i. dr.), za jedila (n. pr. Motschnig, Pogatschn, Gubanitsn i. dr.), za navade in običaje (n. pr. trudnen, passen, greichen, womasln, robeln i. dr.) itd. Tega čisto nič ne taje tudi nemški jezikoslovci sami (Lexer, Schuchardt, Ueberfelder i. dr.). Že germanista Lessiak in Graber sta ugotovila tudi mnogo drugih močnih vplivov slovenščine na tamošnjo nemščino glede izgovarjave, naglašanja i. dr.

Samo po sebi je umevno, da se je tudi med Slovenci, zlasti v goratih severnozapadnih predelih, razvila cela vrsta narečij, ki se bolj ali manj spreminjajo od doline do doline in časih skoro od vasi do vasi, toda popolnoma isti pojav imamo tudi pri Nemcih, saj preprost koroški Nemec n. pr. skoro sploh ne razume obrenskega Nemca ali pa pri Italijanih Sicilijanec ne Benečana. Zaradi koroških obrobnihi gorovij, nezadostnih prometnih zvez v starih časih in zaradi politične odrezanosti od ostalega slovenskega telesa je popolnoma naravno, da se je razvijala tudi govorica koroških Slovencev bolj ali manj samostojno ter ohranila na eni strani premnoge dragocene staroslovenske jezikovne prvine, ki so v drugih slovenskih narečjih že izumrle, in zadržala je celo vrsto prelepih starih slovenskih besedi, ki so prišle potem od njih tudi nazaj v današnjo knjižno slovenščino. Na drugi strani je pa obli-

kovala koroška slovenska govorica lastne značilnosti. Ravno to pa daje koroškim narečjem še posebno važno mesto v slovenskem jezikoslovju. Koroška slovenska narečja so v marsikaterem pogledu naravnost živa zgodovina razvoja slovenskega jezika in nudijo zato jezikoslovcem tudi neprecenljivo gradivo. Stoletno tesno sožitje koroških Slovencev in Nemcev je seveda nujno vplivalo tudi na slično izreko posameznih glasov obeh jezikov, kar nudi potem jezikoslovcu pravitako važno gradivo za njegova proučevanja.

Toda naravnost smešno in za resnega znanstvenika nevredno je govoriti o kakem posebnem „windisch” jeziku koroških Slovencev, s čimer smešita sama sebe n. pr. M. Wutte ali Kranzmayr, ki bi iz gole nacionalne nestrpnosti rada ustvarila iz koroških Slovencev celo poseben narod, „Windische”, ki naj bi bil komaj soroden z ostalimi Slovenci. Nesrečna stoletna politična razdelitev po deželah je resda povzročila pri Slovencih (a enako tudi pri Nemcih) do najnovejše dobe močno zavest pokrajinske pripadnosti, toda nikoli niso slovenski „Korošci”, „Štajerci” ali „Goričani” tudi svojega jezika nazivali „koroškega” ali „štajerskega”, temveč vedno le slovenskega, ki so ga Nemci v starih dobah imenovali „windisch”. V novejši dobi so potem tudi Nemci prevzeli pravilno označbo „slowenisch”, le nestrpni koroški nemški „znanstveniki” bi želeli z vsiljivim podčrtovanjem imena „windisch” za koroške Slovence te nekako oddeliti od ostalega slovenskega telesa; toda ako bi poznali izvor besede „windisch”, bi morali tudi vedeti, da s to označbo nehote celo sami le potrjujejo nerazdeljeno narodnostno pripadnost koroških Slovencev k ostalemu slovenstvu in vsemu slovanstvu, pa naj bodo potem posamezniki še tako „deutschfreundlich”.

Kakor glede jezika, tako so tvorili in tvorijo koroški

Slovenci že od pradavnine le del ostalih Slovencev in južnih Slovanov tudi glede vsega svojega ostalega duhovnega življenja. V tem pogledu nas skoro preseneča, kako brez vsakega vpliva nanje so bili Nemci še celo potem, ko so že stoletja živeli v najtesnejšem sosedstvu ali pa bili že celo pomešani. To si moremo razlagati le s tem, da je bil ves duhovni nastroj prerazličen od nemškega, da bi se mogli kakor koli stapljati. Na zunaj se je izražalo to že v dejstvu, da so bili stari Nemci pred sprejemom krščanstva mnogobožci, Slovenci pa enobožci, ki so po besedah starogrškega zgodovinarja Prokopiosa verovali v „enega samega boga, stvarnika vesoljstva in edinega gospodarja”. Temu so žrtvovali v svojih svetih gajih, a pri studencih in drevesih so častili tudi vile in se klanjali prirodnim silam, katere so začeli potem tudi poosebljati v nekake bogove podrejene vrste.

Najzanesljivejše priče vsega duhovnega življenja narodov v prastarih dobah, iz katerih še nimamo pisanih spomenikov, so nam njih bajke in narodne pesmi. Tudi te so se seveda v teku stoletij jako spreminjale in so v današnjih oblikah znane in zapisane šele iz novejšje dobe, toda v njih moremo še danes z vso zanesljivostjo ugotoviti najstarejše prvine. In ravno te najstarejše (kozmogonske) bajke, ki jih pri starih Slovencih lahko zasledujemo še v njih pogansko dobo, nam glasno dokazujejo, da niso imeli stari karantanski Slovenci duhovno sploh ničesar skupnega z Nemci temveč le z ostalimi Slovenci in južnimi Slovani globoko na Balkan. Obravnavajo namreč pogosto predmete, dogodke in misli, ki jih tedanje nemške bajke sploh ne poznajo, pač so pa lastne vsem ostalim Slovincem, pogosto vsem južnim Slovanom in včasih celo starim narodom še dalje proti vzhodu. Jasno je, da obravnavajo mnoge najstarejše slovenske narodne pesmi ali pripovedke tudi isto snov kot stare nemške, toda teh niso dobili Sloven-

ci šele od Nemcev, temveč je bilo včasih ravno obratno (n. pr. snov za legendo o „Spokorjenem grešniku“) ali je pa prodrla snov zanje od starih vzhodnih narodov polagoma tudi med zapadne narode (n. pr. snov balade „Vrnitev moža na ženino svatovščino“, „Meljavšica“ i. dr.). Ohranili so se med koroškimi Slovenci še živi sledovi praslovenskih obrednih pesmi, ki so jih do XIII. stol. peli celo nespremenjene pri ustoličevanju vojvod in so se začele šele zatem prilagajati novim okoliščinam. Mnoge praslovenske bajke in narodne pesmi so se sploh ohranile v najpristnejših jedrih ravno med koroškimi Slovenci, dočim so se ta prvotna jedra po drugih slovenskih pokrajinah že zabrisala (n. pr. „Daleč od doma omožena nevesta“, bajčna pesem „Kresnice“ i. dr.), a Nemci podobnih snovi sploh ne poznajo. Še več takih kulturnih spomenikov imamo potem iz dobe pokristjanjevanja (iz VIII. in IX. stol.), ko so nastale tudi najstarejše slovenske cerkvene in legendarne narodne pesmi in je njih zgradba navezana še na praslovensko dobo, ne pa na nemški vpliv.

Enako se je ohranilo ravno na Koroškem tudi največ pristnih staroslovenskih glasbenih ostalin. V tem pogledu je posebno značilno ziljsko „štehvanje“, zvezano z „rejem“, ki vsebuje v svojem jedru še staroslovenski obredni prizor, zvezan z bogočastnim plesom še iz poganske dobe. Še v začetku preteklega stoletja so ob sončnem zahodu zapela ziljska dekleta posebno sončno pesem, katere napev se je pa danes ohranil še v svatovski jutranjici, ki jo družice zapoje ziljski nevesti v slovo tretji dan svatbe. Količkaj podobni primeri so Nemcem popolnoma neznani, zato večkrat poskušajo tudi slovenske zatreti. Razen tega so se še do nedavnega med koroškimi Slovenci ohranili tudi razni drugi „reji“, ki so skoro vsi staroslovenskega bogočastnega izvora in so se šele pozneje prevrstili po večini v svatbene plesse, dočim so vsi plesi koroških Nemcev le inačice raz-

nih ljudsko-družabnih plesov, ki so v navadi po vsej srednji Evropi. Popolnoma se razlikuje tudi zvočna in čustveno izrazna pesem koroškega Slovenca od razvlečenega jodljanja alpskih Nemcev. Celovška ‚Carinthia‘ je zato 16. II. 1850 sama zapisala, da so n. pr. noša in prastari običaji slovenskih Ziljanov celo bližji hrvatskim in srbskim kot pa slovenskim v Kanalski dolini ali v Rožu.

Tudi te strani znanstvenega proučevanja ne delajo časti raznim koroškim nemškim pisateljem (n. pr. Wutteju, Graberju, F. Koschierju i. dr.), ki iz same nacionalistične zaslepljenosti ne odrekajo le enotnosti koroških Slovencev z vsemi ostalimi Slovenci, temveč so se zlasti za časa nacistične oмотice spozabili celo tako daleč, da so proglašali kratko in malo vse slovensko ozemlje le za „deutscher Kulturboden“ in vse Slovence pravzaprav le za slovensko govoreče Nemce ter so za propagando takih ábotnih imperialističnih gesel ustanovili celo poseben „Institut für Kärntner Landesforschung“. Mnogi (n. pr. Wutte) niti ne skrivajo svoje nizkotne mržnje do Slovencev in jim zato že samo to odvzema vsako legitimacijo resnih znanstvenikov ter jih zavrača celo v zavestna potvarjanja notoričnih dejstev.

Povedali smo že, da so imeli karantanski Slovenci to srečo, da so prinašali prvo krščanstvo mednje irski misijonarji z ljubeznijo in požrtvovalnostjo, in ne frankovski s krvjo in mečem. Ti irski misijonarji so znali z globokim razumevanjem povezovati staro slovensko verstvo z novim in govoriti ljudstvu tudi v njegovem jeziku, kar jim je ravno tako zelo olajšalo pokristjanjenje. V zvezi s tem so se potem tudi stare bajke in narodne pesmi odevale počasi v krščansko obleko. Lep dokaz za to nam je n. pr. ena najstarejših slovenskih legendarnih narodnih pesmi o „Spokorjenem grešniku“, ki je znana med Ziljani še danes, snov zanjo poznajo tudi Hrvatje, a Nemci jo poznajo

samo na nekdanjih slovenskih tleh. Čisto samostojno in globoko duhovno kulturo starih karantanskih Slovencev nam dokazujejo tudi stari poganski obredi, ki so bili prenešeni ob pokristjanjenju na krščanske praznike ter se kot pristni slovenski narodni običaji s pesmimi vred ohranili deloma do današnjega dne — nekateri celo v najbolj živi obliki — ravno med koroškimi Slovenci. Od takih prastarih slovenskih običajev so najbolj znani tisti ob koledovanju, jurjevanju in kresovanju.

XII.

VELIKA KARANTANIJA

Kakor smo slišali že v prejšnjem poglavju, so madžarski navali v prvi polovici X. stol. zrušili vso upravno organizacijo, ki so jo bili ustvarili Franki na svojih vzhodnih mejah med Donavo in Jadranskim morjem. Za silo se je rešila iz tega splošnega razdejanja le z gorovji zavarovana Karantanija, vendar je tudi ona izgubila vse ozemlje ob srednji Muri (večino Gornje in skoro vso Srednjo Štajersko) in so se umaknile njene vzhodne meje nazaj na Golico (Koralpe), Pohorje in Karavanke. Toda celo ta ostanek nekdanje Karantanije je bil tako ogrožen, da se je morala politično tesno povezati z Bavarsko v nekako Veliko Bavarsko. Bavarci so potem skupno s Karantanci izprva le branili svoje meje pred madžarskimi navali, proti sredini X. stol. so pa začeli celo z ofenzivnimi sunki v madžarsko področje. V teh bojih je politični ugled Bavarcev tako zrastel, da je dobil tedanji bavarski vojvoda l. 952. v fevd še Veronsko krajino in Furlanijo v gornji Italiji ter Istro. S tem je nastala velika in močna bavarska državna tvorba, ki je branila Nemčijo na njenih južno-vzhodnih mejah.

Toda končno je bila vendarle zlomljena tudi madžarska napadalna sila. Leta 955. je prišlo do velike bitke na Lechfeldu pri Augsburgu na Bavarskem in v njej so bili Madžari tako temeljito poraženi, da odslej niso mogli več resno ogrožati zapadnih dežel. Še več: v naslednjih letih so jih začeli združeni Karantanci in Bavarci polagoma potiskati celo vedno bolj nazaj na današnje ogrske ravnine. Da pa vendarle zavarujejo svoje vzhodne meje pred kaki-

mi novimi presenečenji, so izvršili sedaj tudi Nemci isto kakor dobro poldrugo stoletje pred njimi Franki: tudi oni so postopno razdelili vse svoje vzhodno obmejno ozemlje med Donavo in Italijo na 7 krajin vojaško-obrambnega značaja. Te so bile:

1. Vzhodna krajina ob Donavi (v današnji Spodnji in Gornji Avstriji);

2. Karantanska krajina ob srednji Muri (srednja in del zgornje Štajerske);

3. Podravska krajina približno med današnjim Spodnjim Dravogradom in madžarsko mejo;

4. Savinjska krajina z najbolj južnim delom poznejše Spodnje Štajerske in delom Dolenjske;

5. Kranjska krajina ob gornji Savi (današnja Gorenjska);

6. Istrska krajina in

7. Furlanija.

Ta razdelitev je bila za nas Slovence ogromnega narodnopolitičnega pomena. Nove meje so namreč prekinile skoro vse dotedanje tesne zveze Slovencev s Hrvati in šele povzročile tudi nastajanje današnje slovensko-hrvatske narodnostne meje. Enako so odtrgale nove meje tudi panonske (poznejše prekmurske) Slovence skoro za tisoč let od ostalega slovenskega telesa in to preostalo slovensko telo tudi vnovič razkosale skoro za tisoč let na vrsto bolj ali manj samostojnih upravnopolitičnih edinic. Ravno iz teh krajin so se namreč v teku nadaljnjih stoletij razvile posamezne poznejše dežele, pod katerih vplivom je začela polagoma bledeti tudi zavest vseslovenske skupnosti, kar je potem prav do najnovejše dobe tudi tako zelo zaviralo ves naš narodni razvoj. Zlasti široke plasti ljudstva so namreč v teku stoletij sploh pozabljale, da so le deli enotnega slovenskega rodu in so se žal le premnogi začeli čutiti bolj „Korošce“, „Štajerce“ itd. kot pa Slovence. Kakšno

nedogledno škodo je to prineslo nam vsem, o tem bomo imeli še dovolj prilike slišati.

Nekaj časa je pa tedaj kazalo, da bi se mogel zasukati razvoj tudi v čisto nasprotno smer. Po osvoboditvi večine slovenskega ozemlja od madžarskega jarma se je izprva tudi to priključevalo Bavarski. Na ta način je moč bavarskega vojvode tako narastla, da je grozila zrasti čez glavo že samemu cesarju. Da bi to preprečil, je pustil cesar od zgoraj navedenih krajin pri Bavarski le Vzhodno krajino ob Donavi, a Koroško je l. 976. povzdignil v posebno vojvodino in ji postavil na čelo svojega sorodnika Henrika kot prvega vojvodo. (Ostankov dotedanje Karantanije odslej ne moremo več nazivati Karantanija, temveč jih moramo začeti že imenovati Koroška, kajti ime Karantanija je ostalo le še za krajino, katera sploh ni bila več v današnji Koroški, temveč je obsegala večino današnje Srednje in Zgornje Štajerske; pozneje je ta dobila ime „Zgornja marka“ in šele zatem končno „Štajerska marka“.) Da bi pa ustvaril cesar proti še vedno jako močni Bavarski primerno protiutež, je povezal s Koroško tudi ostale zgoraj navedene krajine, razen Vzhodne krajine, in to skupino nazivajo zgodovinarji tudi Veliko Karantanijo. V njej so bili vnovič združeni tudi skoro vsi Slovenci in so tvorili v njej tudi veliko večino vsega prebivalstva.

Tako so bili ustvarjeni pogoji, da bi se mogla razviti iz Velike Karantanije nekaka vseslovenska politična tvorba, kar bi imelo seveda potem tudi nedogledne posledice za ves naš nadaljnji narodni razvoj. Toda častilakomnost in oblastiljnost nemških mogotcev sta to preprečili. Že takoj prvi koroški vojvoda Henrik je začel namreč spletkariti proti cesarju, zato je bil hitro odstavljen (l. 977). Sledila mu je, enako kakor tudi po drugih sosednjih krajinah, dolga vrsta vojvod iz najrazličnejših nemških rodbin, kajti cesarji so gledali na to, da bi se nobeden ne mogel

preveč utrditi in da bi ostali čim najbolj odvisni od centralne državne oblasti, zato tudi nobenemu niso izročali oblasti dedno. Slovenskega rodu sta bila od teh krajišnikov menda le dva Viljema, krajišnika v sosednji Savinjski krajini (v današnji Savinjski dolini). L. 1002 je pa cesar razbil celo to velikokarantansko zvezo tako, da je vsako krajino posebej podredil naravnost kroni in s tem je potem tudi za stalno propadla možnost združitve vsega slovenskega ozemlja v eno politično celoto. Na Koroškem se je v teku teh dogodkov nekoliko bolj utrdil šele Liutold iz mogočnega rodu Eppensteincev, ki je postal vojvoda l. 1077. in ga je nasledil potem njegov brat Henrik, vendar je z njim že l. 1122. ta rodbina izumrla.

Odslej se je vsaka spredaj navedenih krajin razvijala čisto samostojno, dokler se niso izoblikovale iz njih dežele, kakršne smo poznali potem do konca prve svetovne vojne in od katerih obstoji Koroška z malimi spremembami še danes. V začetku XI. stol. je Koroška obsegala ozemlje, kakršno je ostalo od stare Karantanije po madžarskih navalih. Segala je približno od Lienza na Tirolskem, do Golice, Marenberga in Vitanj na vzhodu ter od Visokih Tur z Murauom in Neumarktom na Gornjem Štajerskem do Karavank in Karnskih Alp na jugu, le Gornji Rož in Spodnja Zilja sta spadala nekaj časa še pod Furlanijo. Bila je torej skoraj na vseh mejah nekoliko večja, kot je današnja Koroška, a važno je to, da tudi v teh mejah ni ostala enotna. Vladarji so namreč podarjali posamezne dele raznim svojim zvestim velikašem in tako so nastale že zgodaj tudi v okviru vojvodine Koroške tri bolj ali manj samostojne grofije, namreč Lurnska na zapadu in Junska na vzhodu, med obema pa Breška (nazvana po Brežah — Friesach). Za Slovence je v nekem pogledu imenitna zlasti srednja, kajti tudi njeni prvotni lastniki, grofje Seliški ali Breški,

so bili slovenskega rodu. Iz njega je bila (menda l. 983.) rojena Hema, ki se je omožila s spredaj omenjenim slovenskim krajišnikom v Savinjski krajini in mu prinesla za doto tudi velika rodbinska posestva na Koroškem ter tako povezala slovensko Koroško s slovensko Štajersko. Izgubila je pa že zgodaj moža in zatem še oba sinova, tako da je ostala poslednja svojega rodu. Ker je bila jako pobožna in dobrosrčna, je iz svojega velikega imetja ustanovila znameniti benediktinski samostan v Admonitu in ženski samostan na Krki. Umrla je l. 1045. Cerkev in zlasti koroško ljudstvo jo časti kot svetnico in njen grob v starodavni krški stolnici slovi kot božja pot.

XIII.

PONEMČEVANJE SLOVENSKE KOROŠKE

Vsi naznačeni politični dogodki so imeli velikanski vpliv tudi na narodnostno sliko velikokarantanskega in izrečno še koroškega ozemlja. Že spredaj smo slišali, da je bila stara Karantanija vsa popolnoma slovenska. Res je, da so v njej že pred prihodom Slovencev nekajkrat za kratek čas gospodarili tudi razni maloštevilni germanski rodovi, toda ti so vselej zopet kmalu izginili in niso zapustili v deželi nobenih sledov, razen morda prav nekaj malega Langobardi v dolnji Ziljski dolini. Razni nemški zgodovinarji se sicer v potu svojega obraza trudijo, da bi z izumetničenimi domnevanji dokazali nasprotno, toda vsa njihova prizadevanja so zaman.

Ob prihodu Slovencev v Karantanijo proti koncu VI. stoletja je bilo tu le nekaj malega prvotnega, bolj ali manj porimljanjenega prebivalstva, ki se je pa polagoma vse utopilo v slovenskem morju, tako da je bila potem vsa dežela kaki dve stoletji izključno slovenska. Šele po ponesrečenem slovensko-hrvatskem upor proti Frankom v začetku IX. stoletja so začeli frankovski kralji podarjati posamezne karantanske predele raznim nemškim cerkvenim in svetnim velikašem, ki so dovažali s seboj tudi prve nemške naseljence. Prvi so nam znani iz l. 825., nakar se potem vedno bolj množe. Precejšen je bil ta nemški dotok zlasti v zadnji četrtini IX. stoletja.

Toda to prvo nemško naseljevanje je bilo z madžarskimi napadi ob koncu IX. stol. skoro čisto ustavljeno; bilo pa dotlej še ni toliko, da bi moglo izpremeniti

še čisto slovenski značaj Karantanije, kajti teh Nemcev je bilo razmeroma še malo in so se skoro porazgubili v slovenskem morju, a med madžarskimi napadi jih je nekaj zopet pobegnilo, nekaj se jih je utopilo med Slovenci in ostali so le posamezni mali osamljeni drobci.

Ta slika se je pa začela vidno spreminjati od druge polovice X. stoletja dalje, ko je bila zlomljena madžarska napadalna sila. Šele tedaj je vnovič nastopil tisti veliki val nemškega naseljevanja, ki je trajal kaka tri stoletja (od X. — XII. stoletja) in ki je tudi povzročil germanizacijo skoro vsega severnega dela Velike Karantanije. Ker so štiristoletna slovenska bojevanja na vse strani in tedanje še neugodne zdravstvene prilike onemogočale, da bi se bilo slovensko prebivalstvo dovoljno namnožilo, so ostali veliki predeli dežele še vedno skoro prazni. Slovenci so se zlasti iz obrambnih razlogov držali najrajši robov ravnin, gričevja in prisončnih pobočij hribovja, a z gozdovi pokrite in večkrat še zamočvirjene ravnine in pa ozke, neprijazne alpske doline so ostale skoro neobljudene in torej tudi brez pravih gospodarjev. Tudi Nemci so se postopno naseljevali izprva v take, že kultivirane predele, kolikor je bilo tam še prostora; ko je pa tega zmanjkalo, so pa začeli naseljevati tudi sploh prazne ravnine in alpske doline. Že U. Jarnik je l. 1826. v „Carinthiji“ popolnoma pravilno ugotovil, da nikakor ni res, kakor včasih trdijo nemški zgodovinarji (n. pr. K. Mayer, Winkelhofer i. dr.), da bi bila nemška premoč nekako „porivala“ Slovence od zapada (iz Vzhodne Tirolske) vedno bolj nazaj proti vzhodu ali pa od severa proti jugu, temveč je res to, da so se naseljevali Nemci v predelih, ki so bili iztrgani najprej Obrom in zatem Madžarom, torej v današnji Štajerski, a v Karantaniji predvsem na prazne ali pa nedovoljno obljudene predele križem dežele. Zanimivo je, da najsta-

rejše močnejše take nemške naselbine n. pr. sploh niso bile v gorati zapadni Koroški, temveč v klimatično ugodnejši spodnji Koroški (v Celovski kotlini in v Labotski dolini) in zatem okoli Brež (tu je bil tedaj važen srebrni rudnik) in Krke. V ta predel so prihajali Nemci po cesti, ki je vodila iz doline gornje Mure čez Neu-markt v Labotsko dolino. Med temi prvimi nemškimi naseljenci so bili deloma nekmetje, ki so se pa bolj ali manj porazgubili med slovenskim prebivalstvom, deloma pa tudi kmetje, ki so ustanavljali svoje nemške vasi ob slovenskih in se tako obdržali. Nekmečke Nemce (duhovnike, spremstvo velikašev i. dr.) najdemo že jako zgodaj raztresene po plemiških posestvih, pri cerkvah in samostanih, rudnikih in kasneje po mestih in trgih. Zlasti po nekaterih mestih, trgih in rudarskih središčih so tvorili Nemci že zgodaj, če ne že večine, pa vsaj vodilno plast in so prevzemali potem njih jezik počasi tudi Slovenci, ki so se bili priseljevali tja s kmetov. Nikakor pa seveda ne smemo misliti, da so bila vsa mesta in trgi že v tej dobi ponemčeni, saj se je n. pr. v Trbižu še l. 1399 pridigovalo samo slovensko in celo sam Celovec je bil še pred dobrimi sto leti po veliki večini slovenski, dočim je bil pa na drugi strani Beljak že od prvih početkov po večini neslovenski in je močno vplival tudi na ponemčenje ozemlja severno od njega. Posamezne nekmečke Nemce najdemo že jako zgodaj celo v Podjuni, v okolici Velikovca, okoli Celovca in Beljaka, blizu Vrbskega jezera in drugod.

Prvi, ki si je znal po madžarskih navalih pridobiti od vladarja velika posestva na Koroškem, je bil škof Abraham iz bavarskega Freisinga, ki je dobil v dar obsežna zemljišča po raznih predelih, zlasti v središču dežele (razen tega pa tudi na Gorenjskem). Odslej so se take darovnice vladarjev raznim škofijam, samostanom in svet-

nim velikašem vedno bolj množile, zlasti za časa dolgotrajnih bojev cesarjev s papeži, ker so jih hoteli cesarji z njimi pridobiti na svojo stran. Obsegale so včasih cele doline in pogorja. Ti obdarovanci so pošiljali potem na svoja nova posestva svoje viteze, duhovnike, rudarje in kmete. Tako je dobila n. pr. bavarska rodbina Eppensteinov velika ozemlja okoli Millstattskega jezera in je pošiljala tja svoje naseljence iz Bavarske in Frankovske. Spanheimi so dobili obširna posestva v Labotski dolini in so tam delali isto. Posebno obširne in bogate darovnice so dobile tudi salzburška nadškofija (okoli Gospe Svete in v Labotski dolini) ter freisinška (Otok ob Vrbskem jezeru, med Trušnjami in Grebinjem, v Rožeku i. dr.), briksenška (na Spodnjem Koroškem) in bamberska škofija⁷ (ta zlasti v Labotski, Ziljski in Kanalski dolini). Vsak novi lastnik je pošiljal tja naseljence iz svojega kraja in zato so bili tudi ti novi naseljenci predvsem iz Južne Tirolske, iz Salzburške in prav posebno iz severne Bavarske, a nekaj je bilo tudi Švabov, Frankov, Saksoncev i. dr. Na vse te nas še dandanes spominjajo nešteta rodbinska in krajevna imena.

Razlika med cerkvenimi in svetnimi zemljiškimi gospodu je bila ta, da so pošiljali prvi v deželo le svoje naseljence (koloniste), a drugi so se naseljevali navadno tudi sami. Tako so nastale tudi tiste mogočne plemenitaške rodbine, ki so bile skoro vse tujega (zlasti bavarskega) izvora in so potem več stoletij posestvovale slovensko zemljo. Nekateri izmed njih, kakor Eppenstei-

⁷ Bamberska škofija je bila ustanovljena l. 1007. in je takoj dobila več posestev na Ziljici i. dr., ki so postala potem tudi jedro množestvilnih in obsežnih bamberskih posestev na Koroškem. Kralj Henrik IV. je podelil l. 1060. Beljaku tržne pravice in ga takoj tudi podaril bamberskim škofom, nakar je postal ta sedež bamberskih vicedomov za vsa njihova koroška posestva.

ni, Spanheimi, Andechsi, Ortenburžani, Goriški grofje i. dr., so se še z naknadnimi vladarjevimi darovnicami, z nakupi, priženitvami, dedovanji itd. razvile v prave male vladarje (dinaste) na svojih ogromnih posestvih in so se morali potem nanje vedno bolj ozirati tudi kralji in cesarji. Najmogočnejšim med njimi je moral cesar poverjati tudi vojvodsko dostojanstvo v deželi in ti so potem seveda stremeli še za tem, da si pridobe z ostalimi velikaškimi rodbinami vred čim večjo neodvisnost od vladarja. Staro slovensko plemstvo, ki ni imelo zvez z dvorom, je stopalo pri tem vedno bolj v ozadje in izgubljalo politični vpliv, deloma izumiralo, deloma se pa tudi utapljalo med nemškim.

Kakor smo že povedali, so se naseljevali prvi nemški kmečki naseljenci najrajši v že kultivirane, a vendar še nezadostno obljudene predele. Tako so nastajale prav v tej dobi, to je v X. in XI. stol., poleg starih slovenskih tudi nove nemške naselbine z nemškim imenom, ki nam večkrat tudi povedo, od kod so prišli dotični nemški naseljenci. Po vsem Koroškem je n. pr. več vasi z imenom „Baierndorf“, ki nam pove, da so prišli njih prvotni prebivalci z Bavarske in da so tvorili nekake otočice sredi slovenske večine. Ker so se bili naseljevali prvi nemški priseljenci rajši v Spodnji Koroški kot pa v Gornji Koroški z ostrejšim podnebjem, se je tudi dogodilo, da so bili nekateri spodnjekoroški predeli že močno prepojeni z Nemci, ko so ostale doline v severozapadni Koroški (v X. in XI. stol.) še trdo slovenske. Celo v Gornji Avstriji in v Vzhodni Tirolski imamo še v XIII. stol. slovenske jezikovne otoke, kakor n. pr. Windisch Garsten in Windisch Matrei.

Ko so nastali po madžarskih navalih mirnejši časi in se je razvilo v deželi tudi večje blagostanje, se je seveda tudi prebivalstvo hitreje množilo. Tako so naseljevali

še nedovoljno obljudena ozemlja deloma še vedno doseljenci iz raznih nemških pokrajin, deloma pa že tudi namnoženo domače slovensko in nemško prebivalstvo. Pri tem je vsekakor zanimivo to, da je n. pr. mogoče še danes marsikje točno ugotoviti, kam dotični veliki zemljiški gospodje niso dovajali tujih kolonistov, kajti dotični predeli so ostali še do današnjega dne pretežno slovenski. Tak velik posestnik je bila n. pr. bamberska škofija v Ziljski dolini, nasprotno so pa dovajali zlasti Spanheimi v srednjo Labotsko dolino in v predele gornje Gline mnoge nemške koloniste med maloštevilno slovensko prebivalstvo. Tako je bilo potem ravno spanheimsko ozemlje tudi med prvimi, ki je bilo ponemčeno, dočim je pa ostalo ozemlje bamberskih škofov v Ziljski in Kanaški dolini dolgo časa čisto slovensko. Natančno od tam, kjer je v dolini reke Bele (pri Pontebi) prenehala oblast bamberskih škofov in se je začela oblast oglejskih patriarhov, se je prebivalstvo poitalijančilo (razen v Reziji), a po dolini reke Zilje navzgor (od Šmohorja dalje), kjer so gospodarili gospodje iz Reifenberga in grofje iz Gorice, se je ponemčilo.

Okoli št. Vida je bila slovenska naselitev sicer precej gosta, vendar se je tudi semkaj že jako zgodaj naselilo mnogo nemškega plemstva in drugih kolonistov, tako da je novo nemško prebivalstvo že razmeroma rano preseglo prvotno slovensko prebivalstvo. Cesta, ki je vodila tedaj iz Brež preko št. Vida proti Osojskemu jezeru, je bila v srednjem veku najvažnejša žila Koroške in ravno ob njej so se zato tudi najrajši naseljevali nemški plemiči, duhovniki in drugi kolonisti (trgovci, obrtniki, kmetje i. dr.), zaradi česar je potem ta predel tudi že tako zgodaj zapadel germanizaciji, a št. Vid sam je postal l. 1292. celo glavno mesto Koroške (pred njim je bil to Beljak), kar je ostal potem do l. 1516, ko je prevzel njego-

vo mesto Celovec. S tem pa je potem seveda ta še v večji meri vplival na ponemčevanje vsega svojega okoliša. Gosposvetsko in Celovško polje sta ostala v tisti dobi čisto ob strani navedene velike prometne žile, zato se je na njih tudi slovenstvo lahko držalo trdno prav do poznejše velike in nasilne germanizacije v XIX. stol. Na ponemčenje precej slabo naseljene spodnje Labotske doline je pa poleg že omenjenih Spanheimov močno vplival tudi šentpavelski benediktinski samostan, ki je na svoja obsežna posestva dovajal, prav tako kakor Spanheimi, številne tuje koloniste.

V zadnjih stoletjih srednjega veka je iz raznih razlogov pritisk kolonistov iz nemških dežel prenehal, toda namnožilo se je domače slovensko in nemško prebivalstvo. Ko je zmanjkalo vsaj že deloma kultivirane zemlje, je moralo to namnoženo prebivalstvo iskati prostora v dotlej še nekultiviranih predelih in zato krčiti gozdove. Tako naseljevanje imenujemo „notranja kolonizacija“. Okoli sedeža prvotnega takega kolonizatorja se je počasi razvila cela naselbina, ki je dobila navadno tudi ime po dotičnem kolonizatorju ali pa kako drugo primerno, toda s pristavkom „ves“ (pri Nemcih pa „dorf“). Na te nas spominja še dandanes nešteto koroških vasi (Svetna ves, Loga ves, Žitara ves, Velika ves itd.), ki so nastale skoro vse v XI. — XIV. stol. Pri nekaterih je mogoče še dandanes ugotoviti celo osebe, po katerih so dobile te vasi svoja imena.

Od XIII. stol. dalje se je mogla ta notranja kolonizacija vršiti sploh samo še v gorovja in v dotedanje velike gozdove, ki so jih krčili. To kolonizacijo so vršili že skoro samo še domači kmetje in sicer na gornjem Koroškem že pretežno nemški, na spodnjem Koroškem pa slovenski. Šele v tej dobi so slovenski kmetje obljudili tudi obronke Karavank, Gólice, Svinške planine, dele Podjune in Me-

žiške doline i. dr. Pri tej kolonizaciji so bili Slovenci v današnji Vzhodni Tirolski ter v zapadni in severni Koroški številčno že mnogo prešibki, da bi mogli kolonizirati tamošnja še prazna ozemlja tudi oni, zato so jih Nemci že kmalu čisto prerastli. Po mnogih predelih je šel ta proces na ta način, da so Slovenci zapadli najprej nekaki dvojezičnosti (ta pojav opazujemo žal ponekod še dandanes), ki je pa prešla potem spričo naravnega ali umetnega pritiska nemške večine in zaradi premajhne slovenske odporne sile, zlasti pa zaradi nemške politične nadoblasti polagoma v čisto germanizacijo.

Nemci so v zapadnem in severnem delu Koroške kolonizirali zlasti malo obljudene prostore med večjimi slovenskimi naselbinami, zato so stale te kmalu odrezane od vseh zvez z ostalim strnjenim slovenskim ozemljem in so se polagoma germanizirale, dočim so se na podoben način poslovenile tudi marsikatero šibkejšo, prvotno nemško naselbino na Spodnjem Koroškem. Seveda se je vršil ves ta proces ponekod jako počasi. Cela Zgornja Koroška je bila še do XII. stol. pretežno slovenska in mnoge slovenske naselbine so se trdoživo držale v sicer že čisto ponemčenem okolišu še celo prav v novi vek. Nanje nas še dandanes spominjajo premnoga tamošnja krajevna imena, ki so jasnega slovenskega izvora, ali pa šele poznejši nemški prevodi prvotnega slovenskega imena. Tudi nemška krstna imena v tedanjih listinah z današnjega nemškega ozemlja še niso noben dokaz, da je bilo to ozemlje tudi v teh stoletjih že čisto nemško, kajti pogosto so dobivali (najbrž pod vplivom nemških duhovnikov) tudi trdi Slovenci čisto nemška imena. V tedanjih listinah imamo namreč polno primerov, ko ima oče še pristno slovensko ime, sin pa nemško ali pa narobe. Največkrat je mogoče sklepati na narodnost dotičnika le po priimku, ako je ta naveden. V neki listini iz Labotske

doline sta navedeni kot priči n. pr. dva Sifrida, toda pri enem je izrečno naznačeno, da je bil Bavarec, a pri drugem, da je bil Slovenec. O dveh planinskih kmetijah nad Potvinjem (Tiffen) beremo v neki listini iz l. 1321., da je eno imel „slovenski Henrik” in drugo „Henrik Nemec”.

Šele proti koncu srednjega veka je bila ta naravna kolonizacija v glavnem zaključena in z njo se je izoblikovala tudi prva slovensko-nemška narodnostna meja, ki je bila torej plod resda za Slovence neugodnih političnih okoliščin, vendar pa le nujna posledica očitnega naravnega razvoja. Ta meja je ostala potem skoro nespremenjena do XIX. stol., ko se je začela nova, a to pot že nasilna germanizacija. Ta slovensko-nemška narodnostna meja je potekala ob koncu srednjega veka in poteka deloma še dandanes približno od Šmohorja po Ziljskih Alpah čez Dobrač na Osojske Ture, v okoliš št. Vida in Grobniškega polja ter preko Svinške planine proti št. Pavlu v Labotski dolini. Seveda so se vzdržali tudi severno od te črte še dolgo posamezni večji ali manjši slovenski otoki, ki so bili pa končno vendarle obsojeni na utopitev, dočim so se južno od tod Slovenci vkljub dotoku nemških plemičev in njih služinčadi ter zlasti še nemških rudarjev krepko držali in je med njimi celo izginila marsikatera manjša, prvotno nemška naselbina. Koroški slovenski kmet je postal tu sčasoma celo tako močan, da je pošiljal svoje izseljence celo na Gorenjsko na sosednjem Kranjskem. Posebno značilna za označeno narodnostno mejo je bila obilica krajevnih imen s pridevkom „Windisch”, s katero so Nemci sami označevali, kje se začenja že slovensko ozemlje, ali so pa dva sosednja kraja istega imena označevali po narodnosti njih prebivalcev, kakor n. pr. Windisch Hartmannsdorf in Deutsch Hartmannsdorf na Štajerskem. Označba „Windisch” za posamezne kraje danes globoko na nemškem ozemlju

pomenja večkrat tudi to, da je bil ves dotični okoliš prvotno slovenski in so tvorili priseljeni Bavarci na njem le manjšino, toda z naraščajočo germanizacijo so se Slovenci polagoma skrčili le še na manjše jezikovne otoke, ki so jih potem označevali Nemci s pridevkom „Windisch“. Take označbe nam večkrat celo povedo, kdaj so bili dotični kraji germanizirani. Pontabelj je označen n. pr. še v neki listini iz l. 1611. izrečno kot „slovenski Pontabelj“, a v drugi listini iz dobrega pol stoletja pozneje že kot „deutsch Pontafel“, dočim je takoj čez most nastala že na beneškem ozemlju „laška Ponteba“. Ravno krajevna imena nam kažejo včasih še druge prezanimive pojave. V gornji dolini reke Möll je nastal n. pr. med tamošnjimi Slovenci v dobi pokristjanjevanja kraj Cerkvica. Tega so potem v XII. stol., po že izvršeni germanizaciji, Nemci prekrstili v „Kirchheim“, toda za ves okoliš se je še do danes ohranilo prvotno slovensko, a sedaj seveda že nekoliko popačeno ime „Sagritz“ (Zagorica) in enako tudi za ime tamošnje vasi in potoka „Zirknitz“ (Cerkvica). Na današnjem nemškem Koroškem je pa mnogo tudi takih primerov, ko so se v listinah več stoletij isti kraji nazivali časih s slovenskim, časih z nemškim imenom, dokler ni končno za trajno prevladalo nemško.

Ako bi hoteli vse povedano na kratko posneti, bi dejali lahko naslednje: še v prvih desetletjih IX. stoletja je bila prav vsa Koroška izključno slovenska. Šele po slovensko-hrvatskem upor proti Frankom se je začelo tudi nemško naseljevanje, vendar do madžarskih navalov v začetku X. stol. to še ni bilo toliko, da bi moglo spremeniti slovenski značaj vse dežele. Ta slika se je spremenila šele v dobi od konca X. do XII. stol., ko so novi politični gospodarji ter svetni in cerkveni velikaši dovažali v deželo velike množine svojih kolonistov in na-

seljevali z njimi neobljudene ali pa premalo obljudene predele. Ta kolonizacija od zunaj in za njo notranja kolonizacija sta razdelili potem proti koncu srednjega veka Koroško tudi v njen nemški in slovenski del ter ustvarili med obema jasno narodnostno mejo, ki se je držala potem do najnovejše dobe. Čuvar slovenske zemlje je ostal stoletja in stoletja predvsem slovenski kmet, dočim je začela dajati mestom in trgom višja plast nemških priseljencev že zgodaj na zunaj nemški značaj, a široke plasti so ostale v slovenskem delu dežele tudi v mestih še do sredine preteklega stoletja po veliki večini slovenske. Tako smo izgubili Slovenci ravno v X. do XIII. stoletju okoli dve tretjini Koroške, trdno pa ohranili tretjo tretjino. To veliko ponemčenje je bilo v prvi vrsti posledica naše preredke naseljenosti po večini koroških predelov, kar je ravno omogočilo in povzročilo tudi usodni dotok nemških kolonistov. Prvotni prebivalci, pravi domačini in stoletja edini gospodarji vse Koroške so bili torej izključno le Slovenci, Nemci pa šele poznejši „prišleki“.

XIV.

KOROŠKI SLOVENCİ V VISOKEM SREDNJEM VEKU

Poltretje stoletje po madžarskih navalih, to je čas od sredine X. do konca XII. stol., ki ga zgodovinarji navadno nazivajo „visoki srednji vek” in ko se je izvršila spredaj očrtana velika germanizacija severnih predelov starega slovenskega ozemlja, je imelo daljnosežen vpliv sploh na vse življenje in usodo koroških Slovencev. Ravno ta doba pomenja za nas največjo narodno izgubo, ki bi jo pa moglo preprečiti le to, ako bi bili ohranili svojo staro politično samostojnost. Koroška je prišla tedaj kot posebna dežela trdno v posest nemških kraljev in cesarjev. Ti so pošiljali sem izprva svoje krajišnike, ki so bili povzdignjeni l. 976. v vojvode, a „kronsko zemljo” so podarjali raznim nemškim svetnim velikašem, škofijam in samostanom. Izprva so bili krajišniki in vojvode le nekaki vladarjevi upravitelji dežele, toda kmalu je prešla ta čast dedno na najmogočnejše velikaše v deželi, najprej na Eppensteine (1077–1122) in, ko so ti izumrli, na Spanheime (1122–1269). Poleg teh so se pa v deželi mogočno utrdile še razne druge velikaške rodbine in postajale, enako kakor tudi škofije, vedno manj odvisne od vrhovne državne oblasti.

Obenem s temi velikaši se je naselilo v deželo tudi polno nemškega nižjega plemstva, ki je bilo navadno v službi velikašev, a izmed katerih so se v teku časa potem mnogi povzpeli tudi med velike. Vse to tuje plemstvo je postalo zaradi svojega političnega in gospodarskega položaja seveda kmalu tudi edini odločujoči činitelj v deželi. V njem se je polagoma utopilo tudi staro domače

slovensko plemstvo, vendar lahko zasledujemo posamezne slovenske plemiške rodbine še daleč v XII. stol. (iz takega slovenskega plemstva je izvirala n. pr. tudi že omenjena breška grofica Hema). En del najnižjega starega slovenskega plemstva, kasazov, se je počasi tudi uvrstil med ostalo nižje plemstvo, večina je pa zdrknila navzdol med običajne kmečke svobodnjake. Plemiči so bivali navadno sredi svojih posestev in okoli njihovih bivališč so nastajala tudi bivališča njihovih podložnih kmetov, a iz dvorcev plemičev so začeli v XII. stol. nastajati utrjeni gradovi. Med najstarejše take dvorce in gradove v slovenski Koroški spadajo Podkrnos, pri Trušnjah, Ostrovia, Kamen v Podjuni, Blatograd (Moosburg), Črni grad pri Strmcu i. dr. Okoli večine teh starih gradov je spletlo naše ljudstvo tudi najrazličnejše pravljice in pripovedke (n. pr. v zvezi z gradom v Hodišah o zakletih dušah, ki se tu pokoré za svoje zločine).

Precejšnji del slovenskih kmetov je bil v začetku te dobe še vedno svoboden, vendar se je iz že spredaj navedenih razlogov njih število polagoma zmanjševalo. Da se iznebe težkih vojaških dolžnosti ali pa pridobe varstvo plemičev, so se namreč svobodnjaki vedno pogosteje sami predajali plemiškim zemljiškim gospodom in postajali s tem nesvobodni, podložniki. To podložništvo nikakor ni bilo enakomerno, temveč je imelo razne stopnje od polsvobode do popolnega nevoljništva. Število podložnikov se je posebno pomnožilo v dobi notranje kolonizacije, ko je oni del pomnoženega kmečkega prebivalstva, ki je ostajal brez lastne zemlje, jemal v zakup plemiško in postal s tem seveda tudi podložen in je moral plačevati svojim zemljiškim gospodom razne davščine ter opravljati tlako na onem zemljišču, ki ga je obdeloval plemič sam.

Slovenci so se dolgo časa ostro ločili od priseljenih Nemcev ne le po jeziku, temveč tudi po noši, običajih itd. Slovenski kmet je živel še nadalje po svojih lastnih starodavnih običajih, a nemški priseljenci po tistih, ki so jih prinesli s seboj. Tako je vladalo v deželi dolgo dobo dvojno pravo: staro slovensko in novo nemško; ker pa so bili zemljiški gospodje skoro sami Nemci, je njih pravo polagoma vplivalo tudi na slovensko in ga izpodrivalo. Te razlike vidimo n. pr. celo v velikosti kmetij. Tako zvane „kraljevske kmetije“, s katerimi so obdarjali vladarji plemiče in cerkve, so merile okoli 50 ha, plemiške kmetije po 24 ha, podložniške „bavarske kmetije“ nekaj nad 15 ha in „slovenske kmetije“ nekaj nad 12 ha. Iz tedanjih listin večkrat lahko dobro ločimo, kdaj je šlo za Nemce in kdaj za Slovence. Neka listina iz prvih let XI. stol. n. pr. strogo loči med pričami, ki so bile po bavarskem pravnem običaju „za ušesa privlečene“, in med pričami „po slovenskem pravnem načinu“.

Prvi sodniki so bili seveda deželni knezi in za njimi grofi (upravitelji) dežele. Ti so bili izprva vrhovni upravni uradniki v deželi, za kar so dobivali užitek raznih posestev in delež od glob pri sodstvu. Ko se je v visokem srednjem veku razdelila dežela na manjše grofije, so nastala tudi manjša sodna ozemlja. Tako se je drobilo sodstvo še nadalje, vendar se je ob tej priliki tudi delilo tako, da je prešlo nižje sodstvo na zemljiške gospode, a višje sodstvo („krvno sodstvo“) so opravljali za določene predele („deželska sodišča“) v imenu deželnega kneza posebni „krvni sodniki“. Ker pa je bilo to sodstvo zaradi glob in drugih dajatev včasih jako donosno, je tvorilo večkrat tudi predmet posebnih privilegijev.

Pravih mest pri nas v tej dobi še sploh ni bilo in prvi kraj na Koroškem, ki je dobil pravice trga, so bile Brežje (l. 1016). Toda med najimenoitnejša gospodarska sre-

dišča dežele je spadal že od vsega početka Beljak zaradi svoje bližine z Italijo. Naloge poznejših mest so dotlej opravljali večkrat samostani in je n. pr. vetrinjski samostan obvladoval vso trgovino s Kranjsko, ki je šla čez Ljubelj. Najvažnejša prometna in trgovska cesta je pa že v visokem srednjem veku vodila iz severnih dežel skozi Breže, Št. Vid, Beljak in Trbiž v Italijo in od tam na vzhod. Beljaška mitnica je zato donášala bamberskim škofom velike dohodke. Zaradi tega so nastali že v XII. stol. hudi spori med Rožeškim grofom in oglejskim patriarhom na eni strani ter bamberskimi škofi na drugi strani. Da bi se izognila dragih bamberskih mitnin in carin ter da bi pritegnila ta promet preko svojega ozemlja, sta zgradila Rožeški grof in patriarh od navedene glavne ceste poseben odcepek, ki je vodil po čisto slovenskem ozemlju skozi Rožek, Pečnico in Brnco v Trbiž s potrebnimi hospici ob cesti (dva taka hospica sta bila tudi v okolišu Pečnice). Pozneje so se ti spori poravnali in tedaj je počasi zamrl tudi dotlej veliki promet po tem cestnem odcepu.

Jako važne so bile tudi spremembe, ki so se izvršile v tej dobi na cerkvenem polju. Do madžarskih navalov je imelo širjenje krščanstva med Slovenci še vedno misijonski značaj, a po teh je začela nastajati redna cerkvena organizacija, vendar so se močni poganski ostanki vzdrževali še tja v XII. stol. Največ prvih cerkva so že od X. stol. dalje gradili bogatejši plemiči na svojih posestvih. Ostale so zato njihova last in so zato pri njih tudi sami nameščali duhovnike (posebno mnogo cerkva je ustanovila grofica Hema). To je bil tudi glavni vzrok, da so bili skoro vsi tedanji duhovniki Nemci, kar je potem seveda pospeševalo tudi germanizacijo in zanemarjanje slovenščine v cerkvi. Te cerkve so nazivali „lastninske cerkve“, iz katerih so se razvile tudi mnoge poz-

nejše prafare. V XI. stol. sta salzburški nadškof severno od Drave in oglejski patriarh južno od Drave cerkveno organizacijo že toliko utrdila, da je bila splošno uvedena tudi cerkvena desetina v smislu cerkvenega prava (plačevali so verniki seveda tudi to v pridelkih in prireji, ker denarnega gospodarstva tedaj še ni bilo). Izvedena je bila farna organizacija (prve župnije so bile pri Gospé Sveti, v št. Rupertu pri Velikovcu, Otoku na Vrbskem jezeru, Dobrli vesi, Kotmari vesi i. dr.) in ustanovljeni so bili prvi samostani. Prva v tedaj še slovenski Koroški sta bila benediktinska samostana na Osojah⁸ in v št. Pavlu, zatem v Podklostru itd. Grofica Hema je večino svojega ogromnega imetja zapustila salzburški nadškofiji v cerkvene namene, zato je nadškof Gebhard po več kot stoletnem prestanku tudi zopet postavil svojega posebnega pomožnega škofa na Koroškem. Tako je bila l. 1072. ustanovljena na Krki škofija, prva na slovenskem ozemlju, ki je pa ostala strogo podrejena salzburškemu nadškofu in do l. 1131 celo sploh brez lastnega ozemlja, tako da je bil krški škof le nekak salzburški generalni vikar za Koroško. Še v tem času je bilo njeno ozemlje po večini slovensko in se navajajo še v listinah XII. stol., ki poročajo o tedanjem obsegu škofije, mnogi kraji le s slovenskim imenom, n. pr. „Sorič” za poznejši nemški „Sorg”. Stanovali pa krški škofje navadno niso v Krki, temveč v svojem gradu Strassburgu. Podobno je ustanovil nekaj let zatem (1106) tudi oglejski patriarh poseben kolegiatni kapitelj v Dobrli vesi.

⁸ V zvezi z osojskim samostanom je znana zgodba o poljskem kralju Boleslavu, morilcu krakovskega škofa Stanislava. Po svojem zločinu je romal kralj v Rim in na povratku vstopil v osojski samostan, kjer je sprejel dne 11. IV. 1081. obleko redovnega brata in se pokoril potem tu do svoje smrti (primerjaj Aškerčevo pesem „Muteč osojski”).

Kršćanstvo je resda uvedlo tudi Slovence v območje zapadne kulture, toda ta v tej dobi na naše ljudstvo še ni imela skoro nobenega vpliva. Vzrok tega je ležal predvsem v dejstvu, da je bila sploh vsa višja in celo velika večina nižje duhovščine nemška.

Pri visokih cerkv. dostojanstvenikih so začeli v poznem srednjem veku posvetni interesi le prepogosto prevladovati nad verskimi in cerkvenimi, zato so se salzburški nadškofje tudi dolgo branili ustanoviti prepotrebno škofijo za Koroško, a ko je bila ustanovljena krška in za njo še lavantinska, sta ostali obe tako majhni in tako nesamostojni, da so imeli salzburški nadškofje še nadalje trajno skoro vso cerkveno oblast nad vsem ozemljem severno od Drave. Čeprav je bilo zlasti v XIII. stol. ustanovljenih precej novih vikariatov, so ostali dušnopastirski okoliši vendarle navadno še vedno tako obsežni, da je bilo kako uspešnejše dušno pastirstvo skoro nemogoče. Razen tega so oddajali cerkveni poglavarji in svetni velikaši, ki so imeli tedaj večkrat še odločilno besedo pri podeljevanju cerkvenih služb, vse boljše župnije tujcem (ne le Nemcem in Italijanom, temveč včasih celo Francozom i. dr.) in navadno seveda tudi plemičem, ki so pa pobirali le dohodke svojih služb, a za dušnopastirske posle so najemali beraško plačane in nezadostno izobražene vikarje in pomočnike. Tako je ostalo naše ljudstvo pač ves čas globoko verno, kar nam dokazujejo zlasti naše narodne pesmi iz tiste dobe, toda versko večkrat čisto nezadostno poučeno. Glede na vse to so se ohranili med njimi še prav do XIV. stol. močni sledovi poganstva in plodna tla so našle tudi razne krivoverske ločine (med koroškimi Slovenci zlasti bogomili ali patareni).

Najlepše priče za to duhovno življenje tedanjih Slovencev nam nudijo številne kolednice s starimi pogan-

skimi jedri, a prilagodene novemu krščanskemu bogoslužju in ki se deloma pojo še dandanes med koroškimi Slovenci. Med take kolednice in obredne pesmi iz zgodnjega srednjega veka spadajo n. pr. „Iz keliha so zrasle rožice tri“, „Stoji ravno polje“, „Ptica poje o pšeničnem klasu in sladkem vincu“ i. dr. Stare slovenske bajke so se v tej dobi spreminjale v krščanske legende (n. pr. „Sv. Barbara v ječo vržena“). Kako čisto ločeno duhovno življenje od nemškega je živel koroški Slovenec v zgodnjem in visokem srednjem veku, nam zgovorno priča dejstvo, da ni opaziti prav nobenega nemškega vpliva celo na tedanje slovenske pripovedne narodne pesmi, pač pa pogosto jako močan hrvatsko-srbski vpliv, kar ravno dokazuje trajno duhovno povezavo koroških Slovencev z njih rojaki proti jugovzhodu, ne pa proti nemškemu severu. Pač so pa povzeli časih nekatere take obče jugoslovanske snovi še Nemci (n. pr. osrednji motiv „Meljavšice“). Iz visokega srednjega veka imamo med koroškimi Slovenci tudi polno Marijinih in drugih molitvenih obrazcev v obliki pesmic, ki so znane tudi po ostali Sloveniji. Podobno je tudi s pripovednimi pesmimi.

Skoro samo po sebi je razumevno, da bi prvi salzburški misijonarji nikakor ne mogli dosehati tako lepih uspehov, ako ne bi govorili ljudstvu v njegovem narodnem jeziku. V tej zvezi so morali potem nastati že v VIII. stol. tudi slovenski obrazci za najnujnejše molitve za vernike, a za misijonarje, ki niso bili popolnoma zmožni slovenščine, tudi za njih pridige. Naš književni zgodovinar in koroški rojak prof. dr. Iv. Grafenauer zastopa jako verjetno mnenje, da so take obrazce že tedaj tudi zapisovali. Ti zapiski so se v teku tolikih stoletij seveda porazgubili, toda osnove za take obrazce so po vsej priliki prešle z misijonarji iz Karantanije tudi v Panonijo in od tam po sv. Cirilu in Metodu v staro cerkvenoslovansko slovstvo

ostalnih Slovanov. Tako naj bi uživala ravno koroška Slovenija to čast, da je bila nekaka zibelka staroslovanskega cerkvenega slovstva.

L. 1807 so res odkrili v Freisingenu na Bavarskem na koncu neke srednjeveške knjige (sedaj je ta shranjena v državni knjižnici v Münchenu) privezan rokopis treh takih obrazcev in sicer za splošno izpoved po pridigi, za pridigo o grehu in pokori in še drug obrazec za splošno izpoved. Učenjaki so potem po natančnih proučevanjih dognali, da so bili to zapiski dveh različnih nemških misijonarjev, napisani v zadnjih desetletjih X. stol. v okolišu Lurnskega polja na Zgornjem Koroškem, ki je bilo tedaj še slovensko in to v tedanji govorici koroških Slovencev. To so tako zvani, znameniti „Brižinski (freisinški) spomeniki“, ki predstavljajo najstarejši, v latinici pisan spomenik vseh slovanskih narodov in pomenjajo neprecenljivi in edinstveni vir za poznavanje stare slovenščine in izrečno še koroških slovenskih narečij. Tako gre torej vendarle ravno koroškim Slovencem ta častna prednost, da izvira z njih ozemlja najstarejši tak slovanski rokopis, ki ga pozna znanost do današnjega dne.

Jako zgodaj je pa nastopila v Cerkvi v jezikovnem pogledu temeljita sprememba. Že cesar Karel Veliki je v smislu Bonifacijevih statutov strogo ukazal, da mora moliti tudi ljudstvo očenaš, vero in „slavo“ v latinščini ter peti v cerkvi le latinske pesmi in isto je določila l. 799 tudi salzburška cerkvena sinoda. Razumljivo je, da je bilo to v praksi skoro neizvedljivo, ker ljudstvo pač ni razumelo latinščine. Misijonarji so bili radi ali neradi prisiljeni, ako so hoteli doseči sploh kak uspeh, posluževati se tudi živega ljudskega jezika in ravno iz te potrebe so nastali tudi zgoraj navedeni Brižinski spomeniki. Toda čim bolj se je krščanstvo med Slovenci utrjevalo in čim bolj se je veljava slovenščine umikala iz javnega življenja, tem

manj so tudi cerkveni krogi čutili potrebo po upoštevanju slovenščine. Kolikor so se še nadalje morali ozirati tudi na žive jezike, to ni bila slovenščina, ki je navadno niti sami niso znali, temveč nemščina. Tako je zavladala v slovenski Koroški tudi v cerkvah poleg latinščine do neke mere samo še nemščina, a slovenščina je vsaj na splošno skoro čisto izginila, razen tam, kjer je kak nižji duhovnik znal kolikor toliko tudi slovensko; boj pa, ki sta ga vodila v IX. stol. v velikomoravski državi za slovensko bogoslužje sv. Ciril in Metod, v Karantanijo sploh ni segel. Navzlic tem oviram je pa vendarle verjetno, da se je uveljavilo med ljudstvom že v X. stol. vsaj slovensko besedilo za očenaš in za vero, niso pa seveda mogli nastati še nadaljnji slovenski zapiski, zlasti ker so bili tudi vsi samostani, kjer se je v teh časih skoro edino gojila pisana beseda, bolj ali manj tuji našemu ljudstvu. Enako je bilo v vsem srednjem veku tuje ali vsaj čisto odtujeno slovenskemu kmečkemu ljudstvu tudi vse izobraženo meščanstvo ter je tvorilo s tem pravo oviro za kakršno koli uveljavljanje slovenščine, dočim so lahko nastali pri drugih večjih narodih ravno v samostanih in v mestih prvi književni spomeniki dotičnih narodov. Ohranjenih nam je pa v bratovščinski knjigi šentpeterskega samostana v Salzburgu in v raznih tedanjih listinah mnogo prelepih staroslovenskih imen iz visokega srednjega veka, kajti današnja „mednarodna“ krstna imena so prišla tudi pri nas v splošno navado šele v poznem srednjem veku.

XV.

POD SPANHEIMI IN PREMISLOM

Eden izmed vzrokov, da ni vse slovensko ozemlje nikoli v zgodovini tvorilo skupne državne ali pozneje vsaj upravnopolitične edinice (dežele), je nedvomno tudi ta, da posamezne predele Slovenije precej ostro ločijo med seboj visoka pogorja: Golica, Pohorje, Karavanke, Julijske Alpe itd. To je gotovo do neke mere tudi vplivalo, da so se v teku stoletij iz že znanih nam početkov izoblikovale posamezne naše dežele, ki so potem tako usodno razdeljevale naš narod; posledice tega čutijo zlasti koroški Slovenci še danes.

Toda na drugi strani pa teh naravnih pregraj med posameznimi deli naše domovine tudi ne smemo precenjevati. Že pri stari Karantaniji smo videli, da je navzlic Gólici, Bruškim (Bruck ob Muri) in Murauskim Alpam obsegala tudi skoro vso Srednjo in Gornjo Štajersko in vkljub Karavankam verjetno tudi vsaj del Gorenjske. Prav posebno se nam pa pokaže razmeroma majhen pomen takih naravnih pregraj v drugi polovici srednjega veka, čeprav tedaj ni moglo biti še niti govora o novodobnih prometnih sredstvih, ki danes ne poznajo sploh nobenih naravnih ovir več.

Kakor smo slišali v predzadnjem poglavju, je začela vladarjeva oblast že v XI. stol. počasi bledeti in posledica tega je bila, da so prihajale v posameznih pokrajinah do vedno večje moči in veljave posamezne velikaške rodbine. Na Koroškem so bili to po izumrtju Eppensteinov (1122) zlasti njih sorodniki Spanheimi, ki so bili frankovskega porekla in so podedovali večji del spanheimske dediščine,

obenem pa prevzeli za njimi tudi koroško vojvodsko dostojanstvo. Stanovali so navadno v svojem gradu v Št. Vidu. Največja njihova posestva so bila v celovški kotlini (oni so tudi ustanovili Celovec), na Gosposvetskem polju, v Labotski dolini, Podjuni i. dr., a kmalu so si znali pridobiti tudi Velikovec, velika posestva, ki so jih imeli prvotno salzburški nadškofje (Grabštanj, Vetrinj i. dr.) in freisinški škofje okoli Vrbskega jezera, dočim se jim bamberških škofov ni posrečilo izriniti iz južne Koroške. Toda oblast Spanheimov se je raztezala še daleč preko koroških meja v Mislinjsko dolino, v Podravje z Mariborom in Radgono, na obširna ozemlja gospostva Laško, na ves obširni okoliš Ljubljane in celo na velike predele ob hrvatski meji. Od svetnih velikašev spanheimske mogočnosti seveda ni dosegel nobeden, pač so pa imeli na Koroškem jako obsežna posestva še nekateri drugi, kakor štajerski Traungauci (v Zgornjem Rožu) in za njimi Babenberžani, nadalje Vovbrški (ti so pridobili pozneje velikanska posestva tudi na Dolenjskem in so se zato preimenovali v gospode Višnjegorske), Goriški grofje (v Ziljski dolini) i. dr.

Toda za spanheimskimi so bila na Koroškem največja cerkvena posestva. Prvotno so imeli tu ogromna imetja salzburški nadškofje, toda čeprav so jim jih znali mnogo izviti Spanheimi, so jih obdržali še vendarle dovolj, zlasti v srednjem delu dežele (razen tega so imeli pa ti velika posestva tudi po ostalih slovenskih deželah, posebno v Savinjski krajini). Za njimi so bili najmogočnejši bamberški škofje, ki so imeli v posesti vso Kanalsko dolino in Beljak z okolišem, tako da so obvladovali ravno najglavnejše prehode s Koroške na Kranjsko, v dolino Soče in v Italijo, a v vzhodni Koroški so imeli razen drugih posesti v lasti tudi Grebinj. Glavna posestva freisinških škofov so bila okoli Vrbskega jezera, obenem so bili pa

lastniki tudi velikega škofjeloškega gospostva na Gorenjskem in raznih posestev na Dolenjskem. Briksenška škofija je imela svoja posestva v Podjuni in na Gorenjskem (Bohinjsko dolino, Bled i. dr.), a krška škofija razen posestev doma tudi v Savinjski dolini, okoli Vitanj, okoli Podčetrтка in ob Sotli. Od koroških samostanov je bil med najbogatejšimi vetrinjski v središču dežele, v vzhodnem delu pa šentpavelski, čigar posestva so segala daleč v Dravsko dolino na Štajerskem. Od izvenkoroških samostanov so imeli benediktinci iz Možaca (Moggio) svoja posestva tudi v spodnji Zilji in okoli Baškega jezera.

Že ta čisto površni pregled nam nazorno dokazuje, kako je bila slovenska Koroška tudi v srednjem veku ravno po velikih posestnikih in velikaših najtesneje povezana z vsemi ostalimi slovenskimi deželami in da je zato pač ábotna trditev raznih nemških publicistov, da so bili koroški Slovenci „vedno odtrgani“ od ostalih svojih rojakov ali pa da sploh ne tvorijo nobene enote z njimi.

V drugi polovici XII. in v prvi polovici XIII. stol. so divjali stalni hudi boji med papeži in nemškimi kralji (cesarji), v katerih so tudi velikaši podpirali eno ali drugo stranko, predvsem pa izrabljali ta politična nasprotstva seveda v svojo lastno korist. Mogočne velikaške rodbine, ki so vladale tedaj po slovenskih deželah, so stale večidel na strani cesarja, ki jih je zato nagrajal z vedno novimi posestvi in predpraviciami. Njih oblast je zato vedno bolj naraščala, cesarjeva pa bledela in sčasoma se sploh niso smatrali več le za upravitelje nekoč poverjenih jim krajin (dežel), temveč za prave deželne kneze, podrejene kvečjemu vrhovni vladarjevi nadoblasti. V tem razvoju se je pri nas najbolj dvignila moč koroških Spanheimov, ki so sredi XIII. stol., zlasti za časa Bernarda in Ulrika III. Spanheimskega, vedno bolj širili svojo oblast tudi na Kranjsko in na Kras. Vse je že kazalo na to, da

bodo sploh zavladali na Koroškem, Kranjskem in na Kra-
su ter tako združili pod svojo oblastjo večino slovenskega
ozemlja. Bernard Spanheimski (1202 — 1256) je uradno
veljal za slovenskega kneza in opat Ivan Vetrinjski je
l. 1286. v svoji kroniki izrecno zapisal, da, ako je kdo tožil
vojvodo pri nemškem cesarju, „je bil ta dolžan zagovarjati
se v slovenskem in v nobenem drugem jeziku”. Tudi razso-
jal je še on le v slovenskem jeziku.

Tedaj se je pa pojavil od severa močan spanheimski
tekmeč, njih sorodnik češki kralj Otokar II. Přemisl. L.
1246. je padel v boju štajerski vojvoda Babenberški, po-
slednji svojega rodu. Za njegovo bogato dediščino so se
oglasile razne mogočne okoliške rodbine, v deželi sami je
pa zavladal strašen nered. S papeževim posredovanjem
je pripadla Štajerska sicer najprej ogrskemu kralju, toda
štajersko plemstvo se je bilo kmalu uprlo madžarski oho-
losti in ponudilo vojvodstvo Otokarju II. Ta ga je l.
1260. sprejel ter uvedel v deželi zopet mir in red. To mu
je prineslo veliko naklonjenost nižjega plemstva, cerkve-
nih krogov in mest, izzval je pa nezadovoljstvo samopaš-
nega visokega plemstva, ki se je upiralo vsaki zakoniti
oblasti. Zaradi tesnih sorodstvenih vezi koroških Spanhei-
mov s češkimi Přemisli in njih vzajemne pomoči se je v
zapadnih slovenskih deželah razvijala in utrjevala oblast
Spanheimov, v vzhodnih pa Přemislov. To razmerje je
začel šele naknadno kaliti pohlep po nadaljnjem razširja-
nju oblasti, kar je tudi jako omajalo položaj Spanheimov
na Kranjskem. Toda l. 1268 je prišlo v Podčetrgradu na
Češkem do dedne pogodbe med češkim kraljem Otokar-
jem II. in Ulrikom III. Spanheimskim. Že pičlo leto nato
je pa Ulrik nenadoma v Čedadu umrl brez potomcev in
tako je pripadla Otokarju vsa ogromna spanheimska de-
diščina s koroškim vojvodstvom vred (tudi on je seveda bil
umeščen na Gosposvetskem polju).

Otokar II. se je pozimi l. 1269—70. napotil z veliko vojsko iz svoje Štajerske skozi Savinjsko dolino na Kranjsko in od tod potem na Koroško, da prevzame omenjeno dediščino v svojo last. Tako so postale po dolгих stoletjih skoro vse slovenske pokrajine vnovič združene pod enim neposrednim vladarjem in to celo slovanskim, kakor za kralja Sama. Narodnost v teh časih resda še ni igrala nobene vloge, vendar bi se bila razvijala vsa usoda našega naroda popolnoma drugače in nedvomno seveda tudi vse ugodnejše, ako bi ostali politično združeni pod eno oblastjo in to celo slovansko. Odločevali pa tedaj niso narodnostni oziri, temveč predvsem koristi posameznih slojev, od katerih pa so seveda bili odločujoči v prvi vrsti interesi visokega plemstva kot najmočnejšega tedanjega družabnega činitelja. Otokar II. je ustvaril z močno roko v naših deželah zopet mir in pravico, kar je potem jako blagodejno vplivalo tudi na gospodarsko blagostanje. Glede na to si je hitro pridobil veliko naklonjenost vsega kmečkega prebivalstva, mest, najnižjega plemstva in cerkva, ker jih je znal varovati pred nasilstvi samopašnega visokega plemstva, a odbil si je seveda to, ker ni dopustil, da bi še nadalje počelo, kar bi se mu poljubilo.

XVI.

SLOVENCİ PRIDEMO POD HABSBURŽANE

Češki kralj Otokar II. Přemisl je mogel razmeroma lahko zavladati na Koroškem in v ostalih slovenskih deželah tudi zato, ker je bila v tem času nemška cesarska oblast že skoro čisto propadla. Toda 29. IX. 1273. je bil izvoljen za novega nemškega kralja nezatni Rudolf Habsburški. On je hitro spoznal, da se bo mogel uveljaviti le tedaj, ako si ustvari tudi čim večje lastno rodbinsko imetje, na drugi strani so se pa tudi novemu vladarju hitro pridružili vsi, ki jih je bila bodla v oči tako hitro narastla moč Otokarja II. Oprt na te velikaše je znal Rudolf Habsburški že leto dni po svoji izvolitvi doseči sklep nemškega državnega zbora, da je Otokarjeva posest naših deželá nezakonita, ker da si jih je bil prilastil sam, mimo vladarja.

Ker se Otokar seveda ni vdal, je prišlo do konflikta. Proti Otokarju so se dvignili vsi zavistni sosedje in sebični domači velikaši, zato se je moral l. 1276. zopet odpovedati slovenskim deželam, a Rudolf si je skušal pridobiti njih naklonjenost s tem, da je velikodušno delil nove predpravitve deželam in mestom ter bogato nagrajal cerkve in velikaše, pri čemer pa seveda ni pozabil tudi nase in na svoje sinove. Toda tudi Otokar ni mogel pozabiti izgubljenih slovenskih dežela, pridobil si je novih zaveznikov tudi on in 26. VIII. 1278. je prišlo pri Dürnkrutu na Moravskem do odločilne bitke. V njej je bil Otokar II. poražen le zaradi izdajstva in je celo sam obležal na bojnem polju. Tako je bila v zgodovini vnovič odločena tudi nadaljnja usoda našega naroda in na-

ših dežel. O Otokarju pa piše celo tedanja nemška kronika, da je bil „ščit za vse kristjane... srčen kakor lev, plemenit kakor orel“.

Po dobljeni zmagi je nagradil Rudolf jeseni l. 1279. svojega zaveznika, Goriško-Tirolskega grofa Majnharda s tem, da mu je dal v zakup Kranjsko s Slovensko krajino, a Koroško v upravo, glede Avstrije in Štajerske je pa znal napeljati tako, da je postavil l. 1281. svojega sina Albrehta tu najprej za državnega upravitelja obeh dežel, a naslednje leto mu je dal obe deželi celo v last (v fevd), razen tega pa še deželno upraviteljstvo na Kranjskem (tu je Albreht delil oblast z zgoraj navedenim Majnhardom). Tako je stopil habsburški rod prvič na slovenska tla in kakor dobrih dvajset let poprej med Spanheime in Premisla, tako je bila večina slovenske zemlje sedaj zopet razdeljena med Habsburžane in Goriško-Tirolske grofe. Seveda je bila ta nova delitev naših deželá med dve čisto tuji nam rodbini samo v veliko škodo našega naroda.

Novi štajerski vojvoda Albreht Habsburški je že takoj ob svojem nastopu pokazal tisto lastnost svojega rodu, ki je „odlikovala“ potem Habsburžane prav do konca njih vladanja, namreč stremljenje po absolutizmu. To je hitro vzbudilo tudi proti njemu huda nasprotstva v deželi, razen tega pa tudi Otokarjev sin, češki kralj Vaclav II., ni mogel pozabiti, da je vladal njegov oče še malo poprej tudi na Kranjskem in na Koroškem. Ta skupna nevarnost je še bolj zbližala Habsburžane in Goriško-Tirolske grofe in da bi si cesar Rudolf Habsburški še bolj navezal Goriško-Tirolskega grofa Majnharda, dotedanjega upravitelja Koroške, mu je podelil l. 1286. to deželo celo v last (fevd). Tako je dobila Koroška po izumrtju Spanheimov vnovič svoje vojvode, nakar je bil potem Majnhard dne 1. septembra istega leta tudi ustoličen po starem svečanem običaju na Gosposvetskem polju.

Obred tega ustoličenja nam je podrobno znan iz znamenite tedanje kronike vetrinjskega opata Ivana, ki je sestavil latinsko pisano kroniko za čas od l. 1217—1343. On je bil po rodu menda Lotaringijec in je ostal sicer čisto tuj našemu narodu.

Cesar Rudolf Habsburški je umrl l. 1291. in tedaj je grozila resna nevarnost, da se zruši oblast njegovega sina Albrehta na Štajerskem, obenem pa tudi njegovega zaveznika Majnharda na Koroškem, ker sta si bila oba nakopala splošno nasprotstvo (l. 1292. je izbruhnil na Koroškem celo upor), zlasti še pri visokih cerkvenih krogih. Posebno neznosni absolutist Albreht Habsburški se je le z veliko težavo obdržal na oblasti, a ko je bila glavna kriza prebrodena, se je njiju deželnoknežja oblast polagoma vendarle zakoreninila in v slovenskih deželah je nastopil za nekaj časa mir. Toda ta ni trajal dolgo. V začetku XIV. stol. so namreč izbruhnila huda nasprotstva med Goriško-Tirolskimi grofi in Habsburžani, ki so se pa končno vendarle poravnala tako, da so pridobili Habsburžani še Savinjsko krajino in pomaknili s tem meje svoje Štajerske do Save.

Toda l. 1335. so Goriško-Tirolski grofje sploh izumrli, a njih dediščino so si znali že poprej zagotoviti Habsburžani. Tako so zavzemali Goriško-Tirolski grofje koroško vojvodsko dostojanstvo komaj pol stoletja (1286—1335), nakar je to s Kranjsko vred brez težkoč pripadlo Habsburžanom. V naslednjih desetletjih so prodrli Habsburžani do morja in l. 1382. se jim je prostovoljno podvrgel končno še Trst. S tem se niso Habsburžani povzpeli le na koroški vojvodski prestol, temveč so postali v teku pol stoletja končno gospodarji vsega slovenskega ozemlja, razen razmeroma majhnega dela na zapadu, kjer so vladali oglejski patriarhi, Benečani in grofje Goriški, ter one-

ga na vzhodnem robu slovenske zemlje, ki je bil pod Madžari.

Habsburžanom, ki so vladali odslej v slovenskih deželah, sta načelovala tedaj brata Albert II. in Oton in slednji je bil, kot prvi Habsburžan, dne 2. VII. 1335. tudi slovesno ustoličen na Gosposvetskem polju. Toda šele po nekaterih hudih bojih ravno za Koroško je zavladala končno v teh naših deželah daljša doba bolj mirnega razvoja.

Naše koroško ljudstvo je v teh letih najhuje zadel velik potres (1348), ki je povzročil tudi usad Dobrača, zasul 17 vasi in celo zajezil Ziljo. Naš slovenski kmet gotovo ni niti vedel za vse mnogoštevilne družinske prepire med Habsburžani, ki so vodili tudi do neprestanih delitev habsburških dežel med posamezne člane te rodbine. Prva taka delitev je bila sklenjena l. 1379., ko je dobil obe Avstriji vojvoda Albreht III., vse slovenske dežele s Koroško in Tirolsko pa njegov brat Leopold III. Tako sta nastali dve habsburški veji, od katerih sta se razvijali odslej obe dolgo časa čisto neodvisno druga od druge. Toda tudi skupina dežel, ki jo je dobil Leopold III., ni ostala združena, kajti zaradi medsebojnih prepиров članov te veje je bila l. 1411. razdeljena tudi ta tako, da je dobil Tirolsko en Habsburžan, a naše slovenske dežele (Koroško, Štajersko, Kranjsko, Istro in Trst) pa drugi, namreč Ernest, ki je dobil pozneje priimek „Železni“ in si je privzel naslov nadvojvode. On je bil tudi poslednji, ki se je dal v nedeljo, dne 18. marca l. 1414. umestiti na Gosposvetskem polju za koroškega vojvodo še vedno po starodavnem slovenskem obredu. Za vso navedeno njegovo skupino dežel se je začelo polagoma uvajati ime „Notranja Avstrija“, a za svoje glavno mesto si je izbral Gradec (Graz) na Štajerskem, večkrat pa je medtem bival tudi v Št. Vidu na Glini.

Zanimivo pri vsem opisanem razvoju je eno: čeprav niso igrali — kakor sem že omenil — v tistih stoletjih nacionalni razlogi še prav nobene vloge, vendar ni težila Koroška prav nikoli po kakršni koli politični povezavi z nemškim severom, le mimogrede nekoliko morda proti zapadu, temveč navzlic Karavankam vedno in vedno predvsem proti jugu po povezavi s Kranjsko in s slovensko Štajersko. Zlasti Spanheimi so skrbeli za tesno povezavo Koroške s Kranjsko in Primorsko preko Ljubelja in Kannelske doline. Tudi Ljubljana se je razvila vprav po prizadevanjih Spanheimov. Podobno je bilo tudi z Ortenburžani in še z mnogimi drugimi. Kranjski trgovci so dolgo časa uživali v Velikovcu celo posebne predpravitve. Mnoga posestva so imeli na Kranjskem tudi nekateri samostani (n. pr. Vetrinjš). Pozneje so bili razni koroški velikaši večkrat celo deželni glavarji na Kranjskem (n. pr. Ulrik Šenk z Ostrovice, Jošt z Ostrovice) in razni predeli ostalega slovenskega ozemlja so bili večkrat politično sploh združeni s Koroško (n. pr. Kranjska marka, Goriška, Istra; prvo je bil ločil od Koroške šele Rudolf Habsburški). Že sama ta neutajljiva dejstva so nam dovolj močan dokaz, da tvori Koroška nekako organsko in v sami naravi utemeljeno celoto z deželami na njenem jugu, jugovzhodu in jugozapadu, to je — z ostalim slovenskim ozemljem.

To lepo vidimo tudi iz vseh političnih korakov, ki so jih ukrenili že hitro po svojem nastopu Habsburžani, katerih menda pač nihče ne bo dolžil kakega „slovenskega nacionalizma“. Isto velja tudi za plemstvo, ki je bilo tedaj, poleg zastopnikov Cerkve in do neke mere še mest, edini politični predstavnik dežel ter je bilo v tej dobi že po ogromni večini nemško ali pa vsaj ponemčeno. Tako Habsburžani kot plemstvo so čutili navedeno organsko in naravno skupnost slovenskih dežel in s tem seveda tudi potrebo po njih povezovanju. Zato so se že l. 1338 prvič

tudi sešli v Gradcu zastopniki koroškega, štajerskega in kranjskega plemstva in ob tej priliki dosegli, da sta bili tudi ustavi (deželni privilegiji) Koroške in Kranjske izenačeni s štajersko ustavo in potrjeni od Habsburžanov, novih skupnih deželnih gospodov.

XVII.

KOROŠKI SLOVENCİ POD PRVIMI HABSBURŽANI

V dobi od l. 1282. — 1382. so torej zavladali Habsburžani skoro vsemu slovenskemu ozemlju in mu gospodovali potem okoli šest stoletij, nekaterim našim deželam nekoliko manj, drugim nekoliko več. Slovenci jim za to njihovo vladanje nismo dolžni prav nobene zahvale, kajti v vseh teh dolgih stoletjih ni bilo niti enega Habsburžana, ki bi bil pokazal kakršno koli zanimanje in razumevanje za naše narodne tegobe, težnje in potrebe. Nobenega dvoma pa ni, da se začenja z nastopom Habsburžanov tudi za naš narod čisto nova zgodovinska doba, ker je odslej prenehalo večno menjavanje političnih gospodarjev naših dežel. Ravno iz slovenskih in ostalih alpskih deželá so začeli Habsburžani počasi kovati tudi državno tvorbo, ki je dobila pozneje skupno ime Avstrija. Ta je tvorila osnovno rodbinsko imetje Habsburžanov, na katero so gradili potem svojo moč, postali izprva pogosti, pozneje pa stalni nosilci nemške cesarske krone in širili svojo oblast tudi po ostali Evropi. Grabežljivost za vedno novimi in novimi deželami je bila namreč tudi ena izmed značilnih potez tega avtokratskega švabsko-švicarskega rodu, dokler jih končno ravno ta ni strmoglavila za vedno.

Za nas Slovence je doba okoli usidranja Habsburžanov v naših deželah, to sta XIII. in XIV. stoletje, jako važna, ima pa predvsem prehodni značaj. V njej je bilo nekako zaključeno nemško naseljevanje (kolonizacija) posameznih predelov slovenske zemlje. Med zadnjimi skupinami nemških kmetov je prišlo okoli sredine XIV. stol. par sto rodbin s Tirolskega, Turinškega in Frankovskega,

ki so jih naselili sredi dolenjskih gozdov in ki so dobili ime Kočevarji. Še nadalje so se pa seveda naseljevali k nam posamezni nemški rudarji in v tedaj nastajajoča mesta nemški, italijanski i. dr. plemiči, trgovci, obrtniki, duhovniki in bankirji.

V severnih predelih slovenskega ozemlja, to je na Vzhodnem Tirolskem, v Nižji Avstriji, severni Koroški ter Zgornji in Srednji Štajerski, kjer so bili Slovenci naseljeni razmeroma redko, so prešli doseljeni Nemci kmalu celo v večino in so se tamošnji Slovenci polagoma ponemčili, proti jugu so bili pa v večini Slovenci, med katerimi so potem sčasoma utonili tudi došli Nemci. Tako se je izoblikovala nekako v XV. stol. slovensko-nemška narodna meja, o kateri smo govorili že spredaj in ki se je potem do druge polovice XIX. stol. le prav neznatno spreminjala. Toda posamezni slovenski otoki so se vzdrževali v že ponemčenem ozemlju v severni Koroški ter v Gornji in Srednji Štajerski še prav do XV. stol., nato pa za trajno izginili. Od podobnih nemških jezikovnih otokov so se ohranili med Slovenci bolj ali manj umetno do današnjih dni samo Kočevarji, dokler ni l. 1941. preselil Hitler tudi teh.

V označenem ponemčevalnem procesu je bila na Koroškem večina prebivalstva vsaj še v XII. stol. slovenska, zaradi česar so tuji pisatelji tudi radi označevali vse Slovence z imenom „Korotanci“. Celo znameniti ruski Nestorjev letopis iz XII. stol. našteva med slovanskimi narodi tudi „Horutance“, enako pruski zgodovinar Helmold, a tedanji zapadni pisatelji so Koroško večkrat označevali tudi kot del Slovenije („Sclavoniae“). Neki zemljepis iz XIII. stol. označuje Koroško izrečno kot „windisches lant“. Stare nemške listine nam same pričajo, da je bil slovenski jezik še v XIII. stol. močno v rabi celo v koroških plemiških krogih in tudi mnogo plemičev te

dobe nosi še pristna slovenska imena. Ulrika Lichtensteinskega, ki je potoval l. 1227. iz Benetk skozi Kanalsko dolino proti Brežam (Friesach), je dne 30. IV. sprejel pri Vratih deželni knez Bernhard na čelu koroškega viteštva in ga pozdravil s slovenskim nagovorom: „Buge vas primi, gralva Venus!“ (Bog vas sprejmi, kraljeva Venus).

Precejšen mir, ki je zavladal v XIII. in XIV. stol., je jako pospeševal naraščanje prebivalstva, notranjo kolonizacijo, nastajanje novih vasi, znatno blagostanje kmečkega prebivalstva in vidno izboljševanje njegovega socialnega položaja. Že parkrat omenjeni koroški letopisec Unrest piše, da „nosijo kmetje lepšo obleko kakor gospoda in pijejo boljše vino.“ Vse to so pa potem uničile zopet nove vojne in drugi pretresi v XV. in XVI. stol.

Gospodarske prilike so se bile medtem že tudi toliko spremenile, da velikim zemljiškim gospodom ni več kazalo obdelovati vseh njihovih zemljišč v lastni režiji, temveč so velike dele svojih površin dajali v zakup in v najem kolonistom in svoji odvišni služinčadi, ki je živela do tlej v skoro suženjskem razmerju do gospodarjev. Tako se je iz prvih razvil najštevilnejši kmečki sloj, ki je imel plemiško zemljo deloma v doživljenjskem, deloma pa v dednem zakupu in je odrahtoval pravemu lastniku zemlje le določene letne dajatve v pridelkih (od XIII. stol. dalje deloma tudi v denarju) in mu je moral opravljati nekaj tlake. Iz drugih, bivše služinčadi, se je pa razvil oni kmečki sloj, ki je sicer prav tako obdeloval kmetije v nekakem zakupu, vendar jim je lastnik lahko te kmetije vsak čas po svoji mili volji zopet odvzel in jih izročil drugim, zato so se ti zakupniki nazivali tudi „svobodini“ („Freileute“, njih kmetije pa „Freistifte“). Toda tudi socialni položaj slednjih se je počasi vedno bolj približeval položaju pravih zakupnikov, tako da so potem v novem

veku vsaj v praksi razlike med prvimi in drugimi skoro izginile in so se oboji nekako zlili v skupni sloj podložnikov. Dajatve so bile točno zapisane v urbarjih in, kar je bilo tam zapisano, so kmetje pozneje ob priliki kmečkih uporov nazivali „staro pravdo” (to je stare pravice). Označena slika velja brez razlike za nemške in slovenske kmete.

Še iz starejše dobe se je ohranilo med temi množicami podložnikov še vedno precej popolnoma svobodnih kmetov, vendar se je njih število stalno krčilo, ker je mnogim iz raznih razlogov bolj kazalo izročati svoje kmetije velikim zemljiškim posestnikom, jih sprejemati potem od njih nazaj v zakup in tako prostovoljno stopati v sloj podložnikov. Nekako vmesno stopnjo med svobodnjaki in plemiči so tvorili že spredaj omenjeni kasazi, ki so si ohranili tudi pravico umeščanja koroških vojvod, vendar je prešla ta pravica vsaj že v XIII. stol. le na „vojvodskega kmeta” iz Blažje vesi pri Celovcu kot na nekakega predstavnika vseh kasazov in svobodnjakov. Kasazi so bili dolgo časa vsi Slovenci, toda ravno zaradi svoje bližine s plemiči so se sčasoma mnogi tudi ponemčili.

Kakor po vsej ostali zapadni Evropi, tako so prešle tudi pri nas v teku druge polovice srednjega veka vse politične pravice zgolj na plemstvo, višjo duhovščino in potem le deloma še na meščanstvo. Na stare politične pravice svobodnih slovenskih kmetov je samo še na Koroškem spominjal obred umeščanja koroških vojvod, ki se je v teku stoletij po zunanostih sicer nekoliko spremenjal, proti koncu XIII. stol. pa je dobil dokončno obliko, a v slovenskem jeziku se je vršil prav do konca. Zadnji koroški deželni knez, ki je bil ustoličen po tem obredu, je bil Habsburžan vojvoda Ernest Železni, 18. marca l. 1414. „Vojvodski kmet” je bil ob tej priliki kosez Jurij Schatter, posestnik v Pokrčah in Blažji vesi. — Ernestov naslednik, Friderik, je bil obenem tudi nemški kralj, zato je prosil

Korošce, naj mu „zaradi kraljevskega dostojanstva” spregledajo ustoličenje in se zadovolje le s potrditvijo vseh deželnih pravic. Korošci so mu res ustregli: dne 29. XII. 1443. se je vršilo samo še poklonstvo in s tem je bil tudi starodavnemu ustoličevanju zadan smrtni udarec. V naslednjih stoletjih se je vršilo potem le še več poklonitev koroških stanov novemu deželnemu knezu pri vojvodskem prestolu, v XVII. stol. so sprejemali celó poklonstvo navadno le še namestniki deželnega kneza, a končno je bila tudi ta poklonitev prenešana v deželno hišo v Celovcu, kjer se je vršila poslednjič l. 1728. — Samo vojvodski prestol⁹ sredi Gosposvetskega polja pri Celovcu nam še danes priča o edinstveni kmečki demokraciji starih Slovencev, a častitljivi knežji kamen je zapadel v teku stoletij pozabljenju, dokler ga ni Koroško zgodovinsko društvo l. 1862. rešilo razpada.

9) Vojvodski prestol za samo slovensko zgodovino pravzaprav sploh nima posebno važnega pomena. V dobi, ko so bili karantanski knezi še slovenskega rodu, vojvodskega prestola po vsej priliki še sploh bilo ni. Zgodovinarji menijo, da je bil postavljen šele v X. stol., torej v dobi, ko je politična oblast že prešla na tujce. Tudi slovesnosti, ki so se vršile ob vojvodskem prestolu, niso imele s samim ustoličenjem nobene bistvene zveze. Vsi obredi pravega ustoličenja so se namreč vršili zgolj ob knežjem kamnu na Krnskem gradu. Od tod so se podali — seveda šele po pokristjanjenju — vsi udeleženci k zahvalni službi božji v gosposvetsko cerkev, nakar se je vršil slovesen obed in šele popoldne je odšel novoustoličeni deželni knez še k „vojvodskemu prestolu” in je sedeč na njem delil fevde ter izrekal razsodbe. — Še mnogo pozneje (menda šele v XIV. stol.) je bil pa vojvodski prestol prirejen dvosedežno, tako da je potem vzhodni sedež zasedel novi deželni knez, zapadnega pa palatinski grof (to dostojanstvo je bilo v XIV. stol. v rokah Goriških grofov). Šele od XIII. stol. dalje, torej od dobe, ko so stopili Slovenci kot politični činitelj že čisto v ozadje, je postalo za umeščevanje novih deželnih knezov bistveno tudi to, da so zasedli vojvodski prestol in jih plemstvo dotlej sploh ni smatralo za polnopravne gospodarje dežele, a vojvodski prestol sam je postal eden izmed simbolov deželne samostojnosti, ne pa slovenske.

Ves označeni gospodarski in socialni razvoj je povzročil, da je postal edini odločujoči politični činitelj plemstvo z visoko duhovščino. Staro izvirno plemstvo je sicer že deloma izumrlo, toda iz uradnikov (ministerialov), služabnikov in odličnejših bojnih tovarišev velikašev se je stalno oblikovalo novo plemstvo in znalo od vladarjev izsiljevati vedno nove posebne pravice zase in za domače dežele.

Pri nas je bilo seveda tudi to novo plemstvo po veliki večini tujega, nemškega izvora, nekaj pa tudi domačega, ki se je bilo pa v vladajočih okoliščinah seveda sproti ponemčevalo.

Plemstvo je zavzelo že v visokem srednjem veku vodilno politično vlogo. Dokler so bivali deželni knezi stalno v deželi, so vodili vrhovno upravo in sodstvo sami; ko pa so zavladali po izumrtju Spanheimov na Koroškem Otokar II., Goriško-Tirolski grofje in zatem končno Habsburžani ter so prihajali v deželo samo še začasno, so morali seveda tudi neposredno upravo poverjati svojim namestnikom. Še ves srednji vek namreč habsburške dežele niso bile povezane v nobeno celoto, temveč je predstavljala vsaka zase samostojen državni fevd in je zato tudi habsburške dežele povezovala edinole vladarjeva oseba zgolj v tako zvano „personalno unijo“, a upravljala se je vsaka dežela čisto samostojno po lastnih izročilih in postavah. Taki prvi namestniki ali uradniki deželnega kneza so se zvali „deželni glavarji“, ki so se pojavili na Koroškem prvič l. 1270. in ki so jih jemali deželni knezi iz vrst domačega visokega plemstva. Od l. 1345. dalje so imeli deželni glavarji tudi svoje namestnike, „deželne upravitelje“ imenovane, a dohodke deželnega kneza je upravljal „vicedom“, kateremu so morala polagati svoje račune tudi deželnoknežja mesta in trgi (vicedom se pojavi prvič na Koroškem že l. 1263.).

Sodne pravice so izvrševali deželni knezi v posebnih sodnih zborih, katerim so predsedovali izprva sami, za njimi pa v njih imenu deželni glavarji. Na mesto deželnih sodnih zborov (Landtaiding) je stopilo že sredi XIV. stol. posebno deželno „ograjno sodišče“, ki mu je prav tako predsedoval deželni glavar, a prisotni „stanovi“ so tvorili nekake prisednike. Tako se je izoblikovalo iz teh sodišč polagoma stanovsko sodišče, a kriminalne zadeve so prešle na posebne deželnoknežje „krvne sodnike“ (Bannrichter).

„Deželni stanovi“ so bili seveda prav tako plod dolgotrajnega razvoja. Na Koroškem bi mogli za nekaj njih začetek smatrati že zborovanja kosezov pri določevanju in nato ustoličenju novih karantanskih knezov, a ko je začel ugašati pomen teh, je stopalo na njih mesto že sodelovanje novih najveljavnejših zemljiških posestnikov pri raznih važnih odločbah deželnega kneza. Prvo poročilo o takem sodelovanju nam je znano že iz l. 1199., a neki sklep državnega zbora iz l. 1231. je ustvaril takemu sodelovanju tudi pravno podlago. V bojih XII. in XIV. stol. za posest dežel so bili posamezni deželni knezi vedno bolj navezani na podporo plemstva, ki pa je znalo izrabiti položaj za to, da je izsiljevalo od novih deželnih knezov vedno večje pravice in privilegije zase in za svoje dežele. Štajerci so si pridobili take „deželne privilegije“ (Landhandveste) že l. 1186. tudi pismeno, a Korošci so jih dosegli šele od vojvode Albrehta II. dne 24. IX. 1338. Ti so vsebovali vse že bolj ali manj utrjene običaje in še nove privilegije po štajerskem vzorcu ne le glede posebnih pravic plemstva samega, temveč je bil v njih podrobno označen tudi deželni in sodni red, ki se je tikal vseh najvažnejših pravnih zadev. Ta znamenita listina je predstavljala odslej nekako deželno ustavo. To so skrbno čuvali na gradu Ostrovica (Hochosterwitz), najmočnejši koroški

trdnjavi, in vsak poznejši deželni knez jo je moral ob svojem ustoličenju, oziroma pozneje ob poklonstvu, iznova potrditi ter priseči nanjo; cesar Friderik III. pa ji je l. 1444. dodal še nekaj novih „deželnih svoboščin” po štajerskem vzorcu.

Tako so se torej že na prelomu XIII. in XIV. stol. izoblikovali „deželni stanovi”, ki so obstajali najprej iz „gospodov” (grofov in baronov) ter njihovih vazalov, vitezov, toda že l. 1335. je objavil cesar podelitev Koroške Habsburžanom — ne le gospodom in vitezom, temveč tudi mestom. V zvezi s tem so bila potem deželnoknežja mesta še istega leta prvič pozvana tudi k poklonstvu in s tem so postala nekako uvrščena med stanove, tri leta zatem pa so se jim pridružili še škofje in prelati.

Kakor sem že povedal, so stanovi izprva le sodelovali pri važnih odločbah deželnega kneza, a že konec XIII. stol. je postal deželni knez pri raznih važnih ukrepih celo vezan na pristanek stanov. Strastni medsebojni boji Habsburžanov za oblast v posameznih deželah so potem v teku XIV. in XV. stol. samo še krepili položaj stanov, kajti včasih je postalo samo od njih odvisno, kdo bo zmagal, in tako je postajal tudi deželni knez vedno bolj odvisen od njih. Še v XIV. stol. je sodeloval pri javnih poslih le del stanov — seveda v imenu vseh ostalih tovarišev, toda od XV. stol. dalje so se začeli ti redno zbirati tudi k skupnim posvetovanjem, nazvanim „deželni zbori”, ki jih je skliceval deželni knez. Na Štajerskem se je zgodilo to prvič l. 1412, na Koroškem pa šele l. 1457., a poslej, zlasti pa še za časa turške nevarnosti, so se zasedanja deželnih zborov vedno bolj množila in to tudi brez poziva deželnega kneza.

*

Drugi tedanji vodilni družabni in politični činitelj je bila Cerkev s svojimi ogromnimi zemljiškimi gospo-

stvi. Njena upravna organizacija na Koroškem je bila do konca XII. stol. v glavnem dovršena.

Na slovenskem koroškem področju salzburške nadškofije je že od l. 1072. obstajala mala krška škofija, katere ozemlje pa je bilo že kmalu skoro vse ponemčeno. Živa potreba je salzburške nadškofe prisilila, da so — razen nekaterih kolegiatnih kapitljev (v Podkrnosu, v št. Rupertu) — ustanovili l. 1228 še drugo, strogo sebi podrejeno labotsko (lavantinsko) škofijo s sedežem v št. Andražu, ki je pa obsegala na Koroškem le 3 župnije (št. Andraž, Labot in Spodnji Dravograd) ter 4 župnije na sosednjem štajerskem.

Vkljub dvema škofijama je pa ostala velika večina salzburškega ozemlja na Koroškem še nadalje izven teh in zato sta bila ustanovljena dva arhidiakonata: spodnjekoroški in gornjekoroški. Meja med obema je potekala pri Osojskem jezeru. Pozneje so delovali celo trije salzburški arhidiakonati, od katerih je imel eden svoj sedež v Velikovcu. Na vsem salzburškem delu slovenske Koroške je bilo tedaj komaj 14 župnij. Vse oglejsko cerkveno področje na Koroškem južno od Drave pa je bilo združeno v en sam arhidiakonot, ki je štel 12 pražupnij.

Za duhovne in svetne potrebe svojih slovenskih vernikov so se pa prvotno nemški in zatem italijanski patriarhi le malo zanimali, ker so bili vedno preveč vmešani v tedanje politične spletke. V vseh dolгих stoletjih sta le eden ali dva kdaj obiskala tudi slovenske kraje, sicer so pa prepuščali višjepastirska opravila svojim pomožnim škofom. Svetna oblast oglejskih patriarhov na slovenskem ozemlju je pa prenehala že v drugi polovici XIV. stol. v korist Habsburžanov, na skrajnem zapadu pa v korist Benečanov.

Kakor je pa glede organizacije župnij slovenska Koroška vendarle prednjačila vsem ostalim slovenskim pokra-

jinam, tako so bili tudi prvi samostani ustanovljeni na Koroškem (Osoje). Benediktinskim samostanom iz XI. stol. so sledili v XII. stol. cistercijanski (Vetrinj; tu so bili prvi redovniki Francozi in ne Nemci) in v XIII. stol. minoritski (Beljak), avguštinski (Velikovec) in premonstratenski (Grebinj). Dominikance je privedel na Koroško boj proti bogomilom. Samostanske župnije so bile pa izvzete iz pristojnosti škofov oziroma patriarha.

*

Mesta in trgi so se pojavili na Slovenskem razmeroma jako pozno, to je šele od XII. stol. dalje. Kakor smo že slišali, so stara rimska mesta za časa preseljevanja narodov propadla vsa in nova se potem v visokem srednjem veku niso začela dvigati na razvalinah starih, temveč ob najvažnejših križiščih in mostovih starih rimskih cest, ki so se ohranile še tudi v srednji vek. — Tako se je pojavil kot prvi že v IX. stol. Beljak ob glavni stari rimski cesti in važnem rimskem mostu čez Dravo, pozneje pa Celovec ob starem rimskem brodu čez Glino in Velikovec ter Pliberk prav tako ob stari rimski cesti. — V prvih stoletjih je šla vsa še dokaj skromna trgovina zgolj od severa po obeh starih rimskih cestah skozi Kanalsko dolino v Italijo, zato je že zgodaj zacvetel le Beljak, a ko je oživela trgovina preko Karavank še s Kranjsko in s severnojadranskimi pristanišči, se je začel razvijati tudi Velikovec in za njim še Celovec. Na nadaljnji razvoj mest je pa potem, razen navedenih gospodarskih pogojev, seveda v veliki meri vplivala tudi politika deželnih knezov.

Iz navedenih razlogov je bilo torej dolgo časa najvažnejše koroško mesto Beljak, ki je dobil tržne pravice že l. 1060., prišel v last bamberskih škofov, bil obdan l. 1233. z obzidjem in bil nazvan že sedem let nato mesto. On je obvladoval vso trgovino skozi Kanalsko dolino v Italijo

(preko Vidma v Benetke) in čez Predil na Goriško, v Čedad in na severni Jadran ter postal prvo gospodarsko tržišče dežele, dokler ga ni strašni potres l. 1348. popolnoma uničil. Skušal se je resda z vsemi silami zopet dvigniti izpod razvalin, toda medtem so se pa že začela s smotno podporo Habsburžanov dvigati na njegov račun tudi deželno-knežja mesta. Šele silen gospodarski in politični razcvet Benetk v XV. stol. je prišel jako v prid tudi Beljaku, da se je vnovič krepko opomogel.

Deželno-knežja mesta na Koroškem so bila Št. Vid, Celovec, Velikovec (tega si je dolgo lastil šentpavelski samostan) in od l. 1368. dalje še Pliberk. Celovec je dobil mestne pravice okoli l. 1252., a ker je bil tedaj deželno glavno mesto še Št. Vid, se dolgo ni mogel razviti. Še v XV. stol. je štel komaj okoli 70 hiš s približno 600 prebivalci in iz mestnih očetov so se hudomušno norčevali, da je lahko vedeti, koliko jih sedi pri seji mestnega sveta, ker so puščali svoje cokle pred vrati v sejno dvorano in so „sejali” bosi. Tedanji tržaški škof Enej Silvij (poznejši papež Pij II.) nam tudi pripoveduje, da so tedanji modri Celovčani človeka, osumljenega tatvine, najprej obesili, nato sodili in, če so ga spoznali za nedolžnega, so ga pokopali v blagoslovljeno zemljo in naročili brati maše za pokoj njegove duše. — Velikovec se je razvil v pomembno tržišče v prvi polovici XII. stoletja.

Drugih mest v slovenskem delu tedanje Koroške še ni bilo, toda v nemškem delu so bili mestni gospodje nekaterih mest tudi salzburški nadškofje (n. pr. Brež, Št. Andraž).

Samostojno politično življenje mest se je pričelo s tem, da so jih dotični zemljiški gospodje izločili iz pristojnosti področnega deželnega sodišča in jim podelili s o d n o s a m o u p r a v o z a n i ž j e s o d s t v o (pozneje so pa dobila nekatera najvažnejša mesta tudi pravico krv-

ne ga s o d s t v a) in tudi politično samoupravo. S tem so hoteli privabiti na dotične točke zlasti nove trgovce in obrtnike. Sodna samouprava se ni raztezala le na mesto samo, temveč tudi na vse bližnje mestno področje. Izvrševal jo je posebni mestni sodnik, toda plemstvo in duhovščina sta bila izvzeta iz njegove pristojnosti. Sodnik je vodil tudi vso ostalo mestno upravo. S posebnimi listinami so bile te samoupravne pravice zajamčene št. Vidu in Celovcu l. 1338., Velikovcu l. 1342. in Pliberku l. 1370. Zgledu deželnega kneza je sledil takoj tudi salzburški nadškof, a Beljak je dobil tako listino od bamberskega škofa že l. 1298.

V prvih časih so te listine poudarjale predvsem pravice glede sodne samouprave, v poznejših letih pa zlasti gospodarske privilegije. Prve čase je postavljaj mestnega sodnika mestni gospod, a ko so se mesta dovolj okrepila, so dosegla kmalu pravico, da so si ga vsako leto iznova volila sama. — Sodniku ob strani je stalo 12 zapriseženih mestnih svetnikov, ki so bili prav tako sodni prisedniki in upravni svetovalci ter bili izprva imenovani od mestnega gospoda, izza XIV. stol. pa voljeni od meščanov. Kakšen je bil volilni postopek, nam je pa znano šele izza XVI. stoletja.

Z razvojem mest so pa posli mestnega sodnika polagoma tako narastli, da se je v večjih mestih že v XVI. stol. pokazala potreba ločiti sodno upravo od mestne. Prvo so še nadalje obdržali mestni sodniki, a za drugo so začeli voliti še posebne ž u p a n e (v Celovcu od l. 1584. dalje). Mestni uslužbenci so sestajali iz mestnih pisarjev, sodnih slug, mesnih in krušnih preglednikov, vinskih preskuševalcev, ki so določali tudi cene vinu in pivu, ter podobnih.

Tedanja mesta so štela še komaj po 500–2000 prebivalcev. Meščani so sestajali po ogromni večini iz trgovcev in obrtnikov, ki so imeli svoje nepremičnine znotraj

mestnih obzidij, a mnogi tudi svoje kmetije izven njih. Novi priseljenci so mogli biti sprejeti med meščane šele po enoletni poskusni dobi. Nesvobodne je mogel medtem njih dotedanji zemljiški gospod terjati nazaj, a s sprejetjem med meščane so postali seveda svobodni in polnopravni. Razen meščanov je pa živelo v mestih seveda tudi nekaj plemstva in duhovnikov ter precej služinčadi, ki pa ni uživala meščanskih pravic. — Ker sta tvorili trgovina in obrt glavna gospodarska in življenjska vira mest, so se trgovci in obrtniki že zgodaj močno uveljavili tudi v mestni upravi. Najmočnejša opora obrtnikom so bili njihovi cehi, a trgovino so posebno podpirali ukazi deželnih knezov, v smislu katerih so se določene vrste blaga mogle prepeljavati le po določenih cestah in so potujoči trgovci tudi morali v določenih mestih in za določen čas izložiti svoje blago naprodaj na debelo, dočim jim je bila trgovina na drobno prepovedana. V taki obliki si je znal n. pr. Velikovec pridobiti posebne pravice glede trgovine z železnino. Trgovanje z živili z bližnjo okolico se je pa vršilo ob tedenskih semanjih dnevih.

Obrt je začela nastajati že v zgodnjem srednjem veku in to po vsej priliki na velikih plemiških dvorcih, kjer je lahko prišlo že zgodaj do delitve dela. Z nastajanjem trgov in mest se je tudi obrt izločila iz kmečkega življenja kot samostojen poklic.

Ker je bil ves srednjeveški način življenja globoko prepojen s krščanstvom, so se začeli tudi obrtniki že zgodaj družiti v posebne stanovske bratovščine, ceha imenovane (prvi so znani na Koroškem iz XIII. stol.). Njih prvotni namen je bil pospeševati skupno versko življenje, a kmalu so razširili svoj delokrog tudi na vprav vzorno socialno skrbstvo za svoje člane in končno še na strokovno izpopolnjevanje in zaščito. Tako so se razvili cehi v poznem srednjem veku v močna šamoupravna zdru-

ženja z obširnimi posebnimi pravicami. Znali so izločiti vsako umazano konkurenco in dosegli, da ni smel v okolišu ene milje od mest izvrševati noben nečlan obrti, toda na drugi strani so tudi skrbno pazili na zgledno življenje svojih članov, na čast in poštenje svojih obrtnih panog ter so skrbeli za strokovno dovršenost svojih izdelkov. Za vsako delavnico je bilo točno odločeno, koliko pomočnikov in vajencev sme zaposlovati, določena je bila učna doba vajencev, način dosege usposobljenosti za mojstra, višine plač ter cene izdelkov itd. — Obrtniki s kmetov zaradi svoje oddaljenosti seveda niso bili včlanjeni v mestnih cehih, a zato tudi niso smeli izvrševati v mestih svojih obrti in ne prodajati svojih izdelkov. — Izjemo glede označenih monopolnih pravic trgovcev in obrtnikov so tvorili le živahni letni sejmi (tudi ti izvirajo že iz XIII. stol.), ki so trajali časih tudi po dva tedna in na katerih so lahko tudi tuji trgovci ponujali svoje blago na drobno in je n. pr. lahko vsak meščan odprl za tiste dni točilnico ali gostilno.

Mesta so nudila mestnim gospodom jako važen vir dohodkov, zato je tudi razumljiva njih skrb zanje. Iz prvotnih prostovoljnih prispevkov se je razvil že zgodaj redni letni davek, čigar skupna višina je bila določena za vse mesto, a mestna uprava ga je potem sama porazdelila in pobrala od posameznih gospodarjev. Lepe dohodke so vrgle tudi najemnine za velika mestna zemljišča v okoliših, a najizdatnejše vire so tvorile mitnice. Ker so bila trgovska pota strogo predpisana, se jih trgovci niso mogli izogibati, a ponekod (n. pr. v Celovcu in Pliberku) so morali plačevati mitnino celo domači meščani. Najdonosnejša je bila seveda beljaška mitnica, ki je dala n. pr. leta 1264. celih 2000 mark dohodkov.

*

C e s t e so ostale v glavnem še vedno samo tiste, ki so jih zgradili še Rimljani. Najvažnejša cesta za tedanjo

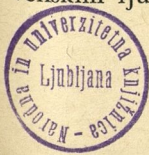
Koroško je vodila še vedno od morja skozi Kanalsko dolino na Beljak, kjer se je potem en krak odcepil proti špitalu na Salzburško, drugi čez Trg (Feldkirchen), št. Vid in Breže na Gornje Štajersko in tretji na Celovec, Velikovec in Slovenj Gradec. — Važna je bila tudi zveza iz št. Vida preko Celovca in Ljubelja na Ljubljano.

Spričo močnih koroških železnih rudnikov se je že zgodaj razvilo tudi železarstvo. V slovenski južni Koroški so že tedaj kopali tudi svinčeno rudo (v Slovenjem Plajberku in pri Rablju), a rudarji so bili večidel priseljeni Nemci, zaradi česar so se mnogi tedanji rudarski okoliši tudi že zgodaj ponemčili. Po nemškem pravu je bil lastnik vseh rudnikov vladar, a ta jih je navadno dajal v zakup ali v fevd ali pa tudi podarjal drugim.

Ker so iz okolišev priseljeni široki sloji mestnega prebivalstva ohranili še nadalje trajne zveze s svojimi rodniimi kraji, so ostali tudi še vsa nadaljnja stoletja slovenski; višja plast meščanstva pa je nastajala večidel iz priseljenih tujcev, ki so bili z višjo duhovščino in plemstvom vred Nemci. Ti so dajali potem tudi zunanji značaj večjim mestom.

*

Ves razvoj je slovenske dežele vedno bolj pritegoval v krog zapadnoevropske kulture, ki je prihajala k nam povečini preko Nemcev, zato so tudi tisti Slovenci, ki so se dvignili med višje plasti (plemiči, duhovniki, meščani), jezikovno podlegali nemškemu vplivu. Ta nemška ali ponemčena višja plast je živela potem ob robu nemške kulture in ni imela nobenih notranjih vezi s slovenskimi kmečkimi množicami, ki so živele čisto svoje lastno duhovno življenje dalje. Iz tega je potem tudi lahko razumljivo, da imamo iz teh stoletij tako malo slovenskih pismenih spomenikov. S slovenskim ljudstvom je živelo le nekaj najnižjih duhovni-

kov, ki so bili pa sami le malo izobraženi, a višja duhovščina se s samostani vred ni zavedala svojih dolžnosti do slovenskih vernikov. Zato je nastal v tej dobi le tu in tam kak skromen zapis kake slovenske molitve ali pridige in še ti so se v teku stoletij pogubili. Vse listine so bile izprva pisane le v latinščini, od XIII. stol. dalje se pa začenjajo vedno pogosteje pojavljati tudi nemške.

V takih okoliščinah se je naše slovensko ljudstvo tedaj duhovno izživljalo predvsem v svoji ljudski umetnosti. (okraševanju hiš, orodja, obleke itd.), a svoje notranje težnje je izpričevalo z zidanjem cerkvá po hribih in samotah, z romanji itd.

Višek tega notranjega duhovnega življenja našega slovenskega ljudstva nam je ohranjen še danes v naših svetnih in nabožnih narodnih pesmih. Samih nabožnih narodnih pesmi iz te dobe nam je ohranjenih nad 50 in med najlepšimi so ravno koroške. Največ teh je Marijinih, druge se pa nanašajo na razne praznike, svete čase ali pa pesniško izražajo razne molitve. — Kolednic iz te dobe nam je znanih okoli 100 in od teh nad 20 s Koroškega.

Tudi naše pripovedno pesništvo te dobe se rado bavi z nabožnimi snovmi in tudi med temi so ravno koroške najlepše (n. pr. „Jezus brez žlahte“, „Marija in brodnik“ i. dr.). Jako značilna med temi je zlasti pesem „Lovca streljata na (višarsko) Marijo“ in okamenita. — Slovensko posvetno pripovedno pesništvo je tedaj naravnost cvetelo („Nesrečni lovec“, „Nuna“, „Zaljubljeni kos“, „Premočeni puščavnik“ i. dr.). — Najstarejša znana slovenska vojaška narodna pesem je nastala pri Železni Kapli. Ljubavnih, pivskih, poskočnih, svatovskih, obsmrtnih i. dr. slovenskih narodnih pesmi iz te dobe imamo nešteto; znane so po vsej Sloveniji in se mnoge še danes pojo na Koroškem.

XVIII.

CELJSKI GROFJE, TURŠKI NAPADI IN KRALJ MATJAŽ

V spredaj omenjenih družinskih prepirih med Habsburžani in iz njih izvirajočih delitev habsburških dežel je jako slabela moč habsburške hiše v korist deželnih stanov, ki so postajali vedno odločilnejši činitelj v posameznih deželah. Istočasno je pa to stanje vnovič omogočilo velik dvig nekaterih velikaških rodbin. Od teh so postali v slovenskih deželah najmogočnejši znameniti Celjski grofje, izvirajoči z gradu Žovneka v Savinjski dolini. Njih moč je narastla zlasti proti koncu XIV. stol., pod grofom Hermanom II., ko so si pridobili na razne načine ogromna posestva po vseh slovenskih deželah in med temi tudi na Koroškem. Tako so postali Celjani sčasoma med drugim tudi lastniki gradov Landskron, Strmec, Kamen, Feuersberg pri Globasnici, Spod. Dravograd, Pregrad, Breznik i. dr.

Ceprav so bili Celjani fevdniki Habsburžanov, so postali v začetku XV. stol. vendarle že tako mogočni, da so začeli tekmovati z njimi in celo snovati veliko lastno državno tvorbo, ki naj bi obsegala vse jugoslovanske dežele (bili so v sorodstvu tudi z bosenskim kralji in s srbskimi vladarji). Iz tega nastala nasprotstva so se rešila tako, da so postali tudi Celjani državni knezi in s tem enaki Habsburžanom, nakar so sklenili potem z njimi vzajemno dedno pogodbo.

Leta 1456 pa se je zbrala krščanska vojska v Belgradu, da bi krenila proti Turkom in tu je bil grof Ulrik Celjski v nekem prepiru ubit. Ker je ostal brez potomcev, je v

smislu omenjene dedne pogodbe pripadla vsa ogromna dediščina Frideriku III. Habsburškemu, lastniku slovenskih dežel (bil je sin vojvode Ernesta Železnega) in nemškemu cesarju. Ulrikova vdova Katarina in drugi namišljeni dediči (vseh se je oglasilo 24) so se skušali sicer upirati izvrstitvi te pogodbe in prišlo je celo do mnogih bojev zanje (med drugim tudi okoli Strmca na Koroškem), toda končno so se le morali podati, nakar je združil cesar celjska posestva s področnimi deželami, le tista med Savo in Dravo je združil v posebno „Celjsko grofijo“, ki je stala le v rahlih zvezah z ostalo Štajersko. Te boje za dediščino Celjskih grofov nam je ohranila v spominu tudi naša narodna pesem o „Pegamu in Lambergarju“.

Zopet je torej golo naključje preprečilo politično združitve slovenskih dežel, vključno Koroško, z ostalimi jugoslovanskimi deželami in pripomoglo Habsburžanom, da so se le še močneje utrdili na slovenskih tleh. V naslednjih letih so potem Habsburžani samo še razširili svoja gospodstva v Istri in na Krasu, l. 1500, ob izumrtju Goriških grofov, pa končno podedovali še Goriško in postali tako gospodarji vse slovenske zemlje, razen majhnih predelov na skrajnem vzhodu in zapadu.

Toda vojna, ki jo je povzročil spor za celjansko dediščino, je bila komaj rahel uvod v strašno dobo, ki se je začela tedaj za Slovence. Komaj je bila namreč končana ta vojna, se je že začela druga, še hujša, med Habsburžani samimi, zlasti med cesarjem Friderikom III. in njegovim bratom Albrehtom, za nasledstvo v avstrijskih deželah. V njej so stale notranjeavstrijske dežele na cesarjevi strani, toda ker se je pokazal skopuški cesar po svoji zmagi le malo hvaležnega, se mu je del štajerskega plemstva uprl, kar je dovedlo do novih bojov in pustošenj naših dežel. Grabežljivi cesar je razpisoval le hude nove davke ter zasegal svetna in cerkvena imetja, ni se pa brigal za to, da

bi podivjani vojaki obeh strank ne ropali in pustošili po deželi. To je rodilo seveda tudi silno ogorčenje kmetov proti lenemu in nesposobnemu cesarju. V takem razpoloženju so se potem l. 1470 zbrali v št. Vidu na Glini in nato še v Velikovcu zastopniki notranjeavstrijskih dežel, nakar je prišlo z njihovim posredovanjem do pomirjenja.

*

Postopanje Friderika Habsburškega je vse tembolj ogorčilo, ker se je brigal le za grabljenje novih dežel in izžemal nove davke, ni mu pa bilo mar novega, strašnega sovražnika, ki je že vedno huje pritiskal tudi na naše slovenske dežele, namreč — **Turkov**. Ti so stopili l. 1352 prvič na evropska tla, uničili l. 1389 na **Kosovem** polju staro srbsko državo in pridrveli že l. 1408 prvič celo v obmejne slovenske kraje. Toda ko so uničili l. 1463 še bosensko kraljestvo, jim je bila pot v slovenske dežele skoro odprta in so jih od l. 1469 dalje tudi res napadali leto za letom ter po njih ropali in morili.

V tem položaju je cesar ukazal, da se mesta utrdijo z obzidji; on in deželni stanovi so razpisovali nove davke zaradi postavitve potrebne armade, toda ko so Turki pridrveli, ni bilo cesarske vojske nikjer, meščani so se zaprli za svoja obzidja in nemški plemiči v svoje gradove, Turki so pa neovirano ropali slovensko kmečko prebivalstvo, ga morili in odvajali tisoče v sužnost. Že v znani Jurčičevi povesti „Jurij Kózjak“, ki je izšla pred skoro sto leti govori neki kmet: „Kadar je cesarju potreba vojakov za na Nemško, tačas ti brž prileté in hajdi, moramo iti gor. A za sedem naglavnih grehov, ne pomaga ti živa duša, kadar nas davi sam hudir s Turškega ali pes vedi od kod. Meni le-to ne gre v glavo.”

Velik vzrok vseh teh težav je ležal tudi v spremenjenem načinu vojskovanja, ki ga je povzročila **i z n a j d b a**

s m o d n i k a. V visokem srednjem veku je vodilo vojne predvsem viteštvo samo s svojim spremstvom, a po iznajdbi smodnika je vojaški pomen plemstva hitro ugašal in na njegovo mesto so stopale čete izvežbanih poklicnih vojakov, ki so jih za dogovorjeno dobo najemali velikaši in morali seveda tudi drago plačevati. Tako je postala vojaška moč odvisna od denarnih sredstev. Ker kake prave državne organizacije tedaj še sploh bilo ni, je mogel dobiti vladar denarna sredstva samo od deželnih stanov, a tudi ti so mogli priti do njih šele z razpisovanjem in okornim pobiranjem priložnostnih davkov. Na ta način ni bilo nikoli denarja ob pravem času in v zadostni meri, zato vladarji tudi niso mogli vzdrževati dovoljnega števila najemniških čet in, če te niso dobile ob pravem času svojih mezd, so začele kratko malo same ropati po deželi in tako postale za prebivalstvo večkrat nič manjša nadloga kot pa sovražnik. Vse to je povzročalo, da je bila obramba dežele organizirana skrajno slabo in ob priliki sovražnih napadov se je plemstvo pač zaprlo v svoje utrjene gradove, meščani pa za svoja mestna obzidja, a kmečko prebivalstvo je ostalo na milost in nemilost izročeno divjanju sovražnika.

Koroška leži, gledano s turškega vidika, nekoliko ob strani in je obdana od gorovij, zato je ostala Korošcem ta strašna šiba božja prvi čas prihranjena. Leta 1472 so pridrveli Turki nekajkrat na Slovensko in enako tudi naslednje leto. To pot je videla te strašne sovrage prvič tudi naša Koroška. Pidrli so dne 25. IX. 1473 iz Kokre čez Jezersko v Železno Kaplo. Kmetje so zbežali na bližnje strmine in valili od tod kamenje nanje, tako da so izgubili 17 mrtvih in 200 konj. Pri Žitari vasi in Mohličah so postavili taborišče, preplavili celovski okoliš, pridrveli do Žihpolj ter po petih dneh ropanja po vsej Podjuni in okolišu Vrbskega jezera zopet

odšli čez Guštanj na Štajersko z 2000 ujetniki in velikimi množinami živine.

V naslednjih dveh letih so Turki seveda še vedno napadali slovenske dežele in dne 12. VIII. 1475 pri Brežicah tudi hudo potolkli združene Korošce, Kranjce in Štajerce, toda na Koroško niso mogli A ravno ta turška zmaga je tudi Korošce opominjala, da se ne morejo prav nič zanašati. Zato so hiteli utrjevati svoje prelaze proti jugu, zlasti pri Guštanju v Mislinjski dolini, v dolini Sopotnice pod Ljubeljem in pri Železni Kapli, ki jih deloma lahko vidimo še dandanes (pri Železni Kapli n. pr. „turške šance“).

Res so Turki prihrumeli že l. 1476. Ker jih je na Ljubelju zavrnil humperški (Hollenburg) upravitelj, je krenilo baje 10.000 turških konjenikov ob Savi na Belo peč, kjer so dne 10. X. 1476 prestopili koroško mejo in se valili preko Podkloštra proti Beljaku. Tu so se razdelili v tri dele. Prvi oddelek je prebrodil Dravo, hitel na Vernberg, Kostanje, Osoje in od tod dalje na Trg, št. Vid in Velikovec. Drugi oddelek je drvel preko Vrbe ob jejeru na Celovško ravnino, tretji pa skozi Rož na Pliberk in Labot in na Spod. Dravograd. Razsajali so po Koroškem vnovič štiri dni in se nato vrnili zopet preko Štajerske. Posledice tega napada so bile strašne. S seboj so baje odvedli 20.000 ujetnikov in neizmeren plen, za seboj pa pustili tisoče pobitih ljudi in desetine požganih vasi. V nekem tedanjem poročilu beremo: „Otroci so brez staršev, revščina ljudstva je ogromna, ubiti ljudje leže od Trga do Slovenjega Gradca.”

Po tem strašnem pustošenju so Korošci seveda še bolj pohiteli z okrepitvijo obrambnih naprav na vseh prelazih, razen tega so pa utrjevali tudi razne druge postojanke, kakor dobrloveški samostan, gradove, cerkve (v Logi vesi so zgradili močan zvonik s strelskimi linami) itd.

Res so pridivjali že čez dve leti vnovič. Manjši oddelek je zopet poskušal priti čez Ljubelj, kjer pa ga je odbil humperški oskrbnik Lochner s 40 kmeti; glavna turška vojska, 30.000 mož, pa se je valila skozi Dalmacijo, Furlanijo in od tod po dolini Soče mimo Predila na Trbiž. Kakor bomo slišali še pozneje, so dne 25. VII. 1478 uničili pri Megvarjih oddelek kmetov pod Matjaževim vodstvom, nakar jim je bila pot po Koroškem prosta. En del se jih je razlil po Ziljski dolini, opustošil deželo do Šmohorja in Sachsenburga ter krenil v Dravsko dolino in mimo Millstatta v dolino Krke, drugi del je pa taboril pri izlivu Zilje v Dravo, nato pa odhrumel v Rož.

V št. Jakobu se je zateklo 300 oseb za tamošnje cerkveno obzidje na bregu, kjer so se branili pol dne, a na večer so se vdali, ker so jim Turki obetali prost odhod. Toda niso držali besede, temveč so jih en del pobili, drugega pa odvedli s seboj v sužnost. V Podgorju so hoteli zažgati cerkev, a baje ni hotela goreti, pač pa so jih požgali v Mačah, v št. Janžu in najbrž tudi v Kapli na Dravi. Iz Roža so drveli naprej proti Mohličam in tu taborili, toda že naslednji dan se jih je 5000 vrnilo nazaj v Rož in v Ziljsko dolino, da bi polovili še tiste, ki so se jim bili prejšnje dni poskrili po gozdovih. Zatem so zopet odšli preko Podjune na Štajersko in vodili s seboj 10.000 ujetnikov, med katerimi je bilo baje tudi 500 duhovnikov (ta številka bo pa vsekakor mnogo pretirana).

Že znani nam koroški letopisec Unrest, ki je ta napad sam doživel, piše, da sta ostali od Rožeka do Mohlič le dve bajti. Na to razdejanje nas še danes spominjata Marijin kip in velika slika v šentjanski cerkvi (slika je pa šele iz l. 1710), v glavnem oltarju podgorske cerkve pa ob Marijinih nogah dve turški glavi, tul s puščicami in turška sablja.

Kako so bili naši kmetje tedaj prepuščeni čisto sami sebi, nam ravno za Koroško najlepše kaže zgodovina „viteškega reda sv. Jurija”. Ko so začeli Turki že najresneje ogrožati habsburške dežele, je naredil cesar Friderik III. v neki stiski obljubo, da bo ustanovil poseben viteški red, čigar glavni namen bi bila obramba pred Turki. Ko je red l. 1468 potrdil še papež, mu je prepustil cesar za njegovo vzdrževanje bivšo veliko millstattsko benediktinsko gosposčino, kjer je imel potem svoj glavni sedež, razen tega pa še celo vrsto drugih gradov in posestev (Landskron, proštijo Otok, Sv. Štefan v Podjuni, Strmec, Rebrco i. dr.). Nosili so belo vrhnjo obleko z velikim rdečim križem in obljubili devištvo ter pokorščino, ne pa tudi uboštva. Glede na to so se potem očitno bolj brigali za posvetno blago nego za Turke, z zapravljanjem do grla zadolžili svoja velika posestva in posamezniki so še špekulirali na svojo roko (cesar je n. pr. l. 1538 zastavil svojo mitnico v Železni Kapli velikemu mojstru tega reda).

Toda ko so se Turki valili l. 1476 z ogromnim plenom mimo samega Millstatta, tem „vitezom” še na misel ni prišlo, da bi priskočili na pomoč krščanskim ujetnikom, temveč so jih strahopetno gledali izza debelo zamreženih grajskih oken. Tudi iz dobe poznejših turških napadov nam ni znan noben primer, da bi sodelovali pri kakršnem koli obrambnem boju proti Turkom, pač so pa za časa reformacije vsi hitro prestopili k protestantom. Zato jim je cesar že l. 1568 zopet odvezel večino njih posestev ter jih izročil v upravo ljubljanskemu nemškemu viteškemu redu, a l. 1598 je to družino kratko in malo razgnal ter izročil njih millstattsko gosposčino z Otokom graškim jezuitom.

Po strašnem opustošenju l. 1478 so pridrli potem Turki na Koroško četrtyč poleti (19. VII.) l. 1480, a so bili v Labotski dolini odbiti. Toda že dva tedna zatem je prihrumela iz Spod. Štajerske nova tolpa in drvela čez

vzhodno Koroško proti Judenburgu. Leta 1483 so celih 14 dni ropali po Kranjskem, v Podjuni in po Zilji. Hud napad je sledil potem tudi l. 1484. To pot so prišli vnovič čez Jezersko in dne 16. X. prihrumeli zopet v Železno Kaplo ter jo požgali, niso pa mogli zavzeti bližnje cerkve Marije v Trnju, ki so jo bili tržani spremenili v tabor (njegove ostanke je videti še sedaj v zvoniku s 53 strelskimi linami) in se tu branili. Ob tej priliki so Turki opustošili Podjuno, a v Rož jih menda tedaj ni bilo (skupno so razsajali po Rožu trikrat, namreč l. 1476, 1478 in 1480). Podobna turška napada sta se ponovila potem še l. 1492, ko so prišli preko Trbiža. — Manjša napada sta sledila potem še l. 1496. in 1497. na trbiški okoliš, a l. 1499. je prihrumela še poslednjič neka stranska turška četa tudi na Koroško, a je samo drvela skozi deželo proti Furlaniji. Skupno je doživela Koroška v zadnjih treh desetletjih XV. stol. enajst turških navalov (Kranjska pa v isti dobi 24), ki so bili v našem jeziku prvič popisani v Mohorjevem „Koledarčku“ za l. 1864.

Največja nevarnost je pretila našemu ljudstvu od tod, ker so se Turki skoro vselej pojavili nenadoma, kajti na svojih lahkih konjih so predrveli tudi po 50 km na dan. O preteči nevarnosti so Hrvati izprva preko Celja obveščali Korošce s posebnimi pismi („turški glasovi“), pisanimi v srbohrvaščini in z glagolico. Korošci so to potem javljali vesti iz Beljaka še dalje na Bavarsko in vzbujali z njimi silen strah po vseh nemških alpskih deželah.

Seveda je šlo to prepočasi, zato so začeli že kmalu naznanjati turški prihod z „grmadami“ po večjih vrhovih. Ker cesar in deželni stanovi dolgo časa niso ukrenili ničesar učinkovitega proti turški nevarnosti, so bili slovenski kmetje prisiljeni sami misliti na svojo obrambo. V to svrho so začeli graditi okoli svojih cerkvá „taboré“. Teh je bilo seveda največ na Kranjskem, a nekaj je bolj

ali manj ohranjenih še danes tudi na Koroškem (n. pr. na Djekšah in na Visoki Bistrici). Tabor Kremljico pri Spodnji Kapli je opevala celo narodna pesem:

„Oj ti preljuba Kremljica,
ki si naša zabranica”.

*

Lahko razumemo, da so se vtisnili ti strašni časi za stoletja v spomin našega ljudstva in nanje nas še danes spominja nešteto pesmi, pripovedk in drugih spominov. Ni točno znano, ob katerem napadu so pridrveli Turki tudi do S e l (prišli so pa tedaj vsekakor od vzhoda) in v spomin na ta napad so postavili potem Selani blizu župne cerkve kapelico, v kateri je napad upodobljen. Ob malem humperškem mostu so postavili pozneje v spomin nekega turškega napada kapelico, a poprej je stal tam blizu lesen „t u r š k i k r i ž”, ker je bil baje na tistem mestu ubit neki turški paša. Takih „turških križev” in znamenj stoji po Koroškem še več. — O odbitem napadu na L j u b e l j pripoveduje pripovedka, da so se tam ob tej priliki pogreznili turški konji in isto pripovedujejo tudi o napadu na Sele. Dalje nas spominjajo na Turke pripovedka o cerkvi v S v e č a h, o jami nad vasjo P e č n i c a, o vdoru v cerkev v Š t. J a n ž u v Rožu itd.

V posebno živem spominu je ostal ljudstvu strašni napad l. 1478. Po ustnih izročilih, ki so se ohranila o njem v S v a t n a h pri št. Jakobu v Rožu, je spisal potem l. 1884 prof. Sket tudi svojo znamenito povest „M i k l o v a Z a l a”, ki jo pozna pač sleherni koroški Slovenec in je doživela že več izdaj. To je pozneje priredil koroški rojak Jakob Špicar, doma iz Skočidola, tudi v priljubljeno ljudsko igro, ki so jo uprizarjali že neštetokrat po vsej Sloveniji. Podobno zgodbo kakor o nesrečni Serajnici iz Svaten pa pripovedujejo tudi o ugrabljeni ženi iz Velike vesi pri

Št. Jakobu v Rožu. Zanimivo je pa, da motiva Miklove Zale ni poprijela tudi narodna pesem.

*

Brezvestni habsburški cesar Friderik III. se je pa le malo brigal za te turške napade in za pretresljivo bedo, ki so jo ti povzročali po naših slovenskih deželah, ter je rajši izzval še novo vojno z ogrskim kraljem Matijo Korvinom. Cesar je hotel namreč pregnati s salzburškega nadškofijskega sedeža nadškofa Rohra in posaditi nanj nekega svojega miljenca. Toda Rohr se je zatekel po pomoč k ogrskemu kralju in iz tega se je vnela dolga in huda vojna. Matija Korvin je prodril s svojo vojsko celo na Koroško (1480—1482) in zasedel tam nekatera salzburška posestva, med njimi tudi Humperk (Hollenburg), a dobro utrjeno Gospo Sveto je oblegal. Od cesarja ni bilo seveda — kakor običajno — zopet nobene pomoči. Tako so morali koroški stanovi za težke denarne žrtve sami doseči od Ogrov premirje. Toda to je cesarja, ki jih je bil poprej tako lepo pustil na cedilu, razljutilo in sedaj so morali stanovi z novimi visokimi vsotami potolažiti še njegovo jezo, a za nameček so potem divjale in ropale po deželi še cesarske čete, ker jim cesar ni plačal dolžne mezde.

Vse je že kazalo, da bo Matija Korvin sploh pregnal Habsburžane iz slovenskih dežel in da bo sam ustvaril državno skupino do morja. Toda tedaj je pobrala oba vladarja smrt in njiju naslednika sta se poravnala. Ogrska oblast se je zopet zrušila in pri nas je cesarja Friderika III. nasledil cesar Maksimilijan I., a pravična vlada kralja Matije Korvina (on je bil po rodu Romun in ne Madžar) je ostala našemu ljudstvu še dolgo v najlepšem spominu in mu vzbujala upanje na lepše čase. Iz tega izvirajo potem tudi pripovedke (v njih je dobil Matija Korvin ime „Kralj Matjaž”), da ni umrl, temveč da spi

s svojo „črno vojsko“ pod Peco in da mu brada raste okoli mize. Ko se ovije tretjič okoli nje, se bo dvignil in rešil naš narod. Neki rožanski voznik, ki je vozil vino z Ogrskega na Koroško, ga je sam videl. Ko je peljal mimo velikih pečin, so se te odprle, iz njih je stopil Kralj Matjaž in mu pokazal svojo vojsko in zaklade v votlini. Seveda je ljudstvo spletlo okoli njega tudi svoje pesmi, ki pripovedujejo, da

„ko Kralj Matjaž je kraljeval,
tedaj je kmetič dobro kmetoval.“

Stari koroški Slovenci so znali dolge ure pripovedovati o Kralju Matjažu. V teh pripovedkah je zakopana vsa tuga in upanje našega ljudstva. Zanimivo je pa, kako so spojili koroški Slovenci s Kraljem Matjažem tudi medle spomine na davno samostojnost slovenske Karantanije. Pripovedujejo namreč, da si je ljudstvo samo izvolilo Kralja Matjaža na Gosposvetskem polju in da je imel svojo prestolico na Krnskem gradu. Vrata njegovega gradu so bila odprta noč in dan in pri njem je našel pravico vsak zatiranec in pomoč vsak siromak.

XIX.

PRVI KOROŠKI KMEČKI UPOR IN POLOŽAJ SLOVENSКИH KMETOV OB KONCU SREDNJEGA VEKA

Navedene vojne so popolnoma uničile blagostanje, ki je zavladalo v XIII. in XIV. stoletju. Trpel je zlasti kmet, kajti pomnožitev prebivalstva je ustvarila ob robu naših vasi številne kajžarje, ki so se mogli le bedno preživljati, a podivjani vojaki obeh vojujočih se strank, zlasti pa še Turki, so ropali predvsem kmetiško imetje. Spremenjene gospodarske razmere so sicer otežile tudi položaj plemstva, toda to je skušalo prevaliti čim največ bremen na podložnike, čemur so se pa ti seveda krčevito upirali, sklicujoč se na „staro pravdo“, zapisano v urbarjih. Da bi zemljiški gospodje povečali donos svojih posestev, so strogo zahtevali tudi opravljanje tlake in večkrat še več, kot bi jo smeli. Pred samovoljnostjo zemljiških gospodov je ostal kmet brez vsakega varstva, kajti tudi vse sodstvo je prešlo sčasoma v roke teh. Zlasti so pa težili kmete številni izredni davki, ki so jih morali odrajtovati za obrambo proti sovražnikom, posebno Turkom, toda kadar je sovražnik prihrumel, jih ni branil nihče.

Spričo takega stanja se je med kmeti nujno rodila misel po samopomoči in ta je po tolikih stoletjih naraščajoče potlačenosti končno dvignila tudi slovenskega koroškega kmeta, da je začel kazati zobe svojim nemškim tlačiteljem ter poskušal sam revolucionarno vzeti svojo usodo v lastne roke. Tega gibanja sicer niso sprožili narodnostni razlogi, toda širilo se je predvsem med slovenskimi kmeti in, če bi bilo uspelo, bi imelo to tudi nedogledne narodne posledice.

ce, kajti koroški slovenski kmet bi bil postal vnovič svoj gospod in bi bil nadomestil nemško fevdalno oblast zopet z nekako slovensko kmečko demokracijo.

Neposredni povod za vse gibanje je dal turški naval l. 1474. Odborniki notranjeavstrijskih stanov so se že l. 1470 od meseca maja do julija pod cesarjevim predstvom v Velikovcu posvetovali o skupni obrambi proti Turkom, toda sklenili niso drugega kot uvesti nov davek („životno štibro”), ki so ga morali plačevati prav vsi, a cesar ni potem niti tega denarja porabil za obrambo, temveč za čisto druge namene. Ker so dve leti zatem pridrli Turki že na samo Koroško in naslednje leto vnovič, oblasti pa niso ukrenile ničesar, so sklenili kmetje vzeti obrambo sami v roke. Leta 1475 je bilo sicer zopet novo skupno posvetovanje deželnih zborov vseh notranjeavstrijskih dežel v Mariboru, a tudi to je sklenilo uvesti predvsem zopet nov splošni davek („tedenski vinar”), razen tega pa še preosnovati obrambno organizacijo posameznih dežel tako, da se namesto dotedanjih deželnih obramb uvedejo stalne najemniške čete, ki naj bi bile razvrščene ob mejah (za njih poveljnika na Koroškem je bil postavljen Jurij Šenk z Ostrovice). Toda tudi ti sklepi so ostali čisto neučinkoviti in ob novem turškem navalu l. 1476 so ostali kmetje vnovič sploh brez vsake zaščite. Zopet so se sešli deželni zbori in zopet so poskušali uvesti predvsem le nove davke in tudi nemški državni zbor je le besedičil, a slovenskim kmetom je postalo medtem vsega tega že dovolj. Že po turškem navalu l. 1473 so se začeli združevati v kmečko zvezo, ki je poslala potem naslednje leto v Wolfsbergu zbranim koroškim in kranjskim stanovom posebno spomenico, v kateri je izjavljala, da bodo ustavili kmetje vse dajatve zemljiškim gospodom, ako bodo ti izterjevali le davke, ukrenili pa proti turški nevarnosti ničesar.

Ker niso našli kmetje tudi ob velikem turškem valu l. 1476 pri plemstvu nobenega varstva, navzlic temu, da je bilo uvedeno ravno v ta namen plačevanje še posebnega „tedenskega vinarja“, se je kmečka zveza samo še bolj razširila in utrdila, a pri Schladmingu na Zgornjem Štajerskem je prišlo v začetku l. 1478 iz podobnih razlogov celo do kmečkega upora. Kmetje niso našli tudi pri cesarju nobenega razumevanja za svoje upravičene pritožbe, zato se je razširila kmečka zveza v teku spomladi l. 1478 iz Zilje še v Dravsko dolino do Sachsenburga in na večino slovenske Koroške.

Toda sodelovanje dela nemških kmetov iz Dravske doline je imelo često druge razloge. Tam so občutili turško nevarnost že v mnogo manjši meri, pač se je pa pojavilo nasprotje med kmeti in zemljiško gospodo zaradi davkov. Tedaj so namreč izdajali denar že razni mogočnjaki, a ta je imel jako različno vrednost. Ortenburška gosposčina v Dravski dolini je od svojih podložnikov zato zahtevala, da ji morajo plačevati dolžne davščine v polnovrednem oglejskem denarju, a kmetje se plačilu samemu niso upirali, toda plačati so bili voljni le v že jako razvrednotenem deželnem denarju. V nastalem sporu je moral ortenburški vicedom popustiti razjarjenim kmetom pod vodstvom P. Wunderlicha in ta uspeh jih je potem le še bolj opogumil.

Po Veliki noči l. 1478 so priredili voditelji upornikov posebno zborovanje na Zgornji Beli in 25. maja v Lazah pri Beljaku, kjer so si izvolili tudi vodstvo gibanja ter določili njegove temelje in cilje. Šlo jim je za to, da se otresejo vse odvisnosti od zemljiške gospode in prevzamejo sami v roke tudi obrambo proti Turkom. Za nabavo orožja so uvedli poseben davek, cesarja pa prosili, da bi odobril njih zvezo. Ker je pa začelo gibanje vznemirjati stanove, so se zbrali tudi oni k posvetovanju, toda kmetje so bili že odločeni prevzeti vso oblast sami in so še omahujoče kmete ter do-

mačo duhovščino prisilili, da so se jim pridružili, a plemstvo in mesta so povabili k sodelovanju. Tistim zemljiškim gospodom, ki bi se jim ne hoteli pridružiti, naj bi se ustavile vse dotedanje urbarske dajatve. Prirejali so shode v Rožu, v Ribnici, Lešah, Blačah in v Št. Jakobu pri Celovcu, a kmete v Tinjah, v Velikovcu, v Labotski dolini in na Grobniškem polju so s pismi povabili v svoj krog. Nekatera mesta so šla upornikom na roko, a cesar je 9. VI. zvezo prepovedal in stanovom naročil, naj jo zatro s silo ter s sodnimi kaznimi izterjajo tedenski vinar, zatem je pa še sklical za 19. VII. v Št. Vid sestanek zastopnikov stanov, da se posvetujejo, „kako je treba podvzeti stvari zoper kmete, da bo ta upor potlačen“. Sploh je brezčutni Habsburžan, v katerega so stavili naivni kmetje toliko upanja, kazal ves čas mnogo manj razumevanja za kmečke zahteve in tegobe nego sami zemljiški gospodje in je ravno cesar najbolj pritiskal, da naj se brezobzirno nastopi proti kmetom.

Vse je kazalo, da bo prišlo vsak hip do merjenja moči med slovenskimi kmeti in nemškim plemstvom, toda tedaj so posegli vmes — Turki. Pridrveli so iz Soške doline, prešli 25. VII. 1478 Predil in krenili preko Trbiža. Pri Kokovi ob Zilji jih je čakalo 3000 mož pod vodstvom slovenskega kmeta Matjaža. Toda tu se je pokazala vsa slabost premehkotnega slovenskega Korošca, ki ne pozna dovolj odločnosti — kar ga tako tepe še danes. Že v noči od 24. na 25. VII. je namreč 2600 mož Matjaževe kmečke vojske kratko in malo pobegnilo. Le preostala peščica se je potem junško postavila v bran ogromni premoči, toda Turki so jih obkolili in skoraj vse pobili, nato pa najhuje izropali ravno tiste predele, kjer je bilo središče upora. Divjali so čisto neovirano polne štiri tedne po vsej južni Koroški, jo nepopisno opustošili in šele nato z ogromnim plenom zopet odšli. Žetev so kmetom že prejšnje leto uničile kobi-

lice, Turki so jim sedaj požgali domove in odpeljali živino, a dve leti zatem je pomorila velik del prebivalstva še kuga („črna smrt“).

Toda jako krivično bi bilo pripisovati ta poraz zgolj slovenski „strahopetnosti“. Unrest sam namreč v svoji znameniti kroniki izrečno sporoča, da so obljubili slovenskim Ziljanom svojo pomoč tudi nemški kmetje iz Dravske doline pod vodstvom Wunderlicha, a so jih potem pustili v odločilnem trenutku verolomno na cedilu, zaradi česar je potem spričo ogromne turške premoči tudi večini slovenskih kmetov upadel pogum. Tako zadene torej očitek strahopetnosti predvsem Nemce, ki so razen tega tudi sramotno prelomili dano besedo. (Te dogodke nam je v najnovejši dobi opisal naš pisatelj Hobjan — Karel Mauser v svoji znani povesti „Puntar Matjaž“.)

Ta strašni poraz je zadal smrtni udarec slovenski kmečki zvezi. Kar niso opravili Turki, so dovršili potem nemški plemiči in polovili še preostale puntarje. S tem je bilo uporniško gibanje zadušeno in plemiči s habsburškim cesarjem vred so se zopet oddahnili. Ko so divjali po deželi Turki, ni bilo nikogar, ki bi priskočil na pomoč slovenskemu kmetu, a čim so Turki odšli, so prišli nemudoma iz svojih skrivališč cesar in nemški plemiči in planili še ti po izkrvavelih slovenskih kmetih ter jih vlačili v ječe in na morišča. Tako se je žalostno končal prvi večji slovenski kmečki upor, ki je zajel velik del slovenske Koroške, predvsem pa Spodnjo Ziljo in ozemlje severno od Drave od Zgornje Bele do Krke in nepopisno gorje slovenskega koroškega kmeta je doseglo svoj višek.

Razne stiske so poganjale kmete sicer še tudi v naslednjih letih v manjše krajevne upore (n. pr. l. 1482. proti vetrinjskemu samostanskemu gospostvu, naslednje leto pa v Kanalski dolini), toda zrasti je moral šele zopet čisto nov rod, da se je povzpел tudi do novega velikega osvo-

bodilnega poskusa (1515). Tako so ta prva prizadevanja nekaterih junaških in požrtvovalnih mož zaradi premajhne odločnosti večine propadla in slovenski kmet je moral potem seveda nositi tudi posledice te svoje lastne napake.

Spredaj očrtane vojne težave, ki jih je imel nespособni, a grabežljivi cesar Friderik III. Habsburški, so nujno samo utrdile položaj deželnih stanov, tako da je postajal vladar vedno bolj odvisen od njih, a kmet ni imel seveda sploh nobenih političnih pravic.

Toda naravna skupnost slovenskih dežel se kljub temu, da so bili njih „stanovi” nemški, ni le ohranila, temveč celo od leta do leta utrjevala in poglobljala. Da bi nastopali enotno nasproti vladarju, so namreč začeli stanovi vseh treh slovenskih dežel, Koroške, Štajerske in Kranjske, prirejati že od l. 1453 dalje celo skupne „generalne deželne zборе”. Prvi (in pozneje še večkrat) se je vršil v Velikovcu, naslednji pa v št. Vidu ob Glini, v Gradcu, v Mariboru, v Ljubljani in drugod.

Mesta so se jako okoristila s splošnim blagostanjem XIII. in XIV. stol. in tudi vojne in druge težave XV. stol. jih dolgo niso skoro nič prizadele. Glede na to se je razvil v njih trdno stoječi meščanski stan in si znal pridobivati vedno večje svoboščine. O njih tedanjem blagostanju nam še danes pričajo mnogi umetniški spomeniki, zlasti mogočne gotske cerkve iz tedanje dobe. Šele proti koncu XV. stol. so pa začela tudi naša mesta čutiti propad trgovine, zmanjšanje kupne moči kmečkega prebivalstva in konkurenco južnonemških mest.

*

Splošni razvoj položaja kmečkega stanu smo omenili že ponovno, toda za ocenjevanje njegove usode so podrobnosti še važnejše. Te namreč niso bile jako različne le po posameznih deželah, temveč tudi v posameznih pre-

delih iste dežele, dà, celo pri posameznih podložnikih iste vasi.

Pred prihodom pod frankovsko oblast so se delili stari Slovenci v glavnem v dve plasti, to je v svobodnjake in „nevoljnike“, katerih položaj je bolj ali manj sličil položaju sužnjev. Iz prvih se je polagoma izcimila še plast nekakega staroslovenskega plemstva, a oblika suženjstva pri nevoljnikih je dobivala polagoma tudi jako različne stopnje — od trde do milejše. Toda po svojem številu so svobodnjaki še vedno daleč prevladovali nad nevoljniki.

Ko so prevzeli v stari Karantaniji oblast Franki, so prinesli s seboj tudi svoj fevdalni pravni in socialni red. Večina premaganih slovenskih upornikov je padla sedaj na stopnjo nevoljnikov, mnogo pa jih je še tudi nadalje ohranilo popolno svobodo. Frankovski svetni in cerkveni knezi, ki so dobivali od vladarja velika zemljišča v Karantaniji, so obdelovali ta s podložnimi jim nemškimi kolonisti, ki so jih dovajali iz nemških dežel, ter s slovenskimi ali svojimi lastnimi nemškimi nevoljniki (*Leibeigene*). Franki so pač polagoma prevzeli v deželi upravno oblast, toda v pravni red se niso vtikali. Tako je veljal tudi za nemške koloniste tisti pravni red, ki so ga prinesli že iz svoje domovine, a Slovenci so ohranili še nadalje svojega lastnega. Tako je že v tem pogledu zavladalo v deželi dvojno, precej razlikujoče se pravo, namreč slovensko in nemško, kar se je večkrat močno izražalo tudi v položaju kmečkega stanu. Že spredaj smo povedali, da je bil n. pr. obseg „slovenskih“ in „nemških“ kmetij precej različen.

Toda tudi nemški svetni in cerkveni velikaši so prihajali v Karantanijo iz raznih nemških dežel, kjer so vladali tudi kolikor toliko različni pravni običaji. Vsi so razen tega skoro čisto samostojno gospodovali na naši

zemlji in vsak izmed njih je uvajal svoje lastne predpise in navade. Tako torej v visokem srednjem veku v deželi ni vladalo samo slovensko in nemško pravo, temveč celo različno od gospostva do gospostva in to seveda tudi glede razmerja med zemljiškimi gospodi in podložnimi kmeti. Šele od XIV. stol. dalje, ko so zavladali na Koroškem Habsburžani in je začela ugašati tudi najprej dotedanja samostojnost svetnih velikašev in za njimi še cerkvenih, se je začela pokazovati tudi težnja po nekaki pravni enotnosti v deželi, toda močni sledovi starih razlik so ostali vidni potem še v XVIII. in celo v XIX. stoletju.

Ker pa so bili kmetje celo v posameznih vaseh podložni navadno čisto različnim zemljiškim gospodom, torej nikakor ni mogoče niti za samo Koroško govoriti o popolnoma enakem položaju kmetov, temveč je bil večkrat prav bistveno različen od pokrajine do pokrajine, jako pogosto tudi od vasi do vasi in večkrat celo od kmetije do kmetije. Iz tega potem tudi lahko razumemo, zakaj je moglo le tako redko prihajati do velikih kmečkih uporov, ki bi zajemali obsežne pokrajine, kajti ponekod so imeli podložniki za take upore mnogo razlogov, drugod mnogo manj ali pa celo sploh nobenih. Čisto krivično bi bilo namreč misliti, da so vsi zemljiški gospodje enako le drli podložnega kmeta.

Na splošno je bil na Koroškem razvoj vendarle ta, da se je število svobodnih kmetov že izza zgodnjega srednjega veka stalno jako zmanjševalo. Izprva so izgubljali mnogi svobodo zaradi uporov in iz podobnih razlogov, a pozneje so se premnogi svobodnjaki tudi sami izročali bližnjim zemljiškim gospodom, ker jim je to mnogo bolj kazalo (oproščeni so bili n. pr. vojne službe, uživali so njih zaščito i. dr.).

Ker so bili v visokem srednjem veku mnogi predeli Koroške še slabo obljudeni, zemljiški gospodje pa so imeli

seveda interes na tem, da jim zemljišča niso ležala neobdelana, so ustvarjali na njih kmetije in jih oddajali pod določenimi pogoji svojim dotedanjim nevoljnikom. Pri teh je zemljiški gospod svobodno določal pogoje in so mu bili podložniki izročeni vsaj izprva skoro na milost in nemilost. Ostajale so mu pa seveda še vedno velike površine zemlje bolj ali manj neobdelane in te je potem že izza XIII. stol. izročal rad v obdelavo n. pr. tistim svobodnim sinovom svobodnih kmetov, ki niso mogli dobiti zadostno zemlje od svojih očetov. Ti pa seveda niso bili izročeni na milost in nemilost zemljiškemu gospodu, temveč se je moral ta šele točno pogoditi glede pogojev z novimi zakupniki.

Na ta način so se torej razvile do konca srednjega veka v glavnem tri vrste kmetov, in sicer:

1. **Svobodnjaki**, ki so bili neomejeni lastniki svoje zemlje in so ohranili tudi svojo popolno osebno svobodo. Njih število se je pa iz že omenjenih razlogov stalno krčilo. Še največ jih je ostalo na bamberškem ozemlju in okoli Blatograda (Moosburg).

2. **Zakupniki**, ki so bili izprva osebno svobodni, a so vzeli od zemljiških gospodov kmetije v doživljenjski ali dedni najem (zakup) pod natančno dogovorjenimi pogoji, ki so bili lahko za vsako kmetijo čisto različni. O teh sta se namreč zemljiški gospod in zakupnik svobodno sporazumela in so bili zapisani v urbarjih ter jih zemljiški gospod seveda tudi ni mogel več samovoljno spreminjati. Ti zakupniki so ostali torej osebno svobodni, kolikor jih ni vezala pogodba, a „podložna“ so ostala seveda njih zemljišča. Ako so zakupnikovi zakoniti dediči izumrli, je pripadla kmetija zopet nazaj zemljiškemu gospodu, včasih so se pa glasile pogodbe tudi tako, da jo je smel zakupnik z gospodovim privoljenjem prodati pod enakimi pogoji, kakor jo je užival prejšnji zakupnik.

3. Prosti zakupniki: to so bili potomci nekdanjih nevoljnikov, ki navadno še vedno niso uživali vse osebne svobode in je mogel tudi zemljiški gospod „prosto“ razpolagati z njih kmetijami, to je pognati jih vsak čas z njih ter jih izročiti drugim. Toda slednje se je dogajalo vedno redkeje, kajti zemljiški gospod ni vedno lahko dobil drugega obdelovalca, zato se je iz prvotnega običaja polagoma razvilo nekako pravilo, da so prehajale tudi te kmetije od očetov na sinove, le da je lahko zemljiški gospod skoro poljubno poostroval pogoje in zlasti ob prehodu kmetije od umrlega očeta na sina zahteval še posebne pristojbine (m r t v a š č i n o i n p r i m š č i n o) ter poviševal dajatve, ki so jih bili dolžni odrajtovati „prosti zakupniki“. Ta vrsta podložnikov seveda tudi ni smela svojevoljno zapustiti kmetije. — Že v vsej drugi polovici srednjega veka se je pa mnogo prostozaкупnih podložnikov odkupovalo od zemljiških gospodov ali so se pa iz drugih razlogov osvobodili nevoljništva. S tem so svoje prostozaкупne kmetije (Freistifte) spremenili v zaкупne, izprva doživljenjsko, v nadaljnjem razvoju pa dedno. Tako se je tudi število prostozaкупnih podložnikov polagoma manjšalo, večalo pa število zaкупnih. Toda številne omejitve osebne svobode so navadno vendarle ostajale še tudi nadalje (n. pr. glede zapuščanja kmetij i. dr.). Precej izboljšala se je pa usoda tudi še preostalih prostozaкупnih podložnikov in jih n.pr. že od XIV. stol. dalje njih gospodje niso več prodajali ali podarjali posamič kot navadne sužnje, temveč le z njih kmetijami vred, a proti koncu XV. stol. je nevoljništvo v prvotni obliki na Koroškem že sploh izginilo in se je usoda prostozaкупnih podložnikov precej izenačila z usodo zaкупnih. Iz takih običajev so se pa tedaj razvijala tudi pravna pravila.

Ni torej nobenega dvoma, da se je položaj velikega dela kmetov v teku poznega srednjega veka po eni strani prav bistveno izboljšal, čeprav je bila ogromna večina kmetov sploh brez prave svoje zemlje, na drugi strani se je pa tudi mnogo poslabšal. Že cesar Rudolf Habsburški je namreč dal s privilegijem z dne 4. XI. 1276 zemljiškim gospodom skoro neomejeno oblast nad njih podložniki, a vojvoda Albreht jim je dal 14. IX. 1338 neomejeno sodno pravico, izvzemši smrtne kazni. To jim je potrdil potem dne 27. III. 1414. (torej dober teden dni po svojem ustoličenju na Gosposvetskem polju) tudi nadvojvoda Ernest. Noben podložnik tudi ni mogel nastopati pred sodiščem ne kot tožitelj ne kot toženec, temveč ga je zastopal njegov zemljiški gospod. To je ostalo potem v veljavi prav do druge polovice XVIII. stol. in je služilo seveda za neštete zlorabe. Vsak podložnik je moral ob nastopu kmetije svojemu zemljiškemu gospodu tudi obljubiti, da mu bo pokoren in da mu bo služil „s telesom in z imetjem“.

Zelo viden razvoj so v teku visokega in poznega srednjega veka doživele tudi podložniške dajatve. Pri prostopakupnih nevoljnikih so temeljile izprva na bolj ali manj samovoljnih ukazih zemljiškega gospoda in jih je lahko tudi vedno spreminjal. Toda že od XII. stol. dalje je prišlo počasi v navado, da so se tudi pri prostopakupnih kmetijah dajatve nekako ustalile ter se vsaj za življenja istega prostopakupnika niso spreminjale. Vedno redkejši so postajali tudi primeri, da bi bil zemljiški gospod prostopakupnika kratko in malo pognal s kmetije.

Pri zakupnih kmetijah so bile dajatve izprva razmeroma jako majhne, ker je moral biti zemljiški gospod spričo redke naseljenosti vesel, če je sploh mogel dobiti zakupnika, da mu zemlja ni ležala neobdelana in s tem

tudi brez haska. Če se je glasil dogovor na dedni zakup, so ostale potem tudi dajatve enake od roda do roda; če pa je bil dogovor le doživljenjski, potem je stavljal zemljiški gospod naslednjemu zakupniku, bodisi sinu umrlega, bodisi novemu, seveda lahko tudi nove pogoje. Vrednost zemljišč in kmetij se je ocenjevala tedaj po višini dajatev, ki so bile z njimi zvezane.

Že v najstarejših časih so prišle za prosto zakupne in za zakupne kmetije v navado tri vrste dajatev, namreč v denarju, v pridelkih in v tlaki. Kakor je razvidno že iz gornjih izvajanj, so bile te lahko jako različne celo pri enako velikih podložnih kmetijah istega zemljiškega gospoda. Njih določeno višino so začeli cerkveni zemljiški gospodje že izza XII. stol. zapisovati v posebne zapiske — „u r b a r j e” in te so potem do XV. stol. uvedli tudi še vsi svetni zemljiški gospodje.

Večje ali manjše denarne dajatve so morale plačevati že od početka skoro vse podložne kmetije. Ker je bila prva stoletja trgovina še neznatna in denar jako redek, so pomenjale denarne dajatve za podložnika tudi najhujšo obremenitev. Toda čim bolj se je z razvojem trgovine množil tudi denar, tem manj občutna je postajala ta dajatev tudi za podložnika ter postala slednjič le malenkostna. Glede na to se zaradi te dajatve proti koncu srednjega veka podložniki tudi niso pritoževali, le časih — kakor smo videli že spredaj — je prišlo do navzkrižij, v kakšnem denarju naj se plačajo. Splošno so bile uvedene denarne dajatve za posebne pravice, kakor n. pr. za uporabo vode za mline, za pravico ribolova in za slično.

Ko se je namnožilo število kupcev in prodajalcev, so začeli mnogi zemljiški gospodje pobirati tudi posebne odstotke od kupnine oziroma omejevati svobodo trgovine v svojo korist. Če se je spremenila oseba zemljiškega gospoda, tedaj na Koroškem pri svetnih podložniki na-

vadno niso plačevali še kakih posebnih pristojbin, pač pa pogosto pri izvolitvi novega cerkvenega zemljiškega gospoda (u m e š č e v a l n i n a).

Pretežni del dajatev so tvorili v vseh časih pridelki. Vrsta teh se je ravnala po zemlji, za katere je bila ta najprimernejša v dotičnem okolišu, a množino so določali v mernikih. Glavni del so tvorile razne vrste žit. Ta dajatev za podložnike v začetku ni bila preobčutna, toda ko so se začele cene pridelkom jako dvigati, so začeli godrnjati proti njim tudi podložniki, a do nasprotij je začelo prihajati najprej zaradi mere, pozneje pa zlasti še zaradi novih vrst sadežev, ki so jih uvajali in jih zato stari urbarji še niso mogli predvidevati.

Prav važno vlogo so zavzeli počasi tudi mali darovi ali „p o k l o n i“. Ti so bili izprva res le pokloni in so obstajali iz glavnih potrebščin za kuhinjo zemljiškega gospoda (meso, povrtnina, sir, plečeta in podobno), a iz te navade se ni razvila le redna davščina, temveč so zahtevali zemljiški gospodje tudi vedno nove vrste (jajca, mast, surovo maslo, perutnino, razne vrste sočivja, ribe itd.) ter slednjič sploh vse, kar so potrebovali (divjačino, celo krzno, stenje za svetilke, razne ročne izdelke itd.). To je seveda prav tako vzbujalo pri podložnikih hudo kri. Pri raznih cerkvenih posestvih so bili podložniki dolžni pogostiti tudi duhovnika v dnevih, ko je prišel v dotični kraj opraviti službo božjo, a to obveznost so polagoma spremenili v denarno dajatev.

Najbolj zoprno breme za podložnika pa je bila v vseh časih t l a k a, čeprav je bila ta na Koroškem razmeroma zmerna in mnogo manjša nego n. pr. v čeških ali ogrskih deželah. Čeprav so oddajali zemljiški gospodje večino svojih zemljišč v zakup ali v prosti zakup podložnikom, so vendarle večja ali manjša ozemlja obdelovali tudi v

lastni upravi in sicer izprva zgolj s svojimi nevoljniki, pozneje pa s posli in tlačani.

Tlaka se je računala po dnevih dolžnega dela in to samo osebnega ali pa z vprego. Na Koroškem je bila urejena navadno tako, da je bilo n. pr. točno določeno, koliko drv za kurjavo mora pripraviti kak podložnik, katere travnike mora pokositi in spraviti seno, katere njive preorati itd. Seveda so bile tudi te služnosti točno zabeležene v urbarjih obenem z določbami, kdaj ima podložnik na tlaki pravico do prehrane in kdaj ne.

Ako bi hoteli vse povedano povzeti, bi lahko dejali nekako naslednje: podložniško razmerje se je pri slovenskih koroških kmetih začelo ustvarjati s prihodom Nemcev v VIII. in IX. stoletju. Franki so dežele, ki so jih spravljali pod svojo politično nadoblast, upravno pač izenačevali, toda običajev in ljudskih pravic se navadno niso dotikali, zato je vladalo na Koroškem tudi cela stoletja posebnostno germansko (starobavarsko) in posebno slovansko običajno pravo. Na tej osnovi se je razvijalo potem do konca srednjega veka tudi podložniško razmerje kmetov do zemljiških gospodov, ne da bi se država vmešavala vanj.

Prvotno nevoljništvo je z razvojem pravnega pojmovanja in z dviganjem kulture ugašalo in se je na eni strani položaj prostoizkupnikov bistveno izboljšal, a na drugi strani se je pa položaj prvotno osebno svobodnih izkupnikov stalno poslabševal, tako da sta se ob koncu srednjega veka oba približno izenačila in se ustalila. S tem pa je bilo tudi zaključeno eno izmed velikih obdobjev razvoja. Ta položaj seveda ni bil ravno rožnat, vendar je bil na Koroškem še razmeroma dokaj dober v primeri z mnogimi drugimi deželami, zato nam zabeležuje koroška zgodovina tudi le dva večja kmečka upora, a še ta nista zajela večine dežele.

Država se v razmerje med zemljiškimi gospodi in podložniki dolga stoletja sploh ni vmeševala in še tisti redki zakoni, ki so se začeli pojavljati šele v poznem srednjem veku, so šli le za tem, da se vzdrži na podlagi običajev ustvarjeno razmerje. Slaba stran tega stanja je bila predvsem ta, da je bilo treba v vsakem spornem primeru šele ugotoviti, kaj je običaj in kaj je nova samovolja zemljiškega gospoda, kajti prilik za zlorabe je bilo nešteto. Ker se pa tudi običaji sami neprestano razvijajo, je čisto razumljivo, da je še zlasti za podložnika vladala največja pravna negotovost in, ker so dobili tudi vse sodstvo v roke zemljiški gospodje sami, so ga le prevečkrat lahko tudi hudo zlorabljali.

Ves ta položaj so potem jako poslabšale še povečane dajatve. Kakor smo videli zgoraj, so skušali že zemljiški gospodje sami nalagati svojim podložnikom vedno nova bremena, a razen tega so začeli proti koncu srednjega veka uvajati tudi davke in sicer najprej deželne in nato še državne („cesarske“). Neuki podložnik ni mogel vedno razločevati, kaj je deželni in cesarski davek in kaj je le nova samovolja zemljiškega gospoda, razen tega se je bil pa zaradi vojn, turških pustošenj, propada trgovine in drugih nesreč njegov gospodarski položaj izredno poslabšal. Iz tega se je potem nujno rodilo tudi njegovo upravičeno nezadovoljstvo in slednjič poskusi obupnih uporov.

XX.

CERKVENE RAZMERE NA SLOVENSKEM KOROŠKEM OB KONCU SREDNJEGA VEKA

Na duhovno življenje našega koroškega slovenskega ljudstva sta imela v srednjem veku in še dolgo potem najgloblji vpliv vera in Cerkev. Naše ljudstvo se je bilo oklenilo krščanstva že v visokem srednjem veku z vsem srcem in se je potem predvsem v njem tudi stalno duhovno izživljalo, čeprav je bila njegova verska izobrazba še zelo nizka. O tem nam še danes zgovorno pričajo vse naše narodne pesmi in pripovedke iz tiste dobe, številne cerkve, ki jih je gradilo tedaj tudi ljudstvo samo, in pa številna božja pota (Gospa Sveta, Krka, Sv. Višarje i. dr.)

Drugi večji narodi, ki so uživali svojo politično svobodo, so si ustvarjali svoje meščanstvo, ki je bilo izza poznega srednjega veka ustvarjalec in nosilec razvoja. Mi tega nismo imeli. Sicer je bila tudi velika večina mestnega prebivalstva v južnokoroških mestih, mestecih in trgih trajno slovenska, toda vodilna višja plast je bila vendarle navadno tuja ali vsaj potujčena, tako da se je glasila naša slovenska beseda le med nižjimi mestnimi plastmi in med podložnim kmečkim ljudstvom. Sicer so se res v vseh časih dvigali tudi iz teh slovenskih plasti posamezniki, ki so dosegali visoke službe in časti ali se pa odlikovali z učenostjo in drugimi sposobnostmi, vendar so ostajali ti za duhovni razvoj našega ljudstva brez pomena, ker so izgubili vsak neposredni stik z njim ter so plodili le tujo kulturo. Slovensko besedo in slovensko duhovnost je skozi stoletja zvesto ohranjal in čuval samo naš slovenski kmet.

Ta slovenski kmet, podložnik tujih fevdalcev, je pa živel, kakor smo videli, v najbednejših razmerah in popolni kulturni zaostalosti. Vsa svoja čustva je mogel zato osredotočati le v svojo preprosto l j u d s k o u m e t n o s t in v v e r o, katera pa je bila še dolgo močno pomešana z ostanki njegovega nekdanjega poganstva, kajti njegova verska izobrazba je ostala v vsem srednjem veku še na jako nizki stopnji. Temu se ne moremo prav nič čuditi, ako se le nekoliko vživimo v tedanje cerkvene razmere.

Prehod iz poganstva v krščanstvo je pomenjal za naš narod nedvomno velikanski korak naprej in nas je morda sploh rešil popolnega našega narodnega propada. Toda prvotni misijonski duh, ki smo ga mogli videti do konca prvega tisočletja, se je začel potem v novem tisočletju le prepogosto umikati čisto posvetnemu, ki se je bil naseljeval zlasti v višje cerkvene kroge. Ti so izgubljali zato tudi vsak stik z našim ljudstvom. Med njim je sicer res še nadalje živela nižja duhovščina, a tudi od te so bili še dolgo v pozni srednji vek po veliki večini pravtako tujci in so bili tudi sami versko čisto nezadostno izobraženi, tako da mirne vesti lahko trdimo, da je bilo naše kmečko ljudstvo versko skrajno zapuščeno. To je bila pa le nujna posledica cerkvenoupravnih razmer, kakor so se bile razvile izza visokega srednjega veka in ki so bile ravno na Koroškem tako neprimerne kakor menda le v malokateri drugi deželi.

Kakor vemo že iz prejšnjih poglavij, se je bila izvršila prva cerkvenoupravna razdelitev slovenske Koroške že l. 796., ko je bila razdeljena med oglejski patriarhat in salzburško nadškofijo. Slednji je pripadlo vse ozemlje severno od Drave in ona je razvila takoj izredno vneto in blagodejno misijonsko delovanje med tamošnjimi Slovenci, dočim nam je o delu oglejskega patriarhata le malo

znano in vse kaže, da je ta oddaljene koroške Slovence že od prvega početka močno zanemarjal.

Da bi se krščanstvo med Slovenci hitreje utrdilo, so pošiljali salzburški nadškofje med leti 799 — 930 h Gospe Sveti posebne svoje pomožne škofe, ki so vodili misijonsko delo in ustvarjali prvo cerkveno organizacijo. Ti so očitvidno spoznali potrebo, da bi se že tedaj ustanovila za karantanske Slovence posebna samostojna škofija, toda salzburškim nadškofom, pri katerih je začel posvetni duh počasi že prevladovati nad cerkvenim, to očitvidno ni šlo več v račun, zato so ukinili še ustanovo gosposvetskih pomožnih škofov. Tako je ostala vsa Koroška zopet nad sto let brez lastnega škofa in je bila vladana iz oddaljenega Salzburga in Ogleja, kar gotovo ni moglo biti v prid verskemu življenju.

Šele bogate daróvnice sv. Eme (Heme) Krške in nujne potrebe so končno salzburške nadškofe prisilile, da so ustanovili l. 1072. strogo sebi podrejeno k r š k o š k o f i j o , a še tej so dodelili le nekaj malega župnij v območju gornje in srednje Krke. Ob tej priliki je pripadel njej tudi drobec Slovencev in sicer tisti, ki so živeli v poznejših župnijah Grebinj, Velika ves, Klanče in Gradnica.

Iz podobnih razlogov je bila poldrugo stoletje pozneje (l. 1228) ustanovljena še l a v a n t i n s k a š k o f i j a , a ta je ostala še manjša in tudi skrajno revna. Obsegala je komaj 5 župnij na današnjem južnozapadnem štajerskem in 3 v Labotski dolini, od katerih sta bili slovenski Labot in Dravograd.

Končno je bila l. 1461. ustanovljena še l j u b l j a n s k a š k o f i j a , ki je tudi dobila nekaj ozemlja na Koroškem. Za dotacijo njenega stolnega kapitlja ji je bila namreč kljub ostremu upiranju salzburškega nadškofa dodeljena župnija Sv. Nikolaja v Beljaku (prvotni sedež

te je bil v Št. Rupertu nad Beljakom), ki je segala tedaj še do Vrbskega jezera in je obsegala duhovnije Lipa, Št. Rupert, Št. Janž, Loga ves in Skočidol, a za dotacijo ljubljanskega škofa samega je dobila župnijo Šmihel v Podjuni (to je bil podedoval cesar po Celjanih) z njenimi tedanjimi duhovnjami Pliberk, Mežica, Črna, Strojna in Sv. Florijan.

Tako torej vidimo, da je bilo razmeroma majhno ozemlje slovenske Koroške ob koncu srednjega veka razdeljeno kar na pet škofij in sicer:

1. salzburško nadškofijo, ki je obsegala še vedno skoro vse Slovence severno od Drave;

2. oglejski patriarhat, ki je obsegal vse koroške Slovence južno od Drave, izvzemši šmihelske župnije. Toda avstrijski vladarji patriarhov že izza Friderika III. sploh niso več priznavali, zato je opravljala na njih avstrijskem ozemlju posle ordinarija dunajska nunciatura, kar je povzročalo potem le še večjo zmedo;

3. krško škofijo le s par slovenskimi župnijami;

4. lavantinsko škofijo v Št. Andražu (kolegiatni kapitelj je bil pa ustanovljen tu že poprej) z dvema velikima slovenskima župnijama na Koroškem;

5. ljubljansko škofijo s prav tako dvema, a med seboj ločenima slovenskima župnijama.

Skoro vsi koroški Slovenci so imeli torej svoje škofo še vedno daleč izven dežele in od njih je tudi le redko kdo zašel na Koroško. Toda celo krški in lavantinski škofje so zlasti proti koncu srednjega in v začetku novega veka živeli skoro več izven svojih škofij in opravljali na dvoru deželnega kneza druge službe, oziroma je bil lavantinski škof tudi vicedom salzburškega nadškofa in je bival večidel v Brežah, krški je pa živel, kadar je bil sploh v škofiji, navadno na svojem gradu v Strassburgu. Pomagali so si potem salzburški nadškofje na ta način, da je

opravljaj lavantinski ali krški škof tudi posle generalnega vikarja za koroški del salzburske nadškofije.

Ker je bilo torej salzbursko in oglejsko ozemlje še vedno jako veliko in daleč od sedežev svojih ordinarijev, so ustanovili nadškofje in patriarhi za svoje koroško ozemlje posebne arhidiakone. Ti so posredovali med konsistoriji in duhovščino, nadzorovali duhovščino, premeščevali kaplane, pri njih so delali duhovniki izpite itd. Arhidiakone so imenovali ordinariji po svojem prostem preudarku in niso bili vezani na nobene določene kraje, a pozneje so ti vendarle prišli v navado.

Na salzburskem koroškem ozemlju sta bila ustanovljena prva arhidiakonata že v XI. stol. in sicer eden za Gornjo Koroško in drugi za Spodnjo; meja med obema je tekla pri Beljaku. Sedež spodnjekoroškega arhidiakonata je bil navadno pri Gospe Sveti, v Brežah, Velikovcu ali pa v Kapli na Grobniškem polju (Kappel am Krapfeld).

Na oglejskem ozemlju pa je bilo že v srednjem veku več arhidiakonotov: podkloštrski opatje so bili arhidiakoni za Ziljsko dolino, beljaški župnik (ali pa župnik iz Marije na Zilji) za Rož, osojski in vetrinjski opatje za tiste župnije, ki so bile priključene njih stamostanom, a dobrloveški prošt za 12 podjunskih župnij.

Ljubljanska škofija tedaj ni poznala arhidiakonov, temveč sta bila šentnikolajski in šmihelski (pozneje pa pliberški) vikar obenem „komisarja“ z obsežnimi pooblastili za vse duhovnije njiju okolišev.

Samo zmedo in s tem le še večjo cerkvenoupravno razbitost slovenske Koroške je povzročalo potem tudi to, da so bile uvedene na ozemlju vsake škofije čisto samosvoje navade (oglejski patriarhat je imel n. pr. tudi svoj čisto poseben obrednik).

Nekako nadomestilo za odsotnost rednih škofov v deželi naj bi tvorili tako zvani kolegiatni kapitlji,

ki so jih ustanavljali za salzburško in za oglejsko področje. Taki kapitlji so bili:

1. **Gospa Sveta**: ta je izviral še iz časov pokristjanjevanja Slovencev, ko so bivali tam tudi prvi škofje. Pod njega je spadala cela vrsta poznejših župnij (Time-nica, Šmihel, Čajnče, Breza, Krnski grad, Celovec i. dr.). Prošt je bil obenem gosposvetski župnik, dekan pa celovski župnik.

2. **Velikovec**: tudi o tem pripovedujejo, da ga je ustanovil še sv. Virgilij in sicer v št. Rupertu, ker Velikovec sam tedaj še ni imel cerkve. Ta je pozneje propadel, a je bil zopet obnovljen l. 1231. v Velikovcu. Prvotno je štel 13 kanonikov in 1 prošta.

3. **Otok**: tega je l. 974. ustanovil semkaj prebegli salzburški nadškof Abraham, Karantanec po rodu. Pod Otok je spadalo tudi ozemlje med Porečami in Krivo vrbo ter ozemlje župnije Škofiče. Ker so živeli otoški prošti navadno v Freisingenu, je bil ustanovljen tu še dekanat, da je dekan nadomeščal prošta. Kanonikov je bilo tu po 5 do 7 (eden od njih je opravljal tudi posle „magistra“). Last je bil pa Otok že izza VIII. stol. freisinških škofov, ki so dobili potem od IX. do XII. stol. še velika ozemlja okoli Vrbskega jezera, pri Velikovcu in na Osojskih Turah.

4. **Dobrlaves**: tega so ustanovili oglejski patriarhi iz volil slovenskega kneza Koclja ter mu za vzdrževanje kapitlja prepustili župnije Rožek, Škocijan, Šmihel v Podjuni, Železno Kaplo in Slovenj Gradec na Štajerskem ter desetino v Podjuni. — Za tamošnje kanonike so bila l. 1154. predpisana redovna pravila sv. Avgušтина, tako da je imel ta kapitelj značaj nekakega samostana. Oskrboval je okoli pol tisočletja skoro vse dušno pastirstvo v 12 podjunskih župnijah (do začetka XIII. stol. so

obstajale v Podjuni le 3 župnije, namreč Dobrla ves, Škocijan in Šmihel).

5. Podkrnos: tega so ustanovili salzburški nadškofje l. 1219, toda v Podkrnosu je stanoval le prošt, a njegovi kanoniki v Hovji vesi in so vršili dušno pastirstvo v župnijah Radiše, št. Peter, Žrelec, št. Jakob in pri Sv. Martinu nad Dholico. Podkrnoški kanonik je bil tudi znameniti letopisec Jakob Unrest konec XV. stol., ki je pa opravljal posle župnika pri Sv. Martinu nad Dholico.

6. Dravograd: ta je bil po vsej priliki ustanovljen okoli l. 1.200, toda njegova zgodovina je jako nejasna. Obstajal je iz 3 do 4 kanonikov, a prošti so stanovali menda večidel v št. Janžu na Mostiču. Že za časa reformacije je pa kapitelj propadel in ostal je samo še prošt z enim vikarjem ter bival izprva tudi v št. Janžu, pozneje pa v Dravogradu.

*

Slovenska Koroška je veljala prva stoletja seveda še za misijonsko ozemlje, zato je prišlo do redne cerkveno-upravne organizacije, to je do razdelitve na župnije in arhidiakonate, šele v XI. in XII. stoletju. Na salzburškem ozemlju slovenske Koroške je bilo še v začetku poznega srednjega veka le 14 župnij, na oglejskem pa celo samo 12, a do konca srednjega veka je potem narastlo število vseh duhovnij v tedaj še slovenskem delu Koroške na kakih 60.

Glede na to so bile potem nekatere župnije tako velike, da o kakem res uspešnem dušnem pastirstvu skoro ni moglo biti govora. Za ves obsežni beljaški okoliš sta bili v XII. stol. le dve župniji: Marija na Zilji in št. Rupert (slednja se je pozneje premestila k Sv. Nikolaju v Beljaku). K prvi je spadalo vse ozemlje med Dravo in Karavankami in od Dobrača skoro do Rožeka, k drugi pa

vse ozemlje med Dravo in Arijami (Arriach) ter od Beljaka do Vrbskega jezera. — V vsem današnjem boroveljskem dekanatu sta bili še v visokem srednjem veku samo dve cerkvi: južno od Drave v Kapli ob Dravi, severno od Drave pa v Kotmari vesi. — Župnija Kapla je obsegala dolgo časa skoro ves Spodnji Rož; celo sam Celovec je spadal še v XVI. stol. h Gospe Sveti. — Župnija Kotmara ves je bila dolga nad 20 km (enako tudi hodiška) in je mejila na gosposvetsko župnijo. — Zapadno mejo tinjske župnije je tvorila Krka od št. Janža na Mostiču do svojega izliva v Dravo. — Silen obseg je imela tudi župnija Rožek, zato so Slovenci ta kraj dolgo sploh nazivali samo z imenom „Fara“ (ta naziv se je deloma ohranil še do današnjega dne). — Še večja je bila župnija Železna Kapla. — Razen tega se je dogajalo večkrat še to, da so spadale v kako župnijo le posamezne hiše iz kake oddaljene vasi, a druge hiše iste vasi v čisto druge župnije, kar je povzročalo potem velike zmede tudi v dušnopastirskem oziru.

Ker so imele pokopališča dolgo časa samo župne cerkve, so morali nositi prav do sredine XIV. stol. mrličje iz vsega Spodnjega Roža pokopavat v Kaplo. — Res je, da so imeli župniki velikih župnij svoje kaplane, a kako je mogel n. pr. prvi kapelski kaplan oskrbovati vse dušno pastirstvo današnjih župnij Bajtiše, Sele in Glinje, drugi kaplan današnjih župnij Sveče, Zavrh, Slov. Plajberk in Ljubelj, a vikar sam (odkar je bila l. 1443. kapelska fara priključena vetrinjskemu samostanu, je imela namesto župnika samo vikarja) dušno pastirstvo v današnjih župnijah Kapla, Borovlje, Podljubelj in št. Janž in to n. pr. še v zimskem času ter na ozemlju brez cest, si pač lahko mislimo.

Za vso Podjuno so obstajale dolgo časa samo tri župnije, t. j. Dobrla ves, Škocijan in Šmihel pri Pliberku. Popolnoma naravno je tedaj, ako je večina ljudi umirala

brez sv. zakramentov in da je bil verski pouk skrajno nezadosten, zlasti dokler duhovnik še — slovensko ni znal.

Tega žalostnega stanja tudi s a m o s t a n i niso prav nič izboljšali. Ako bi tedanji benediktinski samostan na Osojah; najstarejši samostan v slovenskih deželah sploh (ust. v VIII. stol.), ter benediktinski samostan v Millstattu (ust. v začetku IX. stol.) prištevali že k nemškemu ozemlju, potem najdemo že v srednjem veku na ozemlju slovenske Koroške naslednjih 6 samostanov:

1. Benediktinski samostan v Š t. P a v l u , ki so ga ustanovili Spanheimi l. 1091. Prvih 12 redovnikov je prišlo iz Würtenberške. Samostan je bil že od početka dobro dotiran, a zatem je dobil še velika druga posestva v južnovzhodni Koroški in na Štajerskem, tako da je bil najbogatejši na vsem slovenskem Koroškem. L. 1442 so ga razdejali Celjski grofje.

2. Benediktinski samostan v P o d k l o š t r u je bil ustanovljen l. 1107. in prvih 12 redovnikov je prišlo iz Nemčije. Dotiran je bil že iz prvih let s 155 kmetijami in v XIII. stol. so postali podkloštrski opati tudi oglejski arhidiakoni za Ziljsko dolino. Strašni udor Dobrača dne 25. 1. 1348. je povzročil veliko škodo tudi samostanu in enako potem še Benečani in turški napadi. L. 1264. je bila tu ustanovljena tudi samostanska šola, a se menda ni dolgo vzdržala.

3. Cistercijanski samostan v V e t r i n j u je bil ustanovljen l. 1142. in prvi menihi so prišli iz Francije. Leta 1443 so si pridobili od čedadskega kapitlja in nekih fur-lanskih nun celo vrsto župnij (Kaplo, Šmarjeto, Št. Jurij, Hodiše, Slov. Plajberk, Podljubelj in Zavrh), tako da so oskrbovali več stoletij skoro vse dušno pastirstvo v Spodnjem Rožu in opatje so postali tudi oglejski arhidiakoni zanj.

4. Premonstratenski samostan v Grebinju so ustanovili l. 1236. bamberski škofje in prvi menihi so prišli iz Francije. Samostan je bil preračunan za 20 redovnikov, a ni nikoli dosegel tega števila. S posvetnim imetjem ni bil preveč obdarjen in menihi so oskrbovali dušno pastirstvo za ves okoliš, kajti k njemu so spadale tudi tedanje župnije Vovbre, Krčanje, Golovica, Weiseneck in Ruda.

5. Minoritski samostan v Beljaku so ustanovili prav tako bamberski škofje l. 1250., a prvi menihi so prišli iz Italije. Tu je opravljal že v istem stoletju svoj noviciat poznejši znameniti cerkveni učitelj sv. Bonaventura, katerega je ob neki priliki obiskal iz Brež največji katoliški bogoslovec sv. Tomaž Akvinski, a l. 1451. se je mudil v njem sv. Janez Kapistran, ki je tedaj po papeževem naročilu pridigoval tudi na Koroškem križarsko vojsko proti Turkom.

6. Avguštinski samostan v Velikovcu je bil poslednji, ustanovljen še v srednjem veku. Osnovali so ga Spanheimi l. 1262. Do kake posebne pomembnosti se pa ta ni nikoli povzpел.

Za Slovence so bili ti samostani važni v prvi vrsti kot zemljiški gospodje velikega števila slovenskih podložnikov (zlasti št. Pavel, Podklošter in Vetrinj), nekateri (Vetrinj in Grebinj) pa še zato, ker so opravljali dušno pastirstvo za svoje obsežne okoliše. Ker so bili skoro vsi redovniki v njih tujci, so bili njihovi stiki z našim ljudstvom pač jako šibki. Dovolj značilno za njihovo razmerje do našega naroda je že to, da nimamo iz njih v vseh dolгих stoletjih srednjega veka niti najmanjše slovenske beležke. Šele v XVI. stol. se je pojavil potem v Vetrinju prvi slovenski koroški pisatelj, kar si pač lahko razlagamo iz tega, ker je imel ravno vetrinjski samostan največ opravka z neposrednim dušnim pastirstvom med našim ljudstvom.

Na očrtano zunanjo organizacijo je bilo torej v srednjem veku zgrajeno tudi versko življenje koroških Slovencev. Kakor smo videli že spredaj, je razvil Salzburg (Solnograd) v prvih stoletjih na svojem koroškem slovenskem ozemlju jako živahno versko delovanje, ki je pa začelo potem že v visokem srednjem veku tem bolj popuščati, čim bolj je začel prevladovati med visokimi cerkvenimi krogi p o s v e t n i d u h. Kako daleč je včasih ta šel, nam pove pač dovolj dejstvo, da je moral n. pr. krškega škofa L. pl. Lichtenberga papež l. 1436. celo izobčiti.

Ta necerkveni duh je bil v prvi vrsti posledica naraščajočega vpliva posvetnih velikašev na cerkveno upravo. Oni so spravljali na vodilna cerkvena mesta predvsem osebe, ki so ustrezale njihovim političnim ali največkrat celo zgolj njih sebičnim rodbinskim ciljem. Glede na to pravi potem tudi popolnoma po pravici koroški cerkveni zgodovinar prošt Hohenauer, da so le premnogi srednjeveški škofje rajši vihteli meče nego svoje dušnopastirske palice. Ne glede na to, da so živeli škofje skoro vseh koroških Slovencev daleč v tujini, so bili to tudi sami tuji plemiči, ki niso kazali nikoli nobenega zanimanja, še manj pa razumevanja za verske potrebe našega slovenskega ljudstva in so se zato tudi tako krčevito upirali ustanovitvi prepotrebni škofij na naših tleh.

Ni pa šlo tu samo za škofo, temveč se je ta necerkveni duh, združen še s čisto posvetnim življenjem, pollaščal v poznem srednjem veku v vedno večji meri tudi ostale višje duhovščine in se naselil končno še v same samostane, v katerih je vzporedno z naraščanjem bogastva propadala tudi redovna disciplina. Tudi tega so bili največkrat krivi posvetni velikaši, ki so oddajali vse boljše cerkvene službe raznim svojim miljencem in sorodnikom, katerim dušnega pastirstva sploh ni bilo mar, temveč jim je šlo le za njih

dohodke. Ne le da so si znali pridobiti po več donosnih cerkvenih služb istočasno, temveč niso opravljali navadno sami sploh nobene, ampak postavljali na njih svoje namestnike, sami pa živeli kje v tujini.

Še posebno kvarno so vplivale te razmere po župnijah, kjer bi morali stati v stalnih neposrednih stikih z ljudstvom. Ne glede na to, da so bile tedanje župnije že same mnogo prevelike za kako uspešno dušno pastirstvo, so jih oddajali patroni večkrat tudi osebam, ki potem sploh niso živele v njih ali pa kvečjemu redko prihajale vanje, temveč so vzdrževali v njih svoje slabo plačane in neuke vikarje. Tedanji znameniti slovenski glasbenik Jurij Slatkonja je n. pr. istočasno užival 5 župnij, 2 proštiji (ljubljsko in novomeško) ter še pičensko škofijo povrh, a živel je na dvoru cesarja Maksimilijana I.

Tudi izobrazba večine duhovščine, zlasti nižje, je bila dolga stoletja skrajno pomanjkljiva. V prvih stoletjih so prihajali med koroške Slovence vneti misijonarji iz tujine, a pozneje se je vzgajal duhovniški naraščaj večidel na škofijskih dvorih in v samostanih. Šele III. in IV. lateranski cerkveni zbor (l. 1179. in 1215.) sta določila, da mora imeti tudi vsaka kapiteljska cerkev svojega učitelja („magistra”), katerega glavni namen je bil skrbeti za vzgojo duhovniškega naraščaja. Tako so nastale tudi v Dobrli vesi, na Otoku, v Velikovcu, pri Gospe Sveti, v Podklostru in v Vetrinju prve šole za duhovnike (nekatero od teh so pa pozneje zopet ugasnile), kjer so pa dobivali mladeniči le nekaj najnujnejšega pouka v latinščini in se izvežbali v duhovniških opravilih, nakar so jih pošiljali k posvetitvi v Salzburg, v Oglej ali na Krko. Mnogi pa niso imeli niti teh šol, temveč so se izvežbali le pri kakem boljšem župniku.

Res je, da so nekateri študirali tudi na velikih tedanjih šolah v Italiji in drugod, toda ti potem sploh niso

vstopali v dušno pastirstvo na deželi, temveč so živeli na dvorih velikašev ali pa prevzemali takoj višje službe. Tako potem le prelahko razumemo, da je bila izobrazba raznih beraško plačanih vikarjev in kaplanov na podeželju, ki so skoro edini prihajali v neposredni stik z našim slovenskim ljudstvom, skrajno pomanjkljiva in da so postali sčasoma le nekaki obrtniki (mnogi so se res pečali tudi z obrtjo, zlasti s krčmarstvom) in niso mogli dajati ljudstvu ne potrebne verske izobrazbe in pogosto mu tudi ne služiti za zgled, ker so se pač vdajali enakemu življenju kot ljudstvo samo. Verska nepoučenost, pomanjkljivo moralno stanje, silno praznoverje, pomešano še z ostanki starega poganstva, ter razne verske ločine in zablude, so bile samo nujna posledica tega stanja.

O teh nezdravih cerkvenih razmerah in o verski zapuščenosti na Slovenskem nam nazorno pripoveduje tudi poročilo samega patriarha Bertolda papežu v Rim. To pa seveda ni bila nobena posebnost le slovenskih dežel, temveč le odmev in posledica splošne krize, ki je nastala v XV. stol. in ki tudi Cerkvi ni ostala prihranjena.

Na nastanek teh cerkvenih razmer je vplivalo mnogo činiteljev. Eden izmed njih je bil tudi razvoj gmotne podlage, na katero je bila zgrajena srednjeveška cerkvena organizacija. Cerkev se je že iz prvih časov krščanstva vzdrževala iz „desetine“, ki so jo ji dajali verniki prostovoljno. V zgodnjem srednjem veku je postala ta potem redni cerkveni davek, ki so ga pobirali škofje za svoje potrebe in od te so prepuščali en del tudi duhovnikom. Izprva je znašala ta dajatev res desetino, zatem pa le določen odstotek žetve, a slednjič je bila zaokrožena na povprečno množino nekaterih pridelkov ali pa določena tudi v denarju, toda prvotno ime je ostalo še naprej.

Čim se je nekoliko utrdila cerkvena organizacija, je bila uvedena (v IX. stol.) cerkvena desetina tudi pri ka-

rantanskih Slovincih. Zanimivo je pa to, da je bila za Slovence več stoletij približno za eno tretjino nižja nego za Nemce, zato nam tudi listine iz IX. do XI. stoletja večkrat govore o „slovenski desetini” v nasprotju s „kanonično desetino”, ki so jo plačevali Nemci.

Toda že v visokem srednjem veku se je začelo vprašanje desetine vedno bolj zapletati. Svetni mogotci so namreč začeli izročati škofom kaka zemljišča zato, da so plačevali potem le slovensko desetino namesto kanonične, kar je povzročilo potem tudi njeno vedno bolj neenakomerno razdelitev. Potem so že v XII. stol. začeli dajati škofje desetino na določenih ozemljih tudi v zakup, tako da jo je pobiral le zakupnik, a škofom je zato plačeval dogovorjeno vsoto v denarju ali v žitu. Take zakupnike so nazivali „c e g n a r j e” (Zechner).

Včasih so pa pravico do desetine tudi prodajali ali jo zamenjavali za druge vrednote, jo zastavljali, podarjali ali si jo delili (od desetine z Otoka je dobival n. pr. salzburški nadškof $\frac{2}{3}$, a freisinški škof $\frac{1}{3}$) itd. Skratka: že do poznega srednjega veka je prišel velik del desetine v roke svetnih gospodov in ti so jo zopet podarjali, prodajali ali zastavljali naprej in tako je zavladala glede nje proti koncu srednjega veka že vprav neverjetna raznolikost in zapletenost, kar je vodilo pogosto tudi do hudih zlorab in sporov s podložniki. Ravno zaradi tega je moral izdati potem nadvojvoda Karel dne 1. VI. 1577. tudi poseben red zanjo, a ljudstvu je ostala v slabem spominu še do današnjega dne.

Desetina je začela torej že v visokem srednjem veku polagoma izgubljati svojo prvotno obliko in namen. Škofje, kapitlji, samostani in stare župnije so si pridobili medtem že svoja lastna imetja, iz katerih so se vzdrževali, a glede novih župnij, cerkva in duhovniških mest sta Cerkev in država izdali postave, da mora imeti vsaka teh

ustanov in sploh vsak duhovnik zagotovljen najprej redni stalni dohodek, iz katerega bi se vzdrževal. Tako so se torej mogle snovati nove župnije in beneficiji le tedaj, ako jim je kak svetni ali cerkveni gospod podaril ali volil zadostne kapitale ali zemljišča s pripadajočimi dohodki, iz katerih so se potem vzdrževali. Na ta način so dobile tudi vse župne in podružnične cerkve, župniki, vikarji, kaplani in večkrat celo posamezne bratovščine svoja lastna imetja in podložnike. V starih urbarjih najdemo, da je imela n. pr. župna

cerkev v Globasnici . . .	56	podložnikov, župnik pa	28
„ v Galiciji . . .	12	„ „	5
„ v Hodišah . . .	25	„ „	22
„ v Dvoru . . .	45	„ „	
„ v Podgorju . . .	10	„ „	

Podobno je bilo tudi po vseh drugih duhovnijah. Seveda so si pa tisti, ki so s svojimi darovi omogočili ustanovitev kake župnije ali beneficija, pridržali navadno tudi patronat nad njim.

*

Patronati (Vogtei) so se pojavili že v zgodnjem srednjem veku. Tedaj so bile cerkvenoupravne ustanove še šibke in je spričo rahle državne organizacije vladala prepogosto le pest močnejšega („Faustrecht”). Zato so iskale vse cerkvenoupravne ustanove zaupne velikaše, ki so jih zastopali v vseh pravnih zadevah pri reševanju njih svetnih zadev, jih varovali in sploh zastopali ter ščitili koristi njih samih, njih imetij in njih podložnikov proti tujim osebam. Razen tega so bili patroni nekaki svetovalci tistih cerkvenih ustanov v svetnih zadevah, izvajali so tudi sodstvo nad cerkvenimi podložniki ter jih zastopali pred sodišči (to zastopstvo je cesar Friderik III. s svojo odredbo z dne 5. I. 1444 tudi zakonito uredil). Izprva so bile to častne službe, za katere je naprošala Cer-

kev zaupanja vredne in pobožne velikaše, ki so imeli tudi dovolj moči, da so te posle lahko izvrševali. Na ta način so dobile že takoj v početkih vse cerkvene fizične in pravne osebe svoje patrone.

Tako je bilo tudi na Koroškem nekako do konca X. stoletja. Toda že v teku naslednjih treh stoletij se je to stanje temeljito spremenilo, zlasti potem, ko so postajali v XI. in XII. stol. patronati dedni. — Patroni so začeli zahtevati za svoje usluge tudi nagrade: razen sodnih pristojbin in glob od cerkvenih podložnikov so začeli zahtevati še od cerkvá in ustanov, katerih patroni so bili, posebne nagrade v denarnih in drugih dajatvah.

Tako je začelo postajati patronatstvo jako donosen posel in so se začeli za večje patronate naravnost puliti. Užitek fevdnih pravic je postajal združen z raznimi patronati in fevdniki so si začeli prisvajati tudi vedno večje pravice nad dotičnimi cerkvenimi imetji ter nad upravo cerkvá, zlasti pa še pravico imenovanja novih oseb na izpraznjene beneficije. Skoro redno so si pridrževali take pravice zlasti tisti, ki so nove beneficije sami ustanavljali (tako so prišli n. pr. tudi vladarji do imenovanja škofov). Z vsem tem se je pa seveda stalno večal tudi vpliv svetnih krogov na vse cerkvene zadeve, a beneficiati, ki so jih postavljali svetni gospodje, so večkrat mislili, da se jim sploh ni treba brigati za odredbe področnih škofov, kar je seveda nujno vodilo le še v večjo anarhijo oziroma zmedo na tem področju.

Patronati, ki so nastali za varstvo cerkva, so postali torej sčasoma prave molzne krave in so služili pogosto le za izžemanje cerkvenih podložnikov, za zlorabljanja pri upravi cerkva in zlasti še za preskrbovanje sorodnikov in prijateljev z dobrimi cerkvenimi službami. Razumljivo je, da je to dajalo potem seveda tudi vedno več povodov za neštete pritožbe cerkvá pri škofih; večkrat sta morala

poseči vmes celo cesar in sam papež in pogosto je sprožilo to tudi dolgotrajne pravde med različnimi cerkvenimi ustanovami in njihovimi patroni (n. pr. pravdo šentpavelskega samostana z njegovim patronom). Leta 1278. je moral sam cesar Rudolf Habsburški poravnati spor med cerkvijo na Otoku in njenim patronom pl. Finkensteinom, ki se je odpovedal patronatstvu le za redno letno odškodnino.

Vzporedno z vsem tem pa se je bistveno spremenil tudi položaj Cerkve same. Vodilne cerkvene ustanove so namreč postale medtem že same dovolj močne, da so lahko same zastopale in branile svoje koristi, zato tudi niso več potrebovale patronov, ki so jih le izrabljali. Skušale so se jih zato otresti in je n. pr. vojvoda Leopold že l. 1220. dobrloveški kapitelj „za večne čase“ osvobodil vsakega patronatstva, a mnoge druge cerkve in samostani so se skušali odkupiti od patronov.

Tako so ugašala mnoga stara patronatstva, toda iz spredaj navedenih razlogov so nastajala zlasti v zvezi z novimi cerkvami in beneficiji tudi nova. Ta pa so imela že bistveno drugačen značaj od prejšnjih, kajti pri teh sploh ni šlo več za zaščito in pomoč, temveč so si darovalci pri svojih darovnicah izgovarjali le svoje deleže od donosa, a pri beneficijah zlasti še pravico do imenovanja novih beneficiatov. Tako so imele proti koncu srednjega veka svoje patrone večkrat le posamezne stavbe ali zemljišča in so patroni dobivali svoj delež le od teh.

Glede na vse povedano nam bo tudi lahko razumljivo, zakaj so se vršile s patronati prave kupčije in so patroni svoje patronate tudi zastavljali in podarjali. Pri tem so jih rade pridobivale tudi cerkvene ustanove same, čeprav je bilo to v popolnem nasprotju z njih prvotnim smislom. Mnogo so jih imele zlasti škofije ter bogati kapitli in samostani. Iz patronatov se je razvilo čisto za-

sebnopravno razmerje, ostalo je pa seveda še vedno tudi mnogo patronatov v stari obliki, zlasti v zvezi z izvrševanjem sodstva nad cerkvenimi podložniki.

*

Ves pričujoči oris nam kaže, kako sta se v visokem in poznem srednjem veku cerkvena in svetna oblast vedno bolj pomešavali med seboj in se celo stapljali. Nujna posledica tega procesa je bila ta, da so dobivali na eni strani svetni velikaši vse bolj prevladujoči vpliv na cerkveno upravo, a na drugi strani je začela potem tudi v Cerkvi sami prevladovati vedno večja posvetnost, kar je bilo njej sami v največjo škodo.

Ako temu stanju še dodamo v prejšnjem poglavju očrtani socialni razvoj kmečkega stanu, potem bomo tudi lahko razumeli globoko in vsestransko krizo, ki je nastopila ob koncu srednjega in v začetku novega veka. Ta se je izrazila najprej v velikih socialnih bojih kmečkega stanu proti njegovim fevdalnim izkoriščevalcem in neposredno zatem še v veliki verski zmedi, ki je nastopila z reformacijo. Oba ta dva velika zgodovinska pojava seveda tudi nista mogla iti brez vpliva mimo koroških Slovencev.

XXI.

KOROŠKI SLOVENCİ OB KONCU SREDNJEGA VEKA

Ako bi hoteli posneti razvoj koroškega slovenstva v teku srednjega veka in označiti njegovo stanje ob zaključku te dobe, bi lahko dejali nekako naslednje:

V političnem pogledu pomenja srednji vek za nas propad naše samostojnosti. Svobodna slovenska država, ki je imela svoje jedro ravno na Koroškem, se med dvema tako silnima pritiskoma, kakršna sta bila nemški od zapada in od severa ter obrski (pozneje madžarski) od vzhoda, ni mogla vzdržati, zlasti ker ni bila dovolj povezana z ostalimi Jugoslovani proti jugovzhodu.

Glede na to so nad našim narodom že v visokem srednjem veku zavladali Nemci ter uvedli pri nas polagoma tudi svoj politični, pravni in socialni red. — V visokem srednjem veku so ti tuji gospodarji drobili naše ozemlje v razne manjše upravne edinice in tako stalno razbijali našo narodno enotnost. Meje teh edinic so se stalno spreminjale, vladale so jim pa razne tuje velikaške rodbine, ki so bile le v rahli odvisnosti od skupnega vrhovnega vladarja, nemškega cesarja. Šele v teku poznega srednjega veka so se iz teh upravnih edinic razvile dežele, ki so prihajale potem druga za drugo v posest Habsburžanov, dokler niso ti ob koncu srednjega veka združili pod svojim žezlom vseh. Koroški Slovenci, še v zgodnjem srednjem veku neomejeni gospodarji svoje lastne usode, so postajali v teku visokega srednjega veka le še predmet v rokah tujih velikašev, dokler niso v teku poznega srednjega ve-

ka za več stoletij sploh izginili kot političen činitelj iz zgodovine.

Ravno izoblikovanje dežel je bil eden najvažnejših političnih dogodkov naše zgodovine srednjega veka. Njih nastanek in razvoj v vedno večjo samostojnost je bil tesno povezan s fevdalizmom in s sebičnimi težnjami plemstva, da si zagotovi čim največjo samostojnost nasproti vladarju. V tem stremljenju je tudi stalno pojemala moč države, t. j. rimsko-nemškega cesarstva, v korist posameznih dežel, tako da so bile nekatere (n. pr. Češka) komaj le po imenu sestavni del cesarstva, v drugih so hodili njih deželni knezi tudi vedno očitneje po svojih lastnih potih in celo tiste, ki so postale last Habsburžanov, še niso imele nobene skupne vlade, temveč so le priznavale Habsburžana za svojega deželnega kneza, upravljala se je pa vsaka sama čisto po svoje, po svojih lastnih postavah in izročilih ter le sporazumno z deželnim knezom. — To deželno samostojnost nam za Koroško na zunaj lepo dokazuje dejstvo, da se je ohranilo ustoličevanje deželnega kneza prav do začetka XV. stol., a zatem je ustoličevanje nadomestilo „poklonstvo“, ob priliki katerega se je novi deželni knez prav tako slovesno obvezal, da bo „spoštoval deželne svoboščine“.

Ta razvoj je bil za nas Slovence sila važen. Kakor sem naglasil že spredaj, smo veljali Slovenci še v visokem srednjem veku nasproti tujcem še vedno za poseben narod, ki so ga oni nazivali „Slovence“, včasih „Karantance“ in včasih „Vende“.

Toda ravno vedno večje uveljavljanje deželnih samostojnosti je povzročilo, da so narodna imena vedno bolj bledela v korist pokrajinskih. Čeprav so bili „stanovi“ vseh naših dežel Nemci, so se čutili vendarle celo oni politično vedno manj povezane z ostalimi svojimi rojaki

po drugih deželah ter so se smatrali v prvi vrsti za „Korošce“, „Kranjce“ itd., iz česar je potem polagoma nastal celó pojem „koroške narodnosti“, „štajerske narodnosti“ itd. Dočim je bila še v visokem srednjem veku precej živa zavest nemške nacionalne skupnosti, je proti koncu srednjega veka ta skoro čisto ugasnila, ostala je pa seveda še vedno njih skupna kulturna zavest. Zlasti stanovi so se pri nas smatrali za predstavnike „koroške nacije“, „kranjske nacije“ itd. Važno je pa, da so ravno stanovi slovenskih dežel („notranjeavstrijskih“) vedno občutili nekako vzajemnost svojih interesov in so začeli zato že izza XV. stol. nastopati navadno skupno nasproti vladarju ter se v ta namen neštetokrat shajati k skupnim sejam deželnih zborov in odborov.

Zaradi stoletnega življenja v takem ozračju in zaradi pomanjkanja medsebojnih političnih zvez je prepočil tak duh polagoma tudi Slovence, tako da je tudi pri njih obledela zavest narodne enotnosti in so se začeli tudi oni vedno bolj čutiti „Korošce“, „Štajerce“ itd. Zanimivo je, da so začeli kranjski Slovenci celo svoj jezik označevati za „kranjskega“, dočim so pa koroški in štajerski Slovenci vsaj tega še nadalje dosledno nazivali samo „slovenskega“.

To uveljavljanje pokrajinskih nazivov namesto narodnega je bilo za nas Slovence skoraj usodno, ker je potem še v XIX. stol., ko se je pri Nemcih že davno zopet obnovila zavest njih narodne skupnosti, pri nas še dolgo izredno močno zaviralo našo narodno prebujo. Nemci so se tega tudi jako dobro zavedali. Dočim so sami zase vedno in ob vsaki priliki poudarjali svojo nemško enotnost, so pa skušali proti nam ob vsaki priliki naglašati in izigravati dotedanje pokrajinske označbe, tajiti našo narodno enotnost in nas prepričevati, da sploh nismo Slovenci, temveč „Korošci“, „Kranjci“ itd. Zlasti na Koroškem so se skušali Nemci bolj ali manj

uspešno posluževati tega sredstva proti manj zavednim Slovincem prav do današnjih dni.

Slovenci smo v visokem srednjem veku izgubili tudi severni dve tretjini svojega narodnega ozemlja, ki sta se iz že povedanih razlogov ponemčili, a v teku poznega srednjega veka je bilo nadaljnje ponemčevanje vendarle ustavljeno, tako da se je že proti koncu te dobe izoblikovala jasna in trdna slovensko-nemška meja, ki je ostala potem več stoletij skoro nedotaknjena. Severno od te meje, ki sem jo označil že spredaj, so se Slovenci dokončno ponemčili, a južno od nje so enako utonili v slovenskem morju tudi mnogi nemški otočiči, ki so nastali v času kolonizacije, tako da je postala vsaj južna Koroška (razen Beljaka in le deloma tudi Celovca) s trgi vred zopet slovenska. Posebno velja to za Celovško kotlino in za Gospo-svetsko polje, a proti severu sta zapirala Slovincem pot do tamošnjih ugašajočih slovenskih manjšin že nemška Beljak in Št. Vid na Glini. Tako je torej kljub vsej germanizaciji ostalo še ob koncu srednjega veka slovensko vprav srce Koroške, kar nam potrjuje tudi že večkrat omenjeni tedanji koroški letopisec Unrest, sam po rodu Bavarec, vendar brez predsodkov do našega naroda, ki je v svoji kroniki zapisal, da je „Koroška pristna slovenska dežela“.

*

V kulturnem pogledu je bil v srednjem veku za nas pač najvažnejši dogodek prehod iz poganstva v krščanstvo. Čeprav se je v srednjem veku vgnezdilo tudi v cerkveni upravi mnogo posvetnosti in večkrat celo hudih nerednosti ter ni imela izza visokega srednjega veka zlasti višja duhovščina sploh nobene neposredne zveze z našimi ljudskimi množicami in enako tudi večina samostanov nobenih, se je bil pa naš narod vendarle tako tesno oklenil krščanstva, da je postalo to v njegovi

osamljenosti že zgodaj sploh najvažnejše gibalo in posoda njegovega svojstvenega duhovnega življenja (že tedaj se je globoko zakoreninilo zlasti Marijino češčenje) in s tem v veliki meri tudi nekako oporišče za ohranitev njegove samobitnosti.

Iz raznih razlogov so slovenske dežele ob koncu srednjega veka sicer še daleč zaostajale za kulturno ravnjò zapadnih in severnih, vendar so se vsaj tedanja naša mesta počasi dvigala proti kulturni stopnji tedanjih srednjeevropskih provincialnih mest, toda še sto let po iznajdbi tiskarstva na slovenskih tleh n. pr. ni bilo nobene tiskarne. Kultura, ki so jo izpričevala tedanja naša mesta, pa je imela čisto tuj, izprva latinski in zatem nemški značaj, zato tudi ni mogla imeti nobene zveze s tedanjimi našimi slovenskimi kmečskimi množicami. Glede na to je potem tudi lahko razumljivo, da nimamo iz tiste dobe skoro nobenih spomenikov slovenskega pismenstva.

Ker so bile naše dežele tedaj po plemstvu, višji duhovščini in meščanstvu že dokaj vključene v politično, gospodarsko, kulturno in socialno življenje ostale Evrope, ki je prihajalo k nam predvsem preko Nemcev, pa ni mogoče tajiti vsaj njegovega posrednega vpliva tudi na naše ljudstvo. Toda ravno ta tuji vpliv je bil za nas samo kvaren. O njem nam nazorno pripoveduje med drugimi tudi Unrest v svoji znameniti sodobni kroniki.

Izprva še šibko višje jedro tedanjih naših mestec so proti koncu srednjega veka še vedno okrepljevali novi tuji priseljenci (duhovniki, plemiči, trgovci, obrtniki in drugi), ki se jezikovno po veliki večini niso prilagajali čisto slovenskemu značaju ostalega podeželja in domačemu slovenskemu prebivalstvu, temveč so nasprotno še slovenski priseljenci v večja mesta, ki so se socialno dvigali, sprejemali tudi jezik in običaje te višje tuje plasti.

Slovenski jezik je že v teku XIII. stol. čisto izginil iz javnega življenja in je veljal le za jezik kmetov in služinčadi, zato so se ga tudi Slovenci, ki so se socialno dvigali, nekako sramovali in ga počasi celo pozabljali.

Tako so se vsi domači izobraženci sproti raznarodovali in seveda nobeden izmed njih tudi ni čutil kakih dolžnosti do naroda, iz katerega je izšel. Res je, da so se tedaj mnogi Slovenci s svojimi sposobnostmi dvignili tudi na visoka mesta (mnogi so postali n. pr. profesorji na dunajski univerzi in podobno) ali se kako drugače odlikovali v tujini, a to je ostalo za slovensko ljudstvo brez vsakega pomena. V tem pogledu smo pač delili usodo vseh drugih majhnih evropskih narodov, ki so prav tako že zgodaj izgubili svojo politično samostojnost kot mi, kakor n. pr. Baski, Litvanci, Lužiški Srbi i. dr., dočim so bili pa mnogo na boljšem tisti, pri katerih je ostal živ vsaj spomin na njih še nedavno politično samostojnost, kakor n. pr. Srbi, Ukrajinci, Grki, Bolgari i. dr. Že iz tega pa lahko tudi vidimo, da je za vsak narod težišče vsega njegovega boja za obstanek ravno v boju za čim večjo politično osamosvojitve, a vse drugo mora samo podpirati in krepiti njegova politična prizadevanja.

Tisti, ki bi mogel in moral imeti tedaj neposredni interes na gojitvi slovenščine, je bila samo cerkvena uprava in to že iz čisto verskih in dušnopastirskih razlogov. Toda izvzemši majhne in razdrobljene ljubljanske škofije so bili sedeži vseh drugih tedanjih škofij izven slovenskega ozemlja in na te sedeže so prihajali tudi skoro sami tuji plemiči, ki pač niso mogli imeti nobenega razumevanja za jezikovne potrebe svojih slovenskih vernikov. Podobno je bilo tudi z vso ostalo tujo ali potujčeno višjo duhovščino, ki je služila tedaj na slovenskih tleh, ter s samostani; najnižja duhovščina pa, ki je bila vsaj delno slovenskega rodu, pa je bila tedaj še sama premalo izobra-

žena, da bi mogla ustvarjati kake osnovne temelje samostojne slovenske višje kulture.

Vse to je glavni razlog, da je potem tudi naš jezik tako zaostal v svojem razvoju (to je potem v drugi polovici XVIII. stol. prvi točno ugotovil ravno Korošec O. Gutsman). Kmet je pač sproti in v duhu svojega jezika ustvarjal besede, ki jih je neposredno potreboval za svoje dnevno življenje, ni pa seveda mogel ustvarjati tudi besed in izrazov za sebi tuje višje kulturne potrebe. Izobraženci so govorili med seboj v domačem nemškem narečju, ki ga je govorila tedanja višja plast (pozneje pa tudi v italijanščini in francoščini); ker pa je bila tudi nemščina tedaj še jako slabo razvita, so pisali skoro zgolj v latinščini. V še težjem položaju pa je bila seveda slovenščina, kateri je iz navedenega razloga še bolj primanjkovalo izrazov za pojme, združene z višjo kulturo in je postajala zato tudi vedno manj sposobna za pismeno izražanje. V tem pa potem ravno tudi tiči veličina naših reformacijskih pisateljev XVI. stol., da so se navzlic tedanji zaostalosti slovenskega jezika vendarle pogumno lotili ustvarjanja slovenske knjige, toda težko boriti so se morali s to našo jezikovno zaostalostjo še vsi naši poznejši pisatelji prav do sredine XIX. stoletja, dokler niso temeljito nadoknadili vseh tistih zamud, ki nam jih je povzročila v prvi vrsti naša politična nesamostojnost, ter nam izbrusili naš jezik do njegove današnje čudovite popolnosti. (V ne mnogo manjših takih težavah pa so bili tudi Nemci prav do XVIII. stol.).

V takih tegobah in nevoljah, v kakršnih je tedaj bilo naše slovensko koroško ljudstvo, je iz navedenih razlogov moglo živeti pač še vedno samo svoje lastno duhovno življenje. Navzlic propadanju verskega in cerkvenega življenja, ki ga je pokazovala skoro vsa tedanja Evropa, in navzlic skrajno nizki verski izobraženosti se pa našega

ljudstva vendarle ni lotila verska mlačnost, temveč se je zlasti v časih svojih najhujših stisk zatekalo k Bogu, prirejalo spokorniške procesije, romanja, zidalo božje hrame in dajalo duška svojim verskim čustvom v svojih prelepah nabožnih narodnih pesmih, o katerih smo že govorili in katerih sledove najdemo še danes po vsej slovenski Koroški od Zilje do Podjune. Še več: take in podobne pesniške snovi najdemo tudi po ostalih slovenskih pokrajinah, kar nam nudi zadosten dokaz, za tesno duhovno povezavo naših koroških Slovencev s svojimi rojaki po vseh ostalih slovenskih deželah, toda med najlepše spadajo ravno koroške.

O tej trditvi nam posebno zgovorno priča n. pr. dejstvo, da so se vojskovanja kralja Matije Korvina Koroške komaj dotaknila, a vkljub temu so prepevali o njem naši ljudje še v Zilji in v Kanalski dolini. Pa ne samo to: celo z ostalimi Jugoslovani so ostali naši Korošci še v tej dobi v duhovnem stiku, o čemer nam zgovorno dokazuje dejstvo, da je pelo naše ljudstvo še v Zilji celo o srbskem Kraljeviču Marku.

*

Naši zgodovinarji včasih radi navajajo, da je delovalo ob koncu srednjega veka tudi na Slovenskem „mnogo“ šol. To je le deloma res, kajti na vsem obširnem slovenskem ozemlju jih je izpričanih komaj kakih 20, a še te so bile za slovenstvo brez vsakega pomena, razen da so izšolale tudi nekaj slovenske nižje duhovščine.

Šolstvo je bilo cerkvenega izvora, ker ga je Cerkev pač potrebovala za vzgojo duhovniškega naraščaja, zato je imelo izprva tudi čisto latinski značaj. Šele ob koncu srednjega veka, ko je prišla večina tedaj obstoječih šol že pod večji ali manjši vpliv mest, se je latinščini pridruževala še nemščina, a tudi ta le kot nekako pomožno sredstvo. Tudi s slovenskega dela Koroške nam poroča zgodo-

vina o obstoju šol v Vetrinju, Dobrli vesi, Velikovcu, na Otoku, v Celovcu, pri Gospé Sveti, v Beljaku, v Podkloštru in v Železni Kapli ter o višji šoli v št. Pavlu (nekaj navedenih je pa do konca XV. stol. že zopet ugasnilo), toda tudi te so ostale za slovenstvo brez pomena, kajti niti ena izmed njih, razen morda one v Železni Kapli, se ni ozirala tudi na — jezik tlačanov in služinčadi.

*

Podobno kakor s šolami je bilo s tedanjo višjo umetnostjo. V XIV. in XV. stol. je tudi v naših deželah gotski slog nadomestil prejšnjega romanskega in v njem je bilo zgrajenih nekaj odličnih spomenikov gradbene umetnosti, kakor n. pr. cerkve pri Gospé Sveti, v Beljaku in na Otoku, toda vse to ni imelo nobenega opravka s slovenstvom, razen da je kolikor toliko vplivalo tudi na okus ljudstva. Umetnostna zgodovina pripoveduje tudi o znamenitem beljaškem slikarju Ivanu, ki je vzgojil v Ljubljani celó slovečo slikarsko šolo, a po vsej priliki je bil to Nemec (njegov oče Friderik, tudi slikar v Beljaku, je okrasil več južnokoroških cerkvá).

Iz vsega povedanega potem pač lahko razumemo, da nam je iz poznega srednjega veka ohranjenih precej umetniških spomenikov in tudi spomenikov tedanjega pismenstva v slovenskih deželah, toda skoro vsi ti so pisani latinsko, nekaj malega tudi nemško, a slovenskih je le par neznatnih drobtinic. Po vsej priliki ni bilo tedaj niti v rokopisih najvažnejših dušnopastirskih pomagál, kakor so n. pr. prevodi nedeljskih in prazničnih evangelijev, pridig in podobnega, kaj šele kake tovrstne knjige. Tisti duhovniki, ki so slovensko znali, so si pač pomagali tako, da so te stvari sproti prevajali, a kakšni so bili taki „prevodi“, si pač lahko mislimo. Nekako nadomestilo za vse to so bile razne n a b o ž n e p e s m i (zlasti božične, postne in velikonočne), ki so jih prirejali ka-

ki bolj večji duhovniki ter so se nam nekatere ohranile še prav do najnovejše dobe. Na podoben način so vse-kakor nastale tudi številne slovenske legendarne pesmi, ki so jih prepevali verniki zlasti pri procesijah in jih je potem ljudstvo še samo nadalje in po svoje oblikovalo.

Kolikor nam je sploh ohranjenih slovenskih beležk iz poznega srednjega veka, so to le neznatni drobci zapis-
skov za zasebno rabo. In zopet nam je znan najvažnejši tak zapisek iz konca srednjega veka ravno s Koroškega. To je tako imenovani „Celovški rokopis“, ki ga je l. 1880. slučajno našel med starimi, že na pol zavrženimi papirji tedanji tajnik celovškega zgodovinskega društva in opozoril nanj prof. Sketa. On je potem ugotovil, da je ta ne-koč tvoril zadnji list srednjeveške rokopisne knjige, na ka-terega si je neznan gorenjski ali koroški duhovnik zabeležil na prvi strani v slovenskem jeziku očenaš, zdravo-marijo in vero, na zadnji strani pa tedanje člane Mariji-ne bratovščine v Ratečah na Gorenjskem. Med temi so lepe slovenske oblike raznih krstnih imen, kakor Svetka, Janez, Jera, Neža i. dr. z raznimi pridevniki v latinščini. Iz tega sklepajo, da je nastal ta rokopis sredi XV. stol. na Gorenjskem, a sodeč po navedenih molitvah morda tudi na Koroškem.

*

Podobno kakor v kulturnem pogledu, je bilo tudi v socialnem. V zgodnjem srednjem veku je tvoril jed-ro našega naroda svobodni slovenski kmet s svojimi last-nimi starešinami in s svobodno izvoljenimi knezi, toda nemško politično gospostvo je že v visokem srednjem ve-ku ta staroslovenski pravni in socialni red popolnoma zrušilo in uveljavilo svojega lastnega, fevdalnega. Svo-bodni slovenski kmetje so s staroslovenskim plemstvom vred skoro popolnoma izginili in ob koncu srednjega ve-

ka je obstajal naš narod zgolj še iz brezpravne mase podložnikov tujih fevdalcev, ki so bili obenem tudi eden izmed glavnih nositeljev germanizacije, ker so skoro onemogočali vsako slovensko narodno obrambo. O slični vlogi tuje meščanske plasti smo pa že govorili.

Oboji so zviška in s preziranjem gledali na množice slovenskih kmečkih tlačanov, a socialni pritisk obojih je povzročal ponemčevanje tudi večine tistih slovenskih okolčanov, ki so se naseljevali v mestih. Ko so prišle slovenske dežele pod oblast Habsburžanov, je bilo slovensko ljudstvo politično, kulturno in socialno že tako omrtničeno, da se za vodilne plasti jezikovno vprašanje sploh ni več postavljalo in se je začelo le trenje med latinščino in nemščino, pri čemer se je iz čisto naravnih razlogov morala prva počasi umikati slednji. Zlasti stanovi so veljali za „nemške korporacije“, dočim je Cerkev žilavo branila postojanke latinščine.

V takih okoliščinah je kaj lahko razumljivo, da je živel slovensko kmečko ljudstvo čisto samosvoje duhovno življenje, ki ni imelo nobenih notranjih zvez z nemškim. Iz opisov Ulrika Liechtensteinskega in iz starih popisov ustoličenja nam je znana celó njegova tedanja noša: moški so se oblačili v dokolenske hlače in se ogrinjali v plašče, oboje iz sivega lodna, obuvali so opanke, privezane na noge z jermeni, a glave so si pokrivali s sivimi klobuki. Suknja je imela zadaj razporke in je segala čez kolena. — Dekleta so si spletala lase v dve dolgi kiti, ki sta jim viseli po hrbtu, omožene pa so si jih opletale okoli glave, a na glavi so oboje nosile bogato okrašene „šaplje“. Svojo vrhnjo obleko so ženske nazivale „go-deže“.

Duhovno se je izživljalo naše ljudstvo z okraševanjem svojih oblek, orodja in bivališč, zlasti pa v narodnih pesmih in pripovedkah. Posvetna slovenska n a r o d n a

p e s e m je proti koncu srednjega veka naravnost zacvetela in ravno ona nam predstavlja tudi višek tedanjega oblikovanja slovenske besede. V svojih tegobah je našlo slovensko ljudstvo globoko uteho zlasti v živem verskem življenju, zato so se ravno v tistih dobah razvila, razen že starejše Gospe Svete in Krke, še druga božja pota, kakor Podgorje, Št. Janž v Rožu, Sveče in zlasti Sv. Višarje, a večkrat so romali tudi daleč na tuje. Samo to svojsko in živo duhovno življenje je našemu koroškemu Slovincu tudi omogočilo, da je preživel, popolnoma osamljen, žalostno dobo svojega najglobljega ponižanja ob koncu srednjega veka.

Slovenske dežele so bile ob koncu srednjega veka resda že docela „evropeizirane“, toda slovensko ljudstvo je moralo nositi predvsem posledice globokih političnih, gospodarskih in socialnih kriz, ki so zajemale tedaj skoro vso Evropo in ki so pretresale vse tri glavne stebre srednjeveške družbe: plemstvo, meščanstvo in kmečki stan. Naše ljudstvo v njih ni bilo aktiven, delaven činitelj, temveč predvsem pasiven, trpen.

Toda niti tedanje njegovo politično in socialno brezpravje ni moglo zadušiti v njem težnje po osvoboditvi. Čeprav ni imel slovenski koroški kmet ničesar skupnega z zgoraj opisanim razvojem tuje gospode pri nas, je pa ves duh tedanjega časa našel vendarle močan odmev tudi pri njem. O tem nam najzgovorneje pričajo ravno kmečki upori, ki so se začeli pojavljati prav ob koncu srednjega veka. Oni so bili znanilci nove dobe, ki je napočila tudi za naše ljudstvo ob pričetku novega veka. Po več stoletjih je skušal tudi naš kmet zopet dvigniti svojo glavo, se otresti gospostva pokvarjene gospode in vzeti svojo usodo sam v roke.

Tedanji čas vsekakor še ni bil ugoden za tako osvoboditev, toda verjetno je, da bi si bil svojo usodo vsaj ja-

ko izboljšal, ako bi bil bolje organiziran, ako bi se bil povezal s še večjim krogom svojih rojakov po ostalih slovenskih deželah in ako bi se bil pokazal odločnejšega, kajti z begom pred sovražnikom (l. 1478. pri Kokovem!) se ni rešil, temveč si je svoj položaj samo še poslabšal.

Dolga in trnova je bila še pot do osvobojenja našega ljudstva. Toda čeprav je bila ravno doba ob prelomu srednjega in novega veka doba njegovega najglobljega ponižanja, je pa bila to vendarle tudi doba, ko je po dolгих stoletjih prvič pokazalo, da noče umreti, ter dokazalo svojo nezlomljivo življenjsko silo.

KONEC PRVEGA ZVEZKA

DODATKI

I. KARANTANSKI IN KOROŠKI DEŽELNI KNEZI*

1. Slovenski karantanski knezi

630	—	?	Valuk, prvi po imenu znani karantanski slovenski knez.
?	—	?	Vrsta po imenu neznanih karantanskih slovenskih knezov.
?	—	749	Knez Borut.
749	—	751	Borutov sin Gorazd.
752	—	769	Gorazdov bratranec Hotimir.
772	—	?	Valtunk (Volkun, Valjhun).
?	—	?	Vrsta slovenskih karantanskih knezov, od katerih so znana samo imena, in sicer: Inko, Pribislav, Semika, Stojmir.
?	—	820	Etgar.

2. Razni frankovski in nemški upravitelji, mejni grofje in vojvode

Sredi IX. stol.	Grof Pabo, frankovski upravitelj v Karantaniji.		
856	—	880	Karlman, upravitelj Karantanije in Vzhodne marke.
?	—	869	Gundakar, Karlmanov poverjenik v Karantaniji.
?	—	896	Arnulf, Karlmanov nezakonski sin in njegov upravitelj v Karantaniji, od l. 887. nemški cesar.
896	—	?	Rupert, Arnulfov mejni grof v Karantaniji.
?	—	907	Luitpold, zadnji upravitelj v Karantaniji.
907	—	937	Arnulf, vojvoda bavarsko-karantanski.
918	—	947	Bertold, Arnulfov brat, izprva le karantanski upravitelj, od l. 938. bavarsko-karantanski vojvoda.
?	—	?	Veriand, Bertoldov upravitelj v Karantaniji.

*) Z ležečimi številkami tiskane letnice pomenjajo, da so se dotični dogodki izvršili *okoli* tistega leta.

- 947 — 955 Henrik I., brat kralja Otona I., bavarsko-karantanski vojvoda.
- ? — ? Mejni grof Hartvih upravlja Karantanijo v imenu bavarsko-karantanskega vojvode.
- 955 — 976 Henrik II. Prepirljivec, sin Henrika I. in bratranec cesarja Otona II., bavarsko-karantanski vojvoda.
- 976 — 978 Henrik III. Mlajši, prvi vojvoda samostojne Koroške.
- 978 — 982 Oton, nečak cesarja Otona II., vojvoda koroški.
- 982 — 989 Henrik Mlajši, drugič bavarsko-karantanski vojvoda.
- 989 — 995 Henrik II. Prepirljivec, drugič bavarsko-koroški vojvoda; ob njegovi smrti je Koroška dokončno ločena od Bavarske.
- 995 — 1004 Oton, bratranec cesarja Otona II., je drugič koroški vojvoda, upravljal je pa Koroško že tedaj mladi Adalbero Eppensteinski.
- 1004 — 1011 vojvoda Konrad I., sin prejšnjega.

3. Eppensteini in Spanheimi

- 1012 — 1035 Vojvoda Adalbero Eppensteinski; po padcu tega preneha tudi zveza med Karantansko krajino in vojvodino Koroško.
- 1036 — 1039 Konrad II., sin Konrada I.
- 1039 — 1047 Mesto koroškega vojvode ostane nezasedeno.
- 1047 — 1055 Velf III. Eppensteinski.
- 1056 — 1061 Kuono, brat lotrinškega palatina.
- 1061 — 1072 Grof Bertold Zährinški.
- 1073 — 1076 Markvard Eppenstein izvaja dejansko vojvodsko oblast, a menda protizakonito.
- 1077 — 1090 Liutold Eppensteinski.
- 1090 — 1122 Henrik III. Eppensteinski, brat prejšnjega, dotlej krajišnik na Kranjskem in v Istri.
- 1122 — 1123 Henrik Spanheimski.
- 1124 — 1134 Engelbert Spanheimski.
- 1135 — 1144 Ulrik I. Spanheimski.
- 1144 — 1161 Henrik V. Spanheimski.
- 1161 — 1181 Herman Spanheimski.
- 1181 — 1202 Ulrik II. Spanheimski.
- 1202 — 1256 Bernhard Spanheimski.
- 1256 — 1269 Ulrik III. Spanheimski.

4. Premislouci in Goriško-Tirolski grofje

- 1269 — 1276 Češki kralj Otokar II. Premisl.
- 1279 — 1286 Majnhard Goriško-Tirolski, upravitelj Koroške.

- 1286 — 1295 Majnhard Goriško-Tirolski, koroški vojvoda.
 1295 — 1335 Bratje Oton, Ludovik in Henrik Goriško-Tirolski,
 sinovi gornjega (Majnharda).

5. Habsburžani

- 1335 — 1359 Albreht II.
 1359 — 1365 Rudolf IV.
 1365 — 1373 Sovlada bratov Albrehta III. in Leopolda III.
 1373 — 1386 Leopold III.
 1386 — 1395 Albreht III. kot varuh Leopoldovih sinov Viljema,
 Leopolda, Ernesta in Friderika.
 1395 — 1406 Sovlada bratov Viljema, Leopolda in Ernesta.
 1406 — 1411 Leopold.
 1411 — 1424 Ernest Železni.
 1424 — 1435 Friderik IV. (Tirolski) kot varuh svojih nečakov
 (sinov Ernesta Železnega) Friderika V. in Alb-
 rehta VI.
 1436 — 1493 Friderik V., od l. 1440., ko je bil izvoljen za nem-
 škega cesarja, nazvan Friderik III.
 1493 — 1519 Cesar Maksimilijan I.

2. KRONOLOGIJA KOROŠKIH SLOVENCEV

- III. stol. pred Kr. r.: Kelti si podvržejo Noričane.
II. stol. pred Kr. r.: Noričane začno napadati od juga Rimljanov od severa pa Cimbri.
I. stol. pred Kr. r.: Rimljani prodirajo v Podonavje in v Alpe.
15. leta pred Kr. r.: Rimljani gospodarijo že vsemu ozemlju do gornje Donave.
II.-IV. stol. po Kr. r.: V Noriku se širi krščanstvo.
V. stoletje po Kr. r.: Rimljani se začno umikati iz Norika. — V Noriku propadajo rimska mesta.
VI. stoletje po Kr. r.: Franki začasno zasedejo Karantanijo, a jih kmalu preženejo Bizantinci. — Sloveni začno prodirati čez Karpate in spodnjo Donavo v Podonavje in na Balkan.

L e t a

- 560 Obri zavladajo delu Slovenov.
568 Langobardi se preselijo iz Panonije v gornjo Italijo in izpraznjeno ozemlje začno zasedati Slovenci.
580 Ustvarjeno je že močno slovensko središče na Gosposvetskem polju.
590 Propadeta škofiji v Teurniji (pri špitalu) in v Aguntu (pri Lienzu), a škofija v Virunumu je propadla že nekaj let poprej.
590 Slovenci zavzemajo že močne postojanke v okolišu Lienza.
593 Bavarci potolčejo Slovence na Lurnskem polju, a ti jim dve leti nato poraz temeljito vrnejo.
623 Samo ustanovi severnoslovansko državo.
625 Langobardi si osvoje Kanalsko in večino Ziljske doline.
626 Obri doživé strašen poraz pred Carigradom, kar omogoči Slovincem, da se osvobodijo njih jarma in stopijo v Samovo državno zvezo.
627 Slovenci vnovič potolčejo Bavarce pri Lienzu in si s tem utrdijo svoje zapadne meje.
630 Sv. Kolumban in sv. Amand poskusita misijonariti med karantanskimi Slovenci, a še brez uspeha.
630 Slovenski Karantaniji vlada prvi, po imenu znani domači knez Valuk.

- 631 Slovani popolnoma premagajo združene Germane pri Wo-
gatisburgu (Uhoštu) na Češkem.
- 658 Umre kralj Samo, nakar njegova država razpade in slovenska
Karantanija zaživi čisto samostojno politično življenje.
- 725 Slovenci vdoro daleč na bavarsko ozemlje.
- 730 Slovenci osvobode Kanalsko in Ziljsko dolino bizantinske nad-
oblasti.
- 743 Franki premagajo združene Bavarce in Slovence.
- 744 Združeni Slovenci in Bavarci odbijejo obrski napad, a Slo-
venci morajo bavarsko pomoč plačati s priznanjem njih
nadoblasti.
- 744 Krščena sta karantanska kneževiča Gorazd in Hotimir, zato se
jemlje ta letnica kot leto p o k r i s t j a n j e n j a S l o v e n c e v .
- 745 Salzburška nadškofija si (med leti 741—752) zagotovi cerkveno
oblast v Karantaniji.
- 749 Franki tesneje vključijo Bavarce in Karantance v svojo državo.
- 750 Umre karantanski slovenski knez Borut in nasledi ga njegov
sin Gorazd.
- 753 Umre knez Gorazd, ki ga nasledi njegov bratranec Hotimir
in ki privede v deželo misijonarja Majorana.
- 760 Pomožni škof Modest pride v Karantanijo in kmalu nato zgra-
di prve 3 cerkve, med njimi tudi pri Gospe Sveti.
- 763 Umre sv. Modest, nakar sledita dva neuspešna upora pogan-
skih Slovencev.
- 768 Frankovski državi zavlada Karel Veliki.
- 769 Kristeinbach na vzhodnem Tirolskem se prvič označuje kot
zapadna meja Slovencev in ta tvori tudi njih zapadno politič-
no mejo.
- 769 Umre knez Hotimir, slovenska poganska stranka priredi še
tretji upor, zmaga in prežene iz dežele vse nemške misijonarje.
- 772 Bavarski vojvoda Tasilo vnovič ukloni poganske Karantance
frankovski nadoblasti; karantanski knežji prestol zasede Val-
tunk.
- 788 Karel Veliki Karantanijo tesno poveže s svojo državo, vendar
obdrži Karantanija še vedno svojo samoupravo.
- 791 Začne se frankovska vojna z Obri, ki traja 12 let in v kateri
so Obri dokončno uničeni.
- 796 Drava je določena za mejo med oglejskim patriarhatom in salz-
burško nadškofijo.

- 799 Salzburški nadškof pošlje Karantancem novega pomožnega škofa Teodorika in v naslednjih desetletjih začno ustanavljati v Karantaniji prve župnije.
- 799 Salzburška cerkvena sinoda sklene, da se sme v cerkvi moliti in peti le latinsko.
- 800 Okoli tega leta vlada v Karantaniji slovenski knez Inko (nekateri postavljajo njegovo vladno med leta 788—792).
- 803 Franki razdele ozemlje med Donavo in Jadranom v Vzhodno in Furlansko krajino; mejo med obema tvori Drava. Na čelo vsake krajine je postavljen poseben prefekt, kateremu so podrejeni načelniki manjših ozemelj, med temi tudi slovenski karantanski knezi.
- 814 Umre cesar Karel Veliki in nasledi ga slabotni Ludovik Pobožni.
- 819 Posavski knez Ljudevit se upre Frankom, Slovenci se pridružijo upornikom in vojna traja 5 let.
- 820 Vrše se krvavi boji med Franki in upornimi karantanskimi Slovenci.
- 822 Freisinška škofija dobi kot prva ozemlja na Koroškem (med Trušnjami in Grebinjem) in odslej začno prihajati na Koroško nemški priseljenci.
- 823 Strt je južnoslovanski upor proti Frankom, nakar izgube tudi karantanski Slovenci svojo samoupravo.
- 828 Neka frankovska listina že rabi izraz „Slovenija“ („... v mejah Slovenije, v okolišu, ki se Zilja imenuje.“).
- 828 Slovensko ozemlje se razdeli na 7 frankovskih krajin, ena med temi je tudi Karantanija, na čelo krajin so postavljeni krajišniki. — Vladarji podarjajo v tem stoletju nemškim svetnim in cerkvenim velikašem ter samostanom velika posestva v Karantaniji in ti dovajajo v deželo nemške koloniste.
- 831 Salzburški nadškofje dobe prva posestva na Koroškem.
- 843 Frankovski imperij razpade v tri samostojne države, južno-zapadni Slovenci pridejo pod Italijo, ostali pa v vzhodno frankovsko državo (poznejšo Nemčijo).
- 868 Papež Hadrijan odobri sv. Cirilu in Metodu slovansko bogo-služje.
- 871 Nastane rokopisno delo „*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*“, najstarejši in najznamenitejši vir za staroslovensko zgodovino.
- 876 Upravo Karantanije dobi Arnulf in visoko dvigne njeno veljavo.
- 883 Izbruhne karantansko-velikomoravska vojna.
- 894 Madžari prvič vderejo na slovensko ozemlje (v Panonijo).

- 901 Madžari poskusijo vdreti tudi v Karantanijo, a so odbiti, strašno so pa v tistih letih opustošili sosednje pokrajine.
- 955 Madžari so uničujoče premagani na Lechfeldu (Leškem polju) na Bavarskem.
- 970 Naš jezik je prvič označen kot „slovenski“.
- 974 Na Otoku je ustanovljen kolegiatni kapitelj.
- 976 Koroška je oddvojena od Bavarske in koroški krajišniki so povzdignjeni v vojvode.
- 1002 Razbita je velikokarantanska zveza in vsak njen del je neposredno podrejen kroni.
- 1007 Novoustanovljena bamberska škofija dobi prva posestva na Koroškem.
- 1016 Breže dobé kot prve na Koroškem tržne pravice.
- 1028 Ustanovljen je benediktinski samostan v Osojah.
- 1035 Odstavljen je karantanski vojvoda Adalbero Eppensteinski, ožjo Karantanijo (Gornjo štajersko) dobi mejni grof Arnold Lambaški, Koroška je dokončno ločena od Karantanije, a koroško vojvodstvo ostane nezasedeno do l. 1047.
- 1045 Umre sv. Hema (Ema), grofica Breška.
- 1060 Beljak dobi tržne pravice in pride v posest bamberskih škofov.
- 1072 Ustanovljena je (6. V.) krška škofija; prvi škof je Gunter.
- 1077 Koroško vojvodstvo pride v roke Eppensteinov.
- 1081 Poljski kralj Boleslav sprejme v Osojah redovno obleko.
- 1091 Ustanovljen je benediktinski samostan v št. Pavlu.
- 1106 Ustanovljen je kolegiatni kapitelj v Dobrli vesi.
- 1107 Ustanovljen je benediktinski samostan v Podkloštru.
- 1122 Izumro Eppensteini in na koroškem vojvodskem prestolu jih naslede Spanheimi.
- 1142 Ustanovljen je cistercijanski samostan v Vetrinju.
- 1147 Šentpavelski samostan si pridobi Velikovec, a mu ga potem v XIV. stol. iztrgajo Spanheimi.
- 1154 Za kolegiatni kapitelj v Dobrli vesi so uvedena redovna pravila sv. Avgušтина.
- 1179 III. lateranski cerkveni zbor določi, da mora imeti vsaka kapiteljska cerkev svojega učitelja.
- 1200 V Spod. Dravogradu je ustanovljen kolegiatni kapitelj.
- 1219 V Podkrnosu je ustanovljen kolegiatni kapitelj.
- 1227 Koroško plemstvo pozdravi Ulrika Liechtensteinskega s slovenskim nagovorom.
- 1228 Ustanovljena je lavantinska škofija.
- 1231 V Velikovcu je obnovljen kolegiatni kapitelj.
- 1236 Ustanovljen je premonstratenski samostan v Grebinju.

- 1240 Neki angleški spis iz te dobe navaja, da spada „Karintija” s Srbijo in Dalmacijo k „Veliki Slaviji”.
- 1250 Ustanovljen je minoritski samostan v Beljaku.
- 1252 Celovec dobi mestne pravice (zadevno pisano listino pa šele l. 1338.).
- 1260 Češki kralj Otokar II. Premisl pridobi (za izumrlimi Babenberžani) Štajersko.
- 1262 Ustanovljen je avguštinski samostan v Velikovcu.
- 1263 Na Koroškem je postavljen prvi vicedom.
- 1269 Otokar II. podeduje (za izumrlimi Spanheimi) Koroško.
- 1270 Postavljen je prvi koroški deželni glavar.
- 1273 Za nemškega cesarja je (29. IX.) izvoljen Rudolf Habsburški.
- 1274 Nemški državni zbor izjavi, da je Otokarjeva posest slovenskih dežel nezakonita.
- 1276 Otokar II. Premisl se mora (21.XI.) odpovedati slovenskim deželam.
- 1276 Cesar Rudolf Habsburški izroči zemljiškim gospodom skoro neomejeno oblast nad njih podložniki.
- 1278 Bitka pri Dürnkrutu med Otokarjem Premislom in Rudolfom Habsburškim; Otokar je premagan in ubit (26. VIII.)
- 1279 Rudolf Habsburški izroči Koroško v upravo Goriško-Tirolskemu grofu Majnhardu IV.
- 1281 Rudolf Habsburški postavi za upravitelja na Štajerskem svojega sina Albrehta, dne 27. XII. 1282. pa izroči Avstrijo in Štajersko tudi v fevd Albrehtu in Rudolfu, a na Kranjskem in v Slovenski krajini jima izroči upraviteljstvo; s tem stopijo Habsburžani prvič na slovenska tla.
- 1286 Rudolf Habsburški izroči Koroško v fevd grofu Majnhardu Goriško-Tirolskemu, nakar je (1. IX.) ta ustoličen za deželnega vojvodo.
- 1287 Ema, grofica Breška, je proglašena za blaženo.
- 1291 Umre cesar Rudolf Habsburški.
- 1292 Na Koroškem izbruhne upor proti Majnhardu Goriško-Tirolskemu.
- 1292 Št. Vid postane glavno mesto Koroške (poprej je bil to Beljak).
- 1298 Bamberski škof izroči Beljaku pisano listino o njegovih mestnih pravicah.
- 1308 Hrvatski grofi Babonići dobé od Friderika Habsburškega velika posestva ob spodnji Krki.
- 1335 Izumro Goriško-Tirolski grofje in Koroško podedujejo za njimi Habsburžani, ki jim stojita na čelu brata Albreht in Oton; Oton je 2. VII. ustoličen na Gosposvetskem polju.

- 1338 V Gradcu se prvič zberejo zastopniki koroškega, kranjskega in štajerskega plemstva za skupni nastop.
- 1338 Vojvoda Albreht II. Habsburški izda (24. IX.) koroško deželno ustavo po vzorcu štajerske (enako tudi za Kranjsko).
- 1338 Vojvoda Albert II. Habsburški izroči zemljiškim gospodom neomejeno sodno pravico nad njih podložniki (razen smrtne kazni).
- 1345 Postavljen je prvi koroški deželni upravitelj.
- 1348 Velikanski potres povzroči (25. I.) katastrofo v Ziljski dolini in popolnoma poruši tudi Beljak.
- 1352 Turki prvič stopijo na evropska tla.
- 1379 Slovenske dežele s Koroško in Tirolsko dobi (zaradi delitve) Leopold III. Habsburški.
- 1396 Slovenci se v nesrečni bitki pri Nikopolju menda prvič bore proti Turkom.
- 1399 V Trbižu se pridiguje še vedno samo slovensko.
- 1408 Turki prvič dosežejo slovenske obmejne kraje.
- 1411 Izvrši se nova delitev habsburških alpskih dežel; slovenske dežele dobi Ernest Habsburški, nazvan „Železni“, ki si prizame naslov nadvojvode.
- 1412 Štajerski stanovi se prvič snidejo k deželnemu zboru.
- 1414 Nadvojvoda Ernest Železni je (18. III.) ustoličen na Gospodskem polju; to je bilo zadnje ustoličenje po starodavnem slovenskem obredu.
- 1415 Izvrši se prvi veliki turški napad na Slovensko (plenili so po Kranjskem do Ljubljane).
- 1443 Cesar Friderik III. sprejme (29. XII.) samo še poklonstvo koroških stanov in ne več ustoličenja.
- 1451 V Beljaku pridiguje sv. Janez Kapistran za križarsko vojno proti Turkom.
- 1453 Vrši se (v Velikovcu) prvi skupni „generalni deželni zbor“ koroških, kranjskih in štajerskih deželnih stanov.
- 1456 V Beogradu je (9. XI.) ubit zadnji Celjski grof Ulrik.
- 1457 Vrši se prvo posvetovanje koroškega deželnega zbora.
- 1457 Umre kralj Ladislav, kar sproži dolgotrajne boje (do l. 1463) med Habsburžani za nasledstvo v avstrijskih deželah; v teh bojih so mnogo trpele tudi slovenske dežele.
- 1461 Ustanovljena je ljubljanska škofija, ki dobi nekaj ozemlja tudi na Koroškem.
- 1468 Papež potrdi viteški red sv. Jurija, ki ima svoje središče v Millstattu, v njegovo posest pride tudi Otok.
- 1469 Turki od tega leta dalje neprestano napadajo slovenske dežele.

- 1470 V Št. Vidu ob Glini in nato v Velikovcu se vrši pod cesarjevim predsedstvom posvetovanje notranjeavstrijskih stanov o obrambnih ukrepih proti Turkom in o Baumkirchnerjevem uporu.
- 1472 Turki dosežejo prvič koroško mejo (pri Pliberku).
- 1473 Turki pridrve 25. IX. prvič na Koroško (čez Jezersko v Železno Kaplo) in ropajo tu 5 dni.
- 1473 Koroški slovenski kmetje se začno organizirati v kmečko zvezo.
- 1475 Turki pri Brežicah potolčejo združene Korošce, Kranjce in Štajerce.
- 1475 V Mariboru se vrši novo posvetovanje notranjeavstrijskih stanov glede obrambe proti Turkom.
- 1476 Turki prihrume (10. X.) drugič na Koroško pri Beli peči in plenijo 4 dni po vsej južni Koroški.
- 1478 Puntarska slovenska kmečka zveza se razširi na večino slovenske Koroške; ona predstavlja prvi poskus večjega upora slovenskih kmetov.
- 1478 Turki tretjič pridro na Koroško preko Predila in pri Megvarjih (25. VII.) uničijo Matjaževe kmečke čete.
- 1479 Začne se vojna med Friderikom III. in ogrskim kraljem Matijo Korvinom (Kraljem Matjažem), ki seže tudi na Koroško (vojna je trajala do l. 1489).
- 1480 Turki navalé (19. VII.) četrtič na Koroško in dva tedna zatem še petič.
- 1480 Ogrski kralj Matija Korvin pride z vojsko na Koroško.
- 1482 Vrši se manjši kmečki upor na vetrinjskih posestvih.
- 1483 Turki prihrume šestič na Koroško in ropajo po Zilji in Podjuni.
- 1484 Turki vdro (16. X.) sedmič na Koroško (čez Jezersko).
- 1492 Turki navale pri Trbižu osmič na Koroško.
- 1496 Turki pridrve devetič na Koroško.
- 1497 Turki prihrume desetič na Koroško.
- 1499 Turki pridejo enajstič in zadnjič na Koroško.
- 1500 Izumro Goriški grofje in Habsburžani podedujejo za njimi še Goriško.

3. KAZALO KRAJEVNIH IMEN

(Izpuščena so imena: Karantanija, Koroška in Avstrija, ker se ponavljajo skoro v vsej knjigi.)

Admont	65	Blažja ves	53, 100
Aguntum, gl. Lienz		Bled	88
Alteich	40	Bohinjska dolina	88
Aquilea, gl. Oglej		Borovlje	146
Arije (Arriach)	146	Bratislava	44
		Breza	144
Baierndorf	70	Breznik	113
Bajtiše	146	Breže 12, 33, 64, 68, 71,	
Balkan 5, 8, 35, 57, 173		79, 80, 99, 107, 111,	
Baško jezero	29, 88	142, 148, 176	
Bavarska 21, 30, 37, 42,		Brežice	117, 179
43, 45, 61, 63, 69,		Brnca	80
120, 171, 176			
Bela peč	117, 179	Carantanum	7, 47
Beljak 5, 11, 12, 15, 68,		Carigrad	19, 173
69, 71, 80, 87, 106,		Celea, gl. Celje	
111, 117, 120, 143, 146,		Celje	6, 11, 120
148, 160, 165, 176, 177, 178		Celjska grofija	114
Benetke	99, 107	Celovec 68, 72, 87, 101,	
Beograd	113, 178	106, 107, 108, 109, 110,	
Bilčovs	52	111, 144, 146, 165, 177	
Bischofshofen	21	Celovška kotlina 20, 21, 52,	
Blače	127	68, 72, 87, 117, 160	
Blatno jezero	43	Cerkvica	75
Blatograd (Moosburg) 42,		Chiemsko jezero	27
44, 78, 132			
Blatograd ob Blatnem jezeru 44		Čajnče	144

Čedad	22, 29, 89, 107	Gorenjska	11, 62, 68, 74,
Češka	19, 39, 89, 158		86, 88, 165
Črna	142	Gorica	71
Črni grad	78	Goričja ves	18
Dalmacija	177	Goriška	11, 95, 107, 114, 179
Defereggental	13	Gornja Avstrija	14, 62, 70
Deutsch Hartmannsdorf	74	Gospa Sveta	27, 33, 50,
Djekše	11, 121		69, 81, 122, 139, 141,
Dobrla ves	34, 81, 144,		143, 144, 146, 150, 165, 168, 174
	145, 150, 165, 176	Gosposvetsko polje	6, 7,
Dolenjska	11, 62, 87, 88		11, 12, 14, 15, 22,
Dolnja Avstrija	11, 14, 30,		25, 48, 50, 53, 72,
	62, 98		87, 89, 92, 94, 101,
Dunaj	14		103, 123, 160, 173 177, 178
Dunajsko Novo mesto	14	Grabštanj	18, 87
Dürnkrut	91, 177	Gradec	94, 96, 129, 178
Dvor	18, 152	Gradiščanska	11
Emona, gl. Ljubljana		Gradnica	141
Fara (Rožek)	146	Grebinj	69, 87, 106, 141,
Feuersberg	113		148, 175, 176
Francija	39, 147, 148	Grobniško polje (Krappfeld)	12, 74, 127
Frankovska	69, 97		
Freising	68, 84, 144	Guštanj	117
Furlanija	10, 22, 32, 35,	Herrenchiemsee	27
	38, 39, 61, 62, 63,	Hodiše	78, 147, 152
	64, 118, 120, 175	Hovja ves	145
Gailberg	6	Hrvatska	35
Galicija	152	Hrvatsko Posavje	35
Giesen	49	Humperk (Hollenburg)	45, 122
Glinje	146	Innichen	29
Globasnica	6, 11, 113, 153	Iseltal	13
Golovica	148	Istra	10, 30, 38, 39, 61,
			62, 94, 95, 114

Italija	6, 7, 12, 17, 21, 23, 35, 39, 44, 61, 80, 87, 106, 114, 148, 150, 173, 175	Kremsmünster	29, 40
		Kristeinbach	13, 174
		Kriva vrba	144
		Krka	65, 68, 81, 128 139, 150, 168
Jadran	19, 61, 107, 175	Krnski grad	27, 42, 44, 47, 50, 101, 123, 144
Jezersko	116, 120, 179	Krobathen	12
Judenburg	120		
Junska grofija	64	Labot	105, 117, 141
		Labotska dolina	11, 15, 68, 69, 72, 73, 74, 87, 119, 127, 141
Kajzaze	52	Landskron	113, 119
Kalsertal	13	Laško	87
Kamen	78, 113	Laze	126
Kanalska dolina	6, 12, 20, 22, 29, 59, 69, 71, 87, 95, 99, 106, 111, 120, 128, 164, 173, 174	Lechfeld	61, 176
Kapla (Kappel) na Grobni- škem polju	143	Leše	127
Kapla v Rožu	34, 118, 146, 147	Lienz	10, 11, 13, 18, 20, 26, 64, 173 142
Kazaze	52	Lipa	
Kirchheim	75	Ljubelj	6, 80, 95, 111, 117, 118, 121, 146
Klanče	141	Ljubljana	6, 87, 95, 111, 129, 165, 178
Kočane (Kötschach)	12	Loga ves	72, 117, 142
Kokovo	127, 168	Lurnska grofija	64
Kosovo polje	115	Lurnsko polje	7, 11, 13, 15, 18, 84, 173
Kostanje	117		
Kotmara ves	81, 146	Mače	118
Kranjska	6, 7, 8, 17, 21, 31, 62, 74, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 106, 120, 129, 177, 178	Marenberg	64
Kras	10, 11, 35, 88, 89, 114	Maribor	87, 125, 129, 179
Krčanje	148	Marija na Zilji	34, 143, 145
Kremljica	121	Marija v Trnju	120

Mauernkirchen	14	Panonija	31, 33, 38, 41,
Mattsee	40		42, 43, 44, 45, 83, 173, 175
Megvarje	20, 118, 179	Panonska nižina	17, 21
Mežica	142	Pečnica	80, 121
Mežiška dolina	73	Pliberk	106, 107, 108, 110,
Millstatt	118, 119, 147, 178		117, 142, 179
Millstattsko jezero	69	Plöckenpass	6
Mislinjska dolina	11, 14,	Podčetrtek	88
	87, 117	Podêbrad	89
Möll	13	Podgorje	118, 152, 168
Mohač	31	Podjuna	11, 15, 16, 52,
Mohliče	116, 118		68, 72, 87, 88, 116,
Mondsee	14		118, 120, 144, 145, 146, 164, 179
Možac (Možnica, Moggio)	29, 88	Podklošter	81, 117, 147,
München	84		148, 150, 165, 176
Murau	64	Podkrnos	33, 47, 78, 105,
Mursko polje	30, 45, 88		145, 176
Nemčija	39, 41, 45, 61, 115, 175	Podljubelj	146, 147
Nešava (Gnesau)	11	Podonavje	5, 7, 8, 10,
Neumarkt	12, 64, 68		17, 23, 43, 44, 173
Nikopolj	178	Podravje	7, 11, 62, 87
Norik	6, 7, 173	Pokrče	100
Notranja Avstrija	94	Pontabelj, gl. Ponteba	
Obernberg	14	Ponteba	71, 75
Oglej	6, 29, 32, 141, 150	Poreče	144
Ogrska	39, 45, 123	Posavska krajina	38
Osoje	81, 106, 117, 147, 176	Potvinj (Tiffen)	74
Osojsko jezero	12, 52, 71, 105	Predil	107, 118, 127, 179
Ostrovica	78, 95, 103, 125	Pregrad	113
Otok na Vrbskem jezeru	69,	Primorska	17, 95
	81, 119, 144, 150, 152,	Ptujsko polje	30
	155, 165, 176, 178	Pusti dol (Pustertal)	13
		Pustringa	11

Rabelj	111	Slovenska krajina	92, 177
Radgona	87	Slovenske gorice	30
Radiše	145	Sorg (Sorič)	81
Rateče na Gorenjskem	165	Spodnja Avstrija, gl. Dolnja	
Rebrca	119	Avstrija	
Reifenberg	71	Spodnja Kapla	121
Rezija	71	Spodnji Dravograd	62, 105,
Ribnica ob Vrbskem jezeru		113, 117, 141, 145, 146, 176	
	36, 127	Srbija	177
Rim	2, 7, 26, 81	Srem	31
Rož	11, 12, 15, 16, 59,	St. Gallen	49
	64, 87, 117, 120, 127,	Strassburg	81, 142
	143, 146, 147	Strmec	78, 113, 119
Rožek	5, 34, 69, 80, 118,	Strojna	142
	144, 145	Svatne	121
Ruda	148	Sveče	121, 146, 168
Sachsenburg	118, 126	Sv. Florijan	142
Sagrütz	75	Sv. Martin nad Dholico	145
Salzburg	6, 27, 28, 29,	Sv. Nikolaj (v Beljaku)	141, 145
	32, 33, 85, 141, 149, 150	Sv. Štefan (Štebenj) v	
Salzburška	13, 14, 69, 111	Podjuni	119
Santicum (Beljak)	6	Sv. Višarje	139, 168
Savinjska dolina	88, 90	Svetna ves	72
Savinjska krajina,	62, 64,	Škocijan v Podjuni	144, 145
	65, 87, 93	Škofiče	144
Schladming	14, 126	Šmarjeta v Rožu	147
Sele	121, 142	Šmihel na Gosposvet. polju	144
Skočidol	121, 142	Šmihel v Podjuni	142, 144, 145
Slavonija	35	Šmohor	71, 74, 118
Slovenija	37, 43, 47, 86,	Špital ob Dravi	6,
	98, 116, 175		11, 13, 111
Slovenj Gradec	11, 111, 117, 144	Štajerska	6, 8, 11, 14,
Slovenji Plajberk,	111, 146, 147		17, 30, 31, 38, 61,

62, 63, 64, 65, 67,	Trg (Feldkirchen)	11, 12,
86, 88, 89, 90, 92,		111, 117
93, 94, 95, 96, 98,	Trst	93, 94
104, 105, 111, 114, 117,	Trušnje	69, 78, 175
118, 126, 129, 146, 176, 177, 178	Turinška	97
Št. Andraž (v Labotski dol.)	Ukrajina	8
105, 107, 142	Uhošt, gl. Wogatisburg	
Št. Jakob pri Celovcu	Vaniče	18
Št. Jakob v Rožu	Vašinj	15
Št. Janž (pri Beljaku)	Velika Moravska	43
Št. Janž na Mostiču	Velika Slavija	177
Št. Janž v Rožu	Velika ves	121, 141
146, 168	Velikovec	68, 87, 95, 105,
Št. Jurij v Rožu	106, 107, 108, 109, 111,	
Št. Pavel	74, 81, 146, 148,	115, 117, 125, 127, 129,
165, 176	143, 144, 148, 150, 165,	
Št. Peter pri Celovcu	176, 177, 178, 179	
Št. Rupert pri Beljaku	Vernberg	117
Št. Rupert pri Velikovcu	Veronska krajina	61
81,	Vetrinjš	87, 95, 106, 147,
105, 144	148, 150, 165, 176	
Št. Vid ob Glini	Videm (Udine)	107
12, 71, 74,	Virgental	13
80, 87, 94, 107, 108,	Virunum	6, 7, 11,
111, 115, 117, 127, 129,	12, 26, 173	
160, 177, 179	Visoka Bistrica	121
Tauerntal	Vitanje	64, 88
13, 26, 173	Volšperk	125
Teurnia	Vovbre	18, 148
144	Vrata	99
Timenica	Vrba	117
Tinje	Vrbsko jezero	11, 15, 52,
33, 127	68, 87, 116, 142,	
Tirolska	144, 146	
6, 10, 13, 14,		
21, 30, 43, 67, 69,		
70, 73, 94, 97, 98, 179		
Trbiž		
68, 80, 118, 120,		
127, 178		

Vzhodna krajina	31, 38,	Zgornja Bela	126, 128
	62, 63, 170, 175	Zgornja marka	63
Walchenstein	15	Ziljska dolina	12, 15, 29,
Waleck	15		64, 66, 69, 71, 87, 118,
Weiseneck	148		120, 126, 128, 143, 147,
Wels	14		164, 173, 174, 175, 178, 179
Windisch Garsten	70	Zirknitz	75
Windisch Hartmannsdorf	70	Zuglio	22
Windisch Matrei	13, 70		
Windischscharte	13		
Wolfsberg, gl. Volšperk		Železna Kapla	112, 116,
Wogatisburg (Uhošt)	20, 174		119, 120, 144, 146, 165, 179
Würtenberška	146	Žihpolje	45, 116
		Žitara ves	72, 116
Zavrh	146, 147	Žovnek (v Savinjski dolini)	113
Zgornja Avstrija	11, 29,		
	30, 62		

4. KAZALO OSEBNIH IMEN

Abraham, škof	68, 144	Boleslav, kralj poljski	81, 176
Adalbero Eppenstein, vojvoda	171, 176	Bonaventura, svetnik	148
Albrecht I., vojvoda	92, 93, 177	Bonifacij, svetnik	84
Albreht II., vojvoda	49, 94, 102, 134, 172, 178	Borut, knez	24, 26, 27, 28, 170, 174
Albrecht III., vojvoda	94, 172	Braumüller H., zgodovinar	8
Albreht, brat cesarja Friderika III.	114	Breški (ali Seliški) grofje	64
Alciok, knez	21	Celjski grofje	113, 142, 146
Amand, misijonar	26, 173	Ciril, slovanski apostol	83, 85, 175
Andechs, grofje	70	Dagobert, kralj	20
Arnefried, knez	21	Edlinger Jos., vojvodski kmet	53
Arno, nadškof	29, 33	Enej Silvij Piccolomini, škof in papež	49, 107
Arnold Lambaški, mejni grof	176	Engelbert Spanheim, vojvoda	171
Arnulf, upravitelj	43, 44, 170, 175	Eppensteini, vojvode	64, 69, 77, 86, 176
Avguštin, svetnik	144, 176	Ernest Železni, vojvoda	94, 100, 114, 134, 172, 178
Babenberžani	87, 89	Etgar, knez	32, 36, 170
Babnik Janko, pravnik	48	Finkenstein, otoški patron	155
Babonići, hrvatski grofje	177	Friderik, beljaški slikar	165
Baumkirchner, štajerski plemič	179	Friderik III., cesar	100, 104, 114, 115, 119, 122, 129, 142, 153, 172, 178, 179
Bernhard Spanheimski	88, 89, 99, 171	Friderik IV.	172
Bertold Zährinški, vojvoda	171	Gebhard, nadškof	81
Bertold, patriarh	151		
Bertold, vojvoda	170		
Bodin Jean, zgodovinar	49		

Goldmann Emil, zgodovinar	48	Hotimir, knez	24, 25, 26, 27, 28, 174
Gorazd, knez	24, 25, 26, 27, 170, 174	Hugelmann K. G., zgodovinar	48
Goriški grofje	70, 87, 93, 101, 114	Inko, knez	170, 175
Goriško-Tirolski grofje	92, 93, 102, 177, 179	Ivan, opat vetrinjski	49, 89, 93, 94
Graber G., zgodovinar	48, 55, 59	Ivan, slikar	165
Grafenauer Bogo, zgodovinar	48	Jaksch Aug., zgodovinar	48
Grafenauer Ivan, književni zgodovinar	83	Janez Kapistran, svetnik	148, 178
Gruden Josip, zgodovinar	48	Jantsch Franc, zgodovinar	48
Gundakar, upravitelj	170	Jarnik Urban, jezikoslovec	67
Gunter, prvi krški škof	176	Jošt z Ostrovice, dežel. glavar	95
Gutsman Ožbald, pisatelj	163	Jurčič Josip, pisatelj	115
Hadrijan, papež	175	Justinijan, cesar	7
Hartvih, mejni grof	171	Kadolaj, prefekt	35
Helmond, zgodovinar	93	Karel, nadvojvoda	152
Hema (Ema), grofica Bre- ška	65, 78, 80, 81, 141, 176	Karel Veliki, cesar	30, 31, 32, 35, 42, 84, 174, 175
Henrik I., vojvoda	170, 171	Karlman, upravitelj	42, 170
Henrik II., vojvoda	63, 171	Katarina, grofica Celjska	114
Henrik Mlajši, vojvoda	171	Klebel Ernest, zgodovinar	8
Henrik III. Eppensteinski	64, 171	Kocelj, knez	33, 38, 43
Henrik IV. Spanheimski, voj.	171	Kocelj, palatinski grof	144
Henrik V. Spanheimski	171	Kolumban, misijonar	26, 173
Henrik Goriško-Tirolski	172	Konrad I., vojvoda	171
Henrik Spanheim, vojvoda	171	Konrad II.	171
Henrik IV., kralj	69	Korvin Matija (Kralj Mat- jaž), ogrski kralj	122, 123, 164, 179
Herman, grof Celjski	113	Kos Milko, zgodovinar	10, 48
Herman Spanheim, vojvoda	171	Koschier F., narodopisec	59
Hitler Adolf, diktator	98	Kovačič Anton, zgodovinar	48
Hohenauer F. L., prošt	149		

Kralj Matjaž, gl. Korvin Matija		Markvard Eppenstein	171
Kraljevič Marko	164	Matjaž, kmečki puntar	118,
Kranzmayer E., zgodovinar	8, 56		127, 179
Krek Gregor, jezikoslovec	48	Mauser Karel, pisatelj	128
Kuono, vojvoda	171	Mayer K., zgodovinar	67
Ladislav, kralj	178	Meier J., zgodovinar	54
Leopold Habsburški, vojvoda	172	Metod, slovanski apostol	39,
Leopold III., vojvoda	94,		83, 85, 175
	155, 172, 178	Miklova Zala	121, 122
Lessiak, germanist	55	Modest, škof	27, 28, 173, 174
Lexer, jezikoslovec,	55	Nestor, ruski letopisec	98
Liechtenberger L., krški škof	149	Odilo, bavarski vojvoda	24
Liechtenstein Ulrik, vitez	99,	Ortenburžani, grofje	70, 95
	167, 176	Osvald, škof	33
Liutold Eppensteinski, vojvoda	64, 171	Otokar Hornek, vitez	49
Ljudemil, hrvatski knez	36	Otokar II. Premisl, češki kralj	89, 90, 91, 92,
Ljudevit Posavski, knez	35,		102, 171, 177
	36, 38, 43, 54, 175	Oton Goriško-Tirolski	172
Lochner, humperški oskrbnik	118	Oton, škof	33
Ludovik Goriško-Tirolski	172	Oton Habsburški, vojv.	94, 177
Ludovik Nemški, kralj	42	Oton I., cesar	170
Ludovik IV. Otrok, kralj	42	Oton II., cesar	171
Ludovik Pobožni, kralj	35,	Oton, vojvoda	171
	39, 42, 175	Pabo, prefekt	36, 170
Luitpold, nadškof in upravnik	45, 170	Piccolomini E. S., gl. Enej	
Majnhard, grof Goriško-Tirolski	49, 92, 93, 171, 172, 177	Silvij Piccolomini	
Majoran, misijonar	27, 174	Pipin, sin Karla Velikega	31, 32
Maksimilijan I., cesar	122,	Premisli, češki kralji	86, 89
	150, 172	Prešeren Fr., pesnik,	28, 32
Mal Josip, zgodovinar	43	Pribina, knez	33, 38
		Pribislav, knez	32, 170
		Prokopios, grški zgodovinar	57

Puntschart Pavel, zgodovinar	48	Ueberfelder, jezikoslovec	56
Rauch Karel, zgodovinar	48	Ulrik, grof Celjski	113, 178
Reifenberški gospodje	71	Ulrik Liechtensteinski, gl.	
Rohr, nadškof	122	Liechtenstein Ulrik	
Rožeški grofje	80	Ulrik I. Spanheimski	171
Rupert, mejni grof	170	Ulrik II. Spanheim, vojvoda	171
Rudolf Habsburški, cesar	91,	Ulrik III. Spanheimski, voj-	
92, 95, 134, 155,	177	voda	88, 89, 176
Rudolf IV., vojvoda	172	Unrest Jakob, letopisec	49,
		99, 118, 128, 160, 161	
Samo, kralj	19, 20, 21, 54,		
	90, 173, 174	Vaclav II., kralj češki	92
Schatter Jurij, vojvodski		Valjhun, gl. Valtunk	
kmet	100	Valtunk, knez	28, 29, 32,
Schuchardt, jezikoslovec	55		170, 174
Seliški grofje	64	Valuk, knez	21, 170, 173
Semika, knez	34, 170	Velf III. Eppensteinski	171
Šket Jakob, profesor	121, 165	Verdnik, župnik	50
Slatkonja J., škof	150	Veriand, upravitelj	170
Spanheimi	69, 70, 71, 72,	Viljem, krajišnik	64
77, 86, 87, 92, 95,		Viljem Habsburški	172
102, 146, 148, 177		Višnjegorski gospodje	87
Stanislav, škof	81	Virgilij, škof	27, 29, 33, 144
Stojmir, knez	32, 170	Vojnimir, knez	31
Svetopolk, knez	43, 44	Vovbrški grofje	87
		Vrabel Jakob, kmet	50
Šenk Jurij	125	Wahle, zgodovinar	9
Šenk Ulrik, deželni glavar	95	Winkelhofer, zgodovinar	67
Špicar Jakob, dramaturg	121	Wunderlich Peter, kmečki	
		puntar	126, 128
Tasilo I., vojvoda	18, 28, 174	Wutte Martin, zgodovinar	
Teodorik, škof	33, 175	48, 56, 59	
Tomaž Akvinski, svetnik	148		
Traungauci, velikaška rod-			
bina	87	Zeiss, zgodovinar	9

POPRAVKI

(Morebitne manjše tiskovne napake in pravopisne nedoslednosti
niso upoštevane.)

Stran	Vrsta	Napačno	Pravilno
6	34	(patriarhat)	(nadškofijo)
14	16/17	Karnijskih	Karnskih
18	8	označujejo	označujeta
27	5 in 21	nadškofa	škofa
63	30	takoj prvi koroški voj- voda Henrik	bavarsko-koroški vojvo- da Henrik II.
84	4	Freisingenu	Freisingu
86	zadnja	spanheimske	eppensteinske
99	6	Buge vas	Buge waz
120	11/12	Podobna turška napa- da sta se ponovila	Podoben turški napad se je ponovil
120	26	vesti	te vesti
125	5	1474.	1473.
127	22	Kokovi	Kokovem
144	15	salzburški nadškof	freisinški škof
144	18	Freisingenu	Freisingu
144	26	slovenskega kneza	palatinskega grofa
146	18	dušnopastirskem	cerkvenoupravnem
149	10	Lichtenberga	Liechtenbergerja
151	30	odstotek	količino
188	22	170, 171	171
189	22	170	171

VSEBINA

I. Koroška v starem veku	5
II. Prihod Slovencev na Koroško	10
III. Stari Slovenci, Obri in Nemci	17
IV. Slovenska karantanska država	19
V. Konec karantanske neodvisnosti	23
VI. Pokristjanjenje karantanskih Slovencev	26
VII. Slovenska Karantanija pod Franki	30
VIII. Konec slovenske samouprave	35
IX. Razdeljevanje in prvo ponemčevanje slovenskega ozemlja	38
X. Konec frankovske mogočnosti	42
XI. Iz življenja Slovencev v stari Karantaniji	46
XII. Velika Karantanija	61
XIII. Ponemčevanje slovenske Koroške	66
XIV. Koroški Slovenci v visokem srednjem veku	77
XV. Pod Spanheimi in Premislom	86
XVI. Slovenci pridemo pod Habsburžane	91
XVII. Koroški Slovenci pod prvimi Habsburžani	97
XVIII. Celjski grofje, turški napadi in Kralj Matjaž	113
XIX. Prvi koroški kmečki upor in položaj slovenskih kmetov ob koncu srednjega veka	124
XX. Cerkevne razmere na slovenskem Koroškem ob koncu srednjega veka	139
XXI. Koroški Slovenci ob koncu srednjega veka	157
Dodatki	170
1. Koroški deželni knezi v srednjem veku	170
2. Kronologija koroških Slovencev	173
3. Kazalo krajevnih imen	180
4. Kazalo osebnih imen	187
Popravki	191

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

COBISS #

00000222193

5
10
17
19
23
26
30
35
38
42
46
61
66
77
86
91
97
13

24

39
57
70
70
73
80
87
91

